

VERITAS № 1(3) 2005

ЗЪМЕСТ

Бюлетэнъ БГА “Ветэранны
Адраджэнъя”

Рэдакцыйная калегія:
Зьміцер Санько (галоўны
рэдактар), Зьдзіслаў Сіцька,
Сяргей йриш, Міхась Чарняўскі
(адказны сакратар)

Укладальнікі нумару:
Міхась Чарняўскі,
Зьміцер Санько

Мастакі вокладкі
Уладзімер Крукоўскі,
Ігар Марацкін

Аўтар эмблемы
Уладзімер Крукоўскі

Апэратор шыхтаванья
Наталія Санько

тэл. (017) 296-43-15
e-mail: vieterany@tut.by

Пры выкарыстаньні матэрыялаў
бюлетэня спасылка на “Veritas”
абавязковая

© БГА “Ветэранны
Адраджэнъя”, 2005

ХРОНІКА

З жыцця аб’яднання	2
------------------------------	---

ДАКУМЭНТЫ І МАТЭРЫЯЛЫ

Міхась Чарняўскі. Каб слухаць вольнае слова	3
Зьміцер Санько. “Ліст 28-мі”	6

АДРАДЖЭНЦЫ

Надзея Дземідовіч. Сяргей Новік-Пяюн –“Малады Дзядок”	12
---	----

З МЭМУАРАЎ

Альберт Бацяноўскі. Праз “Краснае Ўрочышча” і паўночныя руднікі	14
Эдвард Зайкоўскі. Як ратавалі Дзьвіну	18

IN MEMORIA

Васіль Мядзялец	22
Генадзь Пяткевіч	22
Кастусь Рамановіч	22

ГАЛАКОСТ ПРАЗЬ БЕЛАРУСКАЕ СЭРЦА

Міхась Чарняўскі. У верасьні 41-га	23
Тамара Лагун. Мая незабытая Хавачка	23

ДЫЯРЫЮШ

Міхась Чарняўскі. Старонкі зь дзёньніка археоляга. 1986 год	24
---	----

ЗМРОЧНЫЯ ЮБІЛЕІ

Сяргей йриш. Угодкі масавых арыштаў беларускай моладзі	32
--	----

У НАШЫХ СУСЕДЗЯЎ

Прагалы ў афіцыйнай “Памяці”	32
--	----

АРХІЎ

Лявон Казак. Аўтабіографія	34
Сяргей йриш. Як Юрка Віцьбіч бараніў Ларысу Геніуш	35

РЭЦЭНЗІИ

Іван Радзевіч. Жыццё пад наглядам	36
---	----

З жыцьця аб'яднаньня

20 лістапада 2004 году ў Менску адбылася справа-
здачна-выбарчая канфэрэнцыя Беларускага грамадз-
кага аб'яднаньня “Ветэраны Адраджэнья”, на якой
прысутнічалі 20 з 23 абраных дэлегатаў: ад Менскага,
Бабруйскага, Баранавіцкага, Гарадзенскага, Слонім-
скага, Маладзечанскага аддзяленьняў.

Заслухаўшы справаздачы Старшыні БГА М. Чар-
няўскага аб работе Ўправы і Старшыні Кантрольнай
камісіі Э. Зайкоўскага аб работе падпраадкаваных ім
органаў у 2003–2004 гадох, Канфэрэнцыя ацаніла вынікі
работы Старшыні БГА як добрыя, а Ўправы і Кантроль-
най камісіі – як здавальняючыя.

Канфэрэнцыя абрала кіраўніцтва Аб'яднаньня:

Старшыня
Міхась Чарняўскі

Управа
Уладзімер Арлоў (Менск)
Юрась Грыбоўскі (Менск)
Сяргей ՚рш (Слонім)
Аляксандар Жук (Баранавічы)
Тайса Кабанчук (Бабруйск)
Уладзімер Крукоўскі (Менск)
Валер Мазынскі (Менск)
Аляксей Марачкін (Менск)
Аляксей Пяткевіч (Гродна)
Зыміцер Санько (Менск)
Зьдзіслаў Сіцька (Менск)
Зінаіда Тарасевіч (Менск)

Кастусь Харащэвіч (Маладзечна)
Аляксандар Цыркуноў (Менск)
Міхась Чарняўскі (Менск)

Кантрольная камісія
Эдвард Зайкоўскі – старшыня (Менск)
Аляксандар Шатэрнік (Менск)
Аляксандар Харытон (Краснае)

Тым жа днём Управай БГА “Ветэраны Адраджэн-
ня” былі абраныя намеснікі Старшыні

Уладзімер Крукоўскі
Уладзімер Арлоў
Зыміцер Санько
Аляксей Марачкін
Сяргей ՚рш
Юрась Грыбоўскі

* * *

18 лютага 2005 году ў памяшканыні па адрасе ‘Вар-
вашэні, 8’ адбылася прэзэнтацыя другога нумару бюле-
тэню БГА “Ветэраны Адраджэння” – “Veritas”, книгі
ўспамінаў Кастуся Харащэвіча “Зъведанае і перажы-
тае” (Маладзечна, 2004) зь бібліятэчкі часопіса “Куфэр-
рак Віленшчыны” (№ 8), а таксама выставка плякатаў
Уладзімера Крукоўскага. На імпрэзе былі сябры аб'яднаньня, навукоўцы, мастакі, літаратары, удзельнікі
антыйальшавіцкага супраціву. Прысутныя зь цікавась-
цю ўспрыніялі выступы выдаўцу і аўтараў “Veritas”,
праслушалі ўспаміны сяброў аб'яднаньня Юрася Дубо-
віка і Кастуся Харащэвіча.

Mihasť Čarňaŭski
Каб слухаць вольнае слова

У 60-х гадох мінулага стагодзьдзя па Менску хадзілі чуткі пра хлопцаў з Політэхнічнага, якія намерыліся зьнішчыць у цэнтры сталіцы глушыльную ўстаноўку. Калі іх арыштавалі, дык, паводле легенды, інстытуціі прафэсар, азнаёміўшыся з разылкамі, сказаў, што на экзамэне за гэта мог бы паставіць “пяцёрку”. Но, маўляў, месца закладваньня выбуховага рэчыва і яго колькасць разылічаныя гэтак дакладна, што ўся канструкцыя павінна была акуратна “легчы”, не зачапіўшы суседнія будынкі.

Як выявілася, тыя чуткі не такія ўжо й легендарныя. Сапрауды, у Менску ў 1962–1963 гадох існавала падземная антыкамуністычна арганізацыя, кіраўніком якой быў Сяргей Ханжанкоў. Нарадзіўся ён 13 сакавіка 1942 году ў пасёлку Усьць-Уціны Магаданскай вобласці. Там ягоная сям'я была на пасяленыні пасля адбыцца бацькам тэрміну зъняволеня (Мікалая Ханжанкова пасадзілі ў 1935 годзе). Дарэчы, дзед Сяргея па матчынай лініі таксама быў палітвязнем, яго ўзялі яшчэ ў 1929 годзе.

Пасля 1956 году бацьку дазволілі пакінуць Магадансскую вобласць і сям'я пераехала ў Менск. Тут Сяргей скончыў дзесяцігодкі і паступіў у Беларускі політэхнічны інстытут. Досьвед бацькоў, аповяды старых, асабліва колішніх вязняў савецкіх канцлягераў, дух вальнадумства ў нядоўгую хрушчоўскую “адлігу”, радыёстанцыі вольнага съвету, голас якіх з цяжкасцю прабіваўся праз савецкія “глушакі” – усё гэта не магло не паўплываць на ўражлівую натуру юнака.

Як вядома, 19 красавіка 1949 году савецкае кіраўніцтва прыняло рашэнне глушыць перадачы “варожых радыёстанцый”. Краіна, зънясленая вайной, змушаная была выдаткоўваць на гэта каласальную колькасць электраэнэргіі, параўнальную з магутнасцю Днепрагэсу. Але нішто не магло спыніць імкнення стварыць “жалезнную заслону”, якая была неабходнай умовай для захаванья таталітарнага рэжыму.

Увесну 1962 году Сяргей Ханжанкоў знайшоў некалькіх аднадумцаў. Змаганыне вырашылі пачаць з падрыву гэтак званай “Радыёстанцыі № 3”, а прасьцей кажучы – радыёглушака, што дзізвома металічнымі мачтамі ўзышаўся паміж вуліцамі Даўгабродзкай (цяпер вул. Казлова) і Чырвоназорнай і быў найвыразнейшым сымбалем савецкага рэжыму. Ханжанкоў распрацаўваша схему падрыва глушака. Для ажыццяўлення гэтай дывэрсіі пачалі збіраць снарады і міны, што засталіся з мінулай вайны. Назапашвалі таксама друкарскі шрыфт для выпуску ўлётак, праводзілі антыкамуністычную агітацыю сярод сяброў і знаёмых, спрабавалі здабыць агняпальную зброю.

У канцы траўня 1963 году ўдзельнікі падземнай арганізацыі былі арыштаваны. Да гэтага спрычыніўся здраднік К. Чатыры месяцы доўжылася съледзтва. 7 кастрычніка 1963 году Сяргей Ханжанкоў і Георгі Сяргогін па абвінавачаныні “ў спробе зьдзейсніць дывэрсію і ў правядзеньні антысавецкай агітацыі і прапаганды” былі засуджаны да зъняволеня на дзесяць гадоў кожны, Віктар Храпавіцкі – на восем гадоў. С.Ханжанкоў адмовіўся пісаць просьбу аб памілаванні і адбыў у канцлягеры ў Мардові (пас. Сасноўка) увесь тэрмін. Сулягернікамі былі вядомыя дысыдэнты – Андрэй Сіняўскі, Юлій Даніэль, Юрый Галанскі, Аляксандар Гінзбург, а таксама беларускія партызаны Іван Раманчук і Мікалай Грушэўскі, дэсантнік Цімох Вострыкай.

Вярнуўся С.Ханжанкоў у Менск у траўні 1973 году. Працаўаў у праектнай дарожнабудаўнічай арганізацыі, на заводзе. Зараз на пэнсіі. Застаўся пры сваіх дэмакратычных перакананьнях, актыўна ўдзельнічае ў руху былых палітвязняў. Прапануем увазе чытача тэкст прысуду, які захаваўся ў ягоным прыватным архіве.

ПРИГОВОР
Именем Белорусской Советской Социалистической
Республики
7 октября 1963 года

Судебная коллегия по уголовным делам Верховного суда Белорусской ССР в составе председательствующего АЛЕШИНА И.А. и народных заседателей ТАГУНОВА А.П. и прокурора ЮРЕЛЯ П.И. и защитников-адвокатов:

ИОФФЕ А.М., ЭЛЕНТУХА В.М. и НЕФЕДОВИЧА И.И. рассмотрела в закрытом судебном заседании в городе Минске 2–7 октября 1963 года дело по обвинению

Ханженкова Сергея Николаевича, рождения 13 марта 1942 года, уроженца поселка Усть-Утиный, Магаданской области, русского, б/п, студента 4-го курса Белорусского политехнического института, несудимого, холостого, проживающего в городе Минске, ул. Первомайская, д. 18, кв. 3.

Храповицкого Виктора Ивановича, рождения 1937 года.

Серегина Георгия Яковлевича, рождения 1918 года – всех по статьям 69, 63, 67ч.1 УК БССР.

Заслушав показания подсудимых и свидетелей, исследовав другие доказательства по делу, а также выслушав речи и прения судебных сторон и последние слова подсудимых, судебная коллегия по уголовным делам Верховного суда БССР

УСТАНОВИЛА:

Подсудимый Ханженков С.Н., систематически прослушивая антисоветские передачи радиоцентров капи-

талистических государств, попав под влияние буржуазной идеологии, с весны 1962 года занялся организационной деятельностью по созданию антисоветской организации.

Весной 1962 года он привлек к антисоветской деятельности знакомую ему девушку Алексееву Светлану, а летом того же года – подсудимого Храповицкого В.И., который будучи исключенным из кандидатов в члены КПСС и испытывая временные материальные затруднения, разделял антисоветские взгляды Ханженкова.

В августе 1962 года Ханженков и Храповицкий вступили в преступную связь с подсудимым Серегиным Г.Я. Последний, будучи озлобленным за его осуждение в 1949 году и содержание в местах заключения и недовольным некоторыми мероприятиями партии и правительства при встрече с Ханженковым и Храповицким высказал свои антисоветские взгляды и изъявил желание вместе с ними проводить антисоветскую деятельность. В результате на почве общности антисоветских взглядов подсудимые объединились в антисоветскую организацию для совершения особо опасных государственных преступлений-диверсий и антисоветской пропаганды и агитации с целью ослабления Советского государства.

На протяжении с лета 1962 года и до мая месяца 1963 года участники этой организации Ханженков, Храповицкий и Серегин занимались антисоветской деятельностью. Проводили мероприятия по созданию, укреплению и расширению этой организации. Несколько раз собирались вместе и обсуждали структуру и организационные формы названной организации.

Принимали меры к вовлечению в нее других лиц. Ханженков и Храповицкий пытались вовлечь в организацию студента Политехнического института Ловчего Н.И. и офицера запаса Телицина В.И. С ведома и согласия всех сообщников Ханженков написал проект программы и черновой набросок устава организации. Храповицкий ознакомился и одобрил проект программы.

Подсудимые принимали меры к приобретению огнестрельного оружия. Храповицкий и Ханженков имели намерения купить оружие через студента Политехнического института Бизунова и знакомого Ханженкова Свиридова В.С. Достали ствол от малокалиберного пистолета и с помощью гражданина Миньковского пытались изготовить пистолет.

Серегин предложил добыть оружие путем нападения на работников милиции.

Ханженков, Храповицкий и Серегин совместно намечали планы совершения особо опасных государственных преступлений и вели подготовку на их совершение. По предложению Ханженкова решили совершить диверсионный акт – подрыв Минской радио-

станции № 3. С этой целью Ханженков изучил и составил масштабный план расположения объектов указанной радиостанции. Рассчитал количество взрывчатого вещества, необходимого для ее подрыва. Намеревался изготовить взрывчатое вещество кустарным способом. Храповицкий и Серегин одобрили действия Ханженкова.

С целью приобретения взрывчатки для подрыва радиостанции Ханженков и Храповицкий добыли 3 артиллерийских снарядов и 2 минометные мины. Серегин согласился взять на хранение 2 снаряда.

С той же целью приобретения взрывчатых веществ подсудимые намечали совершить поездки в Витебскую область и в город Ригу. Обсуждали вопрос о возможности добыть взрывчатку с помощью военнослужащего Кадача.

Одновременно с подрывом радиостанции участники антисоветской организации Серегин, Храповицкий и Ханженков готовились к распространению антисоветских листовок. Обсуждали вопрос о приобретении пишущей машинки. Ханженков достал 3 кг 840 гр типографского шрифта, который Храповицкий хранил у себя в общежитии.

В время встреч друг с другом Ханженков, Храповицкий и Серегин вели разговоры об установлении связи с иностранцами, а также допускали высказывания террористического характера.

Свои преступные намерения подсудимые не осуществляли вследствие раскрытия и пресечения их антисоветской деятельности.

Подсудимые виновными себя полностью признали и подробно рассказали об обстоятельствах совершенных ими преступлений.

Подсудимый Ханженков пояснил, что он, будучи антисоветски настроенным, занимался организационной деятельностью по созданию антисоветской организации. Написал проекты программы и устава этой организации.

Такие же как и у него антисоветские взгляды были у подсудимых Храповицкого и Серегина, совместно с которыми он проводил подготовку к совершению особо опасных государственных преступлений и принимал меры к укреплению и расширению организации.

Подсудимый Храповицкий показал, что как участник антисоветской организации он совместно с Ханженковым и Серегиным занимался антисоветской деятельностью. Принимал непосредственное участие в добывании взрывчатки для подрыва радиостанции. Хранил у себя типографский шрифт, пытался вовлечь в организацию Ловчего и Телицина. Принимал участие в обсуждении вопросов, связанных с вооружением организации, в том числе предложения Серегина о приобретении оружия путем нападения на работников милиции.

Из объяснений подсудимого Серегина видно, что он являлся участником антисоветской организации. Был осведомлен о действиях своих сообщников. Принимал участие в обсуждении вопросов укрепления и расширения организации, предложил добыть оружие путем нападения на работников милиции.

Кроме того, вина подсудимых подтверждается другими доказательствами.

Свидетель Алексейцева Светлана показала, что Ханженков Сергей высказывал ей антисоветские взгляды и занимался организационной деятельностью. Членами антисоветской организации также являлись Храповицкий и Серегин. Ханженков и Храповицкий вели подготовку к подрыву радиостанции № 3, а также к изготовлению и распространению антисоветских листовок, собирали снаряды и типографский шрифт.

Из показаний свидетеля Телицина явствует, что Храповицкий и Ханженков пытались вовлечь его в организацию.

Свидетель Кадач показал, что вначале Ханженков, а затем другие подсудимые просили достать его в городе Риге взрывчатку.

Из показаний Свиридова В.С. видно, что Ханженков интересовался вопросом покупки пистолета.

Свидетель Пастушенко показал, что летом 1962 года Ханженков взял у него ствол от малокалиберного пистолета.

Из показаний свидетелей Кондратенко, Богдановича, Храповицкой и других явствует, что подсудимые Ханженков и Храповицкий занимались сбором снарядов и мин.

В процессе предварительного следствия были обнаружены и изъяты снаряды и мины, которые в разное время достали и хранили подсудимые.

Вина подсудимых подтверждается также приобщенными к делу письменными доказательствами – написанными Ханженковым проектами программы и устава, где изложены цели, задачи и организационные формы организации, составленными им же планом расположения объектов радиостанции и расчетом количества взрывчатого вещества, необходимого для ее взрыва. Обнаруженным и изъятым типографским шрифтом, свидетельствующим о подготовке подсудимых к изготовлению и распространению антисоветских листовок.

Обсудив вопросы юридической квалификации содеянного подсудимыми, судебная коллегия пришла к следующим выводам.

Ханженков, Храповицкий и Серегин создали антисоветскую организацию и, являясь ее участниками, вели подготовку к осуществлению диверсионного акта, чем совершили преступления, предусмотренные ст. ст. 69 и 63 УК БССР. Они же виновны в организационной деятельности с целью изготовления и распространения антисоветских листовок и подготовке к совершению

этого преступления. Эти действия подсудимых должны быть квалифицированы по ст. ст. 69 и 67 ч. 1 УК БССР.

При избрании меры наказания судебная коллегия учитывает особую общественную опасность совершенных преступлений, а также степень вины и данные о личности каждого из подсудимых. Признание ими своей вины, способствование раскрытию преступления. Молодой возраст Ханженкова, хорошую службу в Советской Армии и семейное положение Храповицкого.

На основании изложенного и руководствуясь ст. ст. 302 и 304 УПК БССР, судебная коллегия по уголовным делам Верховного суда БССР

ПРИГОВОРИЛА:

Признать виновными и подвергнуть наказанию: по ст. ст. 69, 65 УК БССР Ханженкова Сергея Николаевича и Серегина Георгия Яковлевича к 10 годам лишения свободы с конфискацией имущества, без ссылки каждого.

Храповицкого Виктора Ивановича к 8 годам лишения свободы с конфискацией имущества, без ссылки.

По ст.ст. 69, 67 ч. 1 УК БССР –

Ханженкова Сергея Николаевича к 3 годам лишения свободы, без ссылки. Храповицкого Виктора Ивановича и Серегина Георгия Яковлевича к 3 годам лишения свободы без ссылки каждого.

На основании ст. 39 УК БССР по совокупности окончательную меру наказания определить:

Ханженкову Сергею Николаевичу и **Серегину** Георгию Яковлевичу – 10 (десять) лет лишения свободы в исправительно-трудовой колонии строгого режима, с конфискацией имущества, без ссылки каждого.

Храповицкому Виктору Ивановичу – 8 (восемь) лет лишения свободы в исправительно-трудовой колонии строгого режима, с конфискацией имущества, без ссылки.

Предварительное заключение зачесть в срок отбытия меры наказания, исчисляя его Ханженкову С.Н. и Храповицкому В.И. – с 27 мая 1963 года, Серегину С.Г. – с 28 мая 1963 года.

Вещественные доказательства по делу: ствол малокалиберного пистолета, бутылочку со ртутью и 3 кг 840 гр типографского шрифта – уничтожить. Остальные вещественные и письменные доказательства оставить при деле.

На основании ст. 104 УПК БССР судебные издеражки в сумме 194 рубля возложить на осужденных, взыскать в доход государства с Ханженкова Сергея Николаевича и Серегина Георгия Яковлевича по 73 рублей с каждого, с Храповицкого Виктора Ивановича – 44 рубля.

Приговор кассационному обжалованию не подлежит.

Подлинный за надлежащими подписями.

Копия верна: Начальник части /Шлепанов/

Зьміцер Санько
“Ліст 28-мі”

Аднаго дня ўвосень 1986 году сустрэліся мы зь Яўгенам Куліком на праспэкце Машэрава. Спыніліся, пагаварылі. Дзень быў шэры, і настрой у нас абодвух – гэтакі ж. Задушлівая атмасфера, якая панавала тады ў Беларусі, рэзка кантраставала з тым, што адбывалася ў Летуве, Латвії, Эстоніі, Украіне. Тутгэшыя ўлады грубы ўціскалі найменшыя прайавыя нацыянальныя грамадзкай актыўнасці. Бесцірымонна ігнаравалі просьбы і патрабаванын зъмяніць стаўленыне да беларускай мовы і культуры. Таму апэляваць да іх не выпадала. Але ж нешта трэба было рабіць. Параіўшыся, пастанавілі, што варта зъвярнуцца з калектыўным лістом да новага савецкага генсека М.Гарбачова. Яўген папрасіў мяне скласці праект (як ён казаў, “балванку”) гэтага ліста. Пасыля тыдняў трох працы праект быў падрыхтаваны і перададзены на абмеркаваныне. Цяпер ужо не прыгадаю, хто якія рабіў заўагі, дадаткі і выпраўленыні, але асноўны клопат па рэдагаваныні ўзяў на сябе Яўген Кулік.

Намнога складанейшае і небясьпечнейшае было зъбіраныне подпісаў. Мы выдатна разумелі, што калі пра заплянаваную намі грамадzkую акцыю даведаючыца спэцслужбы, ажыццяўвіць яе будзе немагчыма щи прынамсі вельмі цяжка. Таму патрабаванын кансьпірацыі былі жорсткія. Тэлефонныя размовы забараняліся. Колькасць абазнаных абмяжоўвалася: гэтай справай, акрамя нас зь Яўгенам, займалася вузкае кола сяброў з “Паддашку” – Віктар Маркавец, Аляксей Марачкін, Мікола Купава.

Вызначылі сьпіс дзеячоў культуры, науки, мастацтва, да каго зъвярнуцца з прапановай паставіць подпіс, а таксама пасыядоўнасць збору подпісаў. Зразумелая наша зацікаўленасць, каб перадусім гэта быў людзі заслужаныя, дыплямаваныя, вядомыя, якія мелі высокі аўтарытэт у грамадzстве. Адначасова рыхтавалі беларускамоўную версію для магчымай публікацыі ў тыднёвіку “Літаратура і мастацтва”, а калі ня ўдаца – для як мага шырэйшага інфармавання грамадзкасці праз распаўсюджваныне машынапісных копіяў.

Памятаю, якую радасць выклікалі ў нас весткі пра тое, што падпісаліся Стэфанія Станюта, Валянціна Пархоменка, Пімен Панчанка, Янка Брыль... Ня ўсёды нас чакала ўдача, але мы не крывідавалі, ведаючы, *што* тым людзям давялося ператрываць на сваім вяку. Зь вялікім хваляванынем чакалі вынікаў наведаныня Васіля Быкова. Гэту місію ўзялі на сябе Яўген Кулік, майстэрня якога была ў тым пад'ездзе, дзе жыў пісменнік, і Віктар Маркавец. Сённяня некаму гэта можа здацца дзіўным, але тады мы не былі ўпэўненыя

ў посьпеху гэтага візыту. І якія ж былі шчасльвия, калі ўсё атрымалася!

І вось, 20 сінняжня 1986 году Віктар Маркавец праз прыймальню ЦК КПСС на Старой плошчы перадаў ліст адрасату. Тым часам другі кур’ер, у ролі якога быў аўтар гэтых радкоў, накіраваў ліст з маскоўскага паштамту, што на вуліцы Кірава...

Ня варта думаць, што арганізатары той акцыі былі нагэтулькі наўнымі людзмі, што насамрэч спадзяваліся, што ў Маскве развязајуць усе нашыя праблемы. Гэты дакумэнт патрабны быў перш за ўсё самым беларусам як праграма дзеяння. Патрабны быў розгалас, патрабнае было абуджэнне, разыняволеніне, патрабнае было гуртаваныне патрыятычных сілаў. Яўген Мірановіч у “Найноўшай гісторыі Беларусі” (СПб., 2003) слушна адзначае, што нягледзячы на адсутнасць бачных вынікаў “Ліст 28-мі” быў важным крокам, які адкрыў магчымасць шырэйшай дыскусіі аб становішчы беларускай культуры і мовы ў БССР. “І хоць з партыйных tryбунаў на адрас аўтараў ліста гучалі розныя абвінавачаныні, якія пасыля распаўсюджваліся некаторымі сродкамі масавай інфармацыі, аднак справу ўжо нельга было пакінуць на роўні Камітэту дзяржаўнай бяспекі. Аўтары ліста ўжо не баяліся ні КГБ, ні грамадзкага астракізму.” Нягледзячы на ціск і запалохваныні ніхто з дваццаці васьмі ад свайго подпісу не адмовіўся. Янка Запруднік у кнізе “Беларусь на гістарычных скрыжаваннях” (Менск, 1996) прысывячае гэтому дакумэнту асобны параграф і разглядае яго як праграму адраджэння беларускай нацыі. “Тое, што адбываўся далей, – піша гісторык, – публікацыя шматлікіх артыкулаў, дэмандрацыі, прыманыне законаў – сталася выкананьнем гэтай праграмы”.

На пачатку 1987 году, неўзабаве пасыля зъяўленыня, “Ліст 28-мі” трапіў на той бок ад “зялезнай заслоны”. З Польшчы яго вывез Юрка Туронак, які працаўаў тады ў адным з гандлёвых прадстаўніцтваў. У Жэнэве ён перадаў пакет а. Аляксандру Надсану, што спэцыяльна прыяжджаў туды з Лёндану. Ліст вельмі хутка пераклалі на ангельскую мову і апублікавалі ў выданыні “Лісты да Гарбачова”*. Як згадва а. Аляксандар, наклад рабілі на даволі старым капіяўальным апараце. Прадукцыі насыць яго была невысокая – шэсьць адбіткаў за хвіліну, таму друкаваць даводзілася і ўначы.

“Лісты да Гарбачова” выйшлі пад грыфам Зуртаваныя беларусаў Вялікай Брытаніі накладам блізу 200

* Генеральному секретарю ЦК КПСС, товарищу Горбачеву // Лісты да Гарбачова = Letters to Gorbachev: New documents from Soviet Byelorussia. London: The Association of Byelorussians in Great Britain, 1987. P. 1–10, 19–31. Для бібліографаў адзначае, што змешчаная на тытульным аркушу інфармацыя “Выданыне другое, з перакладам на ангельскую мову” не азначае, што існавала папярэдняе лёнданскае выданыне. Першым выдаўцы лічылі памножаны ў шматлікіх копіях арыгінал, які нелегальна распаўсюджваўся ў Беларусі.

паасобнікаў. Гэтае выданыне разаслалі буйным бібліяграфікам і зацікаўленым арганізацыям Злучаных Штатаў Амэрыкі, Францыі, Канады, Нямеччыны, Вялікай Брытаніі, Аўстраліі, Аргентыны ды шмат якіх іншых краінаў дзеля інфармаваньня сусветнай супольнасці.

Два гады таму “Ліст 28-мі” быў выдрукаваны ў часопісе “Гістарычны архіў”*, які выпускае расейскае выдавецтва “РОССПЭН”. У Беларусі публікуеца ўпершыню.

Генеральному секретарю Цэнтральнага комітета КПСС товаришу Горбачёву Михаилу Сергеевичу

Уважаемый Михаил Сергеевич!

Обращаемся к Вам по крайне волнующему нас вопросу судьбы белорусского языка. В нынешнее время, время обновления во всех сферах жизни советского общества, время переосмысления наших достижений, недостатков и ошибок, вопрос гармонического и полнокровного развития национальной культуры требует особенного внимания.

Язык – душа народа, наивысшее проявление его культурной самобытности, основа полноценного духовного существования. Пока живет родной язык, живет, имеет историческую перспективу и народ. С упадком языка чахнет, деградирует культура, народ перестает существовать как национальный исторический организм, как бесценная составная часть земной цивилизации.

Язык нашего народа прошел долгий и сложный путь развития. Были у него периоды и упадка, и расцвета. Выросший из общих восточнославянских корней, приобретший неповторимые, самобытные черты, он достойно служил нашему народу – имея статус государственного языка в крупной средневековой державе, гордо прозвучал со страниц первой печатной восточнославянской книги, дал миру замечательные образцы белорусской литературы. А в тяжкие годы запрещался и всячески приижался угнетателями – полонизаторами и русификаторами всех мастей.

Великая Октябрьская Социалистическая революция открыла широкие возможности для развития белорусского языка и культуры. Значительные успехи в этом деле были достигнуты в первое десятилетие Советской власти. Компартия и правительство Белоруссии, руководствуясь ленинскими принципами и коренными интересами народа, провели в 20-е годы белоруссиацию всех сфер жизни общества – государ-

* “Требуются решительные действия по спасению родного языка, родной культуры...” Письма белорусских писателей, артистов и ученых М.С.Горбачеву. 1986–1987 гг. / Т.М.Кузьмичева // Исторический архив. М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. № 6.

ственного и партийного аппарата, школ, университета, других учебных заведений и научных учреждений, что решительным образом способствовало расцвету белорусской советской культуры и росту сознания широких народных масс.

Однако отступления во времена культа личности от ленинских принципов национальной политики, вульгарно-социологический подход к решению сложных задач развития литературы и искусства и, наконец, репрессии в отношении национальной интеллигенции в 30-е годы нанесли белорусской культуре непоправимый урон. Последняя война усугубила разрушительный процесс.

Несмотря на все это, еще целое десятилетие после войны на всей территории республики существовала широкая сеть школ на родном языке. С середины 50-х годов, во времена волонтеризма, интенсивно ликвидировались белорусские школы в городах, ряд белорусских периодических изданий был переведен на русский язык, родной язык был вытеснен из всех сфер жизни общества.

В последние два десятилетия этот процесс усугубился. Положение с белорусскими школами в сельской местности значительно ухудшилось. Теперь они зачастую являются белорусскими лишь名义上, поскольку большинство предметов, особенно в старших классах, преподается по-русски. Сотни сельских школ уже официально переведены на русский язык обучения. Катастрофически уменьшается численность учеников, обучающихся в белорусских школах. Так, в 1983 г. в первый класс с белорусским языком обучения пришло, судя по тиражу белорусского “Букваря”, 44 тыс. учащихся, а в 1986 – только 34 тыс., что составляет около 25% от общего числа первоклассников-семилеток, т.е. в нынешнем году только четверть всех первоклассников республики пошли в школу с белорусским букварем.

К тому же в обучении на белорусском языке в системе народного образования нет никакой преемственности. В совершенно запущенном, плачевном состоянии находится дошкольное воспитание на родном языке. Белорусскоязычные вузы, техникумы, училища отсутствуют. Вот уже несколько десятков лет педагогические институты республики не занимаются подготовкой учительских кадров специально для школ с белорусским языком обучения.

Наглядно показывает положение родного языка в БССР книгоиздательское дело. Достаточно сказать, что удельный вес художественной литературы (в печатных листах-оттисках), которую выпускает республиканские издательства на русском языке, возрос с 89,9% 1981 г. до 95,3% (!) в 1984 г. Практически нет в Белоруссии и кинематографа на родном языке. Из полутора десятков театров в республике лишь три белорусские. Белорусский язык как рабочий язык и язык делопроизводства почти

не употребляется ни в партийных, ни в советских, ни в государственных органах и учреждениях республики.

В последнее время как реакция на такое положение наблюдается заметный рост национального самосознания. Это в свою очередь вызывает отрицательную реакцию со стороны бюрократии. Лиц, которые пользуются родным языком, нередко автоматически зачисляют в "националисты". Поэтому даже просто последовательное пользование белорусским языком требует определенного гражданского мужества.

Мы переживаем сложный период в истории белорусского народа, когда требуются решительные действия по спасению (именно спасению, ибо отдельные меры поверхностно-косметического характера положения не исправят) родного языка, родной культуры, а следовательно, белорусского народа от духовного вымирания. Для этого, на наш взгляд, необходимо осуществить в первую очередь следующие мероприятия:

а) приступить к введению белорусского языка в качестве рабочего в партийные, государственные (прежде всего это касается министерств просвещения, культуры, высшего и среднего специального образования, связи, государственных комитетов по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, по кинематографии, по телевидению и радиовещанию, Академии наук) и советские органы и учреждения республики;

б) ввести обязательный выпускной экзамен по белорусскому языку и литературе (сочинение) в средней школе и по белорусскому языку (диктант) в восьмилетней (неполной средней) школе, независимо от того, на каком языке ведется обучение в этих школах;

в) ввести обязательный для всех абитуриентов (кроме прибывших из-за пределов БССР и СССР) вступительный экзамен по белорусскому языку и литературе (сочинение) во всех учебных заведениях и по белорусскому языку (диктант) в средних специальных учебных заведениях (техникумах) республики.

Белорусский язык является одной из основ существования государственности белорусского народа, и поэтому он должен охраняться законодательными актами. Его использование во всех сферах государственной и общественной жизни должно обеспечиваться и стимулироваться всеобъемлющим комплексом мероприятий, органическую часть которых составляют и мероприятия по патриотическому воспитанию ("Комплекс предложений по коренному улучшению положения родного языка, культуры и патриотического воспитания в Белорусской ССР" на 6 страницах прилагается). Мы считаем, что предварительным условием осуществления этих мероприятий должно быть обновление кадров, не заинтересованных в развитии культуры и образования на белорусском языке, в Министерстве просвещения, Министерстве высшего и среднего специального образования, Министерстве культуры, Гос-

комиздате, Госкино, Гостелерадио Белорусской ССР.

Уважаемый Михаил Сергеевич! Мы не прибегали в этом письме к цитированию известных суждений о развитии национальных культур и языков выдающихся мыслителей, положений по этому вопросу классиков марксизма, глубоких, мудрых высказываний В.И.Ленина, равно как и не стали ссылаться на общеизвестные программные документы по этому вопросу партийных съездов. Мы постарались изложить факты и наши суждения о мерах, на наш взгляд, необходимых для исправления сложившегося положения с родным языком в республике.

Наши предложения (разумеется, далекие от полноты), представленные в виде приложения, основываются на существующих в республике реалиях и вызваны отсутствием тех необходимых компонентов, тех слагаемых, которые питают живительной силой каждую развитую культуру, каждый национальный язык.

Уверены, что изложенные нами проблемы найдут Ваше понимание, надеемся на Ваше личное участие и поддержку в их разрешении. Думаем, что это письмо может представить интерес и быть полезно в работе предстоящего пленума ЦК КПСС по идеологической работе.

Мы убеждены, что только по-ленински мудрое, справедливое решение вопросов взаимодействия культур и языков, действительное, реально обеспеченное их равноправие, всестороннее и полнокровное развитие – залог и гарантия истинно интернационалистских отношений между народами нашей страны, отношений подлинной дружбы и взаимопонимания.

С глубоким уважением:

Содаль В.И., член Союза журналистов СССР, редактор тележурнала "Роднае слова" Гостелерадио БССР

Мироццик Л.П., кандидат исторических наук

Марковец В.П., член Союза художников СССР, лауреат премии Ленинского комсомола Белоруссии

Кахановский Г.А., кандидат исторических наук, член Союза писателей СССР

Кулик Е.С., член Союза художников СССР

Лецко Е.Р., член Союза писателей СССР, кандидат филологических наук

Рацининский А.В., член Союза композиторов СССР

Лаврель Е.М., старший научный сотрудник Научно-исследовательского института педагогики Министерства просвещения БССР

Лыч Л.М., кандидат исторических наук

Зайковский Э.М., кандидат исторических наук

Веренич В.Л., кандидат филологических наук

Толстой В.С., кандидат исторических наук

Арочка Н.Н., доктор филологических наук, ведущий специалист Института литературы АН БССР, член Союза писателей СССР

Рязанов А.С., член Союза писателей СССР

Щемелев Л.Д., народный художник БССР, лауреат Государственной премии БССР

Конон В.М., доктор философских наук, ведущий сотрудник Института философии и права АН БССР, член Союза писателей СССР

Бородулин Р.И., член Союза писателей СССР, лауреат государственной премии БССР им. Янки Купалы и премии Ленинского комсомола Белоруссии

Панченко П.Е., народный поэт БССР, лауреат государственных премий СССР и БССР

Быков В.В., народный писатель БССР, лауреат Ленинской премии

Дударев А.А., член Союза писателей СССР, член Союза театральных деятелей СССР, лауреат Государственной премии СССР, лауреат премии Ленинского комсомола

Адамчик В.В., член Союза писателей СССР, лауреат литературной премии им. И.Мележа

Витка Василь, член Союза писателей СССР, заслуженный деятель культуры БССР, лауреат Государственной премии БССР, лауреат международной премии Х.-К. Андерсена

Станюта С.М., народная артистка БССР, лауреат Государственной премии БССР

Лужанин Максим, член Союза писателей СССР, заслуженный деятель искусств БССР, лауреат литературной премии им. Якуба Коласа

Агунович Э.К., член Союза художников СССР, заслуженный работник культуры БССР

Пархоменко В.В., заслуженная артистка БССР, лауреат Всесоюзного конкурса артистов эстрады, дипломант Всемирного фестиваля молодежи и студентов

Кудравец А.П., член Союза писателей СССР, главный редактор журнала “Неман”

Брыль Янка, народный писатель БССР, лауреат государственных премий СССР и БССР, лауреат литературной премии им. Якуба Коласа

15 декабря 1986 г.

г. Минск

* * *

ПРИЛОЖЕНИЕ

Комплекс предложений по коренному улучшению положения родного языка, культуры и патриотического воспитания в Белорусской ССР

1. В области идеинно-воспитательной работы

– партийным и комсомольским работникам в органах печати и в устных выступлениях, лекторам в системе политического просвещения, пропагандистам показывать и подчеркивать значение родного языка в воспитании советского патриотизма;

– широко использовать средства массовой информации для ознакомления населения республики с богатыми традициями белорусской культуры, славной и трагической историей народа, показывать богатство и красоту родной речи;

– проводить настойчивую разъяснительную работу среди молодежи по пропаганде фольклора как антипода буржуазной массовой культуры, памятуя, что самой действенной контрпропагандой является приобщение молодежи, как сельской, так и городской, к традициям народной культуры.

2. В области народного образования

– должен соблюдаться важнейший принцип – языковая преемственность в системе народного просвещения и высшего (а также среднего специального и профессионального) образования; просвещение на родном языке не может нормально развиваться при отсутствии дошкольного воспитания и высшей школы на родном языке;

– перевести дошкольные детские учреждения на белорусский язык: в сельской местности все, в городах и городских поселках – в количестве, пропорциональном национальному составу населения;

– разработать программы и методические рекомендации для белорусскоязычных дошкольных учреждений, а также для дошкольных учреждений с русским языком обучения с учетом специфики республики;

– обеспечить детские дошкольные учреждения книжками-картинками, играми, грампластинками с записью детских песен, стихотворений и сказок, диафильмами и другими пособиями для воспитательной работы на белорусском языке;

– перевести все школы в сельской местности на белорусский язык обучения, восстановив в первую очередь преподавание на родном языке в тех школах, которые теперь являются белорусскими только номинально;

– открыть школы с белорусским языком обучения во всех городах, городских поселках в количестве, пропорциональном национальному составу населения;

– ввести в школах с русским языком обучения изучение белорусского языка с первого класса;

– создать новые учебники (для младших и старших классов) и книги для чтения по истории Белоруссии, в которых бы объективно освещались исторические события, а также вклад белорусского народа во всемирную историю и культуру;

– в школах с белорусским языком обучения ввести преподавание иностранных языков на белорусском языке в качестве вспомогательного; для этого выпустить учебники по основным иностранным языкам специально для этих школ, а также иноязычно-белорусские и белорусско-иноязычные словари;

- обеспечить школы учебными, познавательными и научно-популярными диафильмами и фильмами, грампластинками с записями художественных произведений и другими пособиями на белорусском языке;
- ввести в школах (предположительно с шестого класса) в качестве факультативного предмета диалектологию (в сельских школах – с уклоном на местные говоры); подготовить и издать соответствующие учебные пособия;
- создать научно-методический журнал “Белорусский язык и литература в школе”;
- осуществить перевод техникумов и училищ, в первую очередь тех, которые готовят кадры для системы просвещения и культуры (педагогические, музикальные, художественные, культпросветучилища и др.), а также для сельского хозяйства, на белорусский язык обучения;
- перевести вузы, занимающиеся подготовкой кадров для культуры (институт культуры, театрально-художественный институт, консерваторию), сельского хозяйства, а также гуманитарные факультеты университетов на белорусский язык обучения; на остальных факультетах и в других вузах создать белорусские отделения;
- осуществить переход на белорусский язык обучения всех педагогических институтов республики, в том числе института иностранных языков;
- организовать широкую сеть курсов для подготовки и переподготовки кадров в изучении и совершенствовании знания белорусского языка;
- подготовить и выпустить “Курс ускоренного изучения белорусского языка” с комплектом грампластинок, а также в необходимом количестве толковый словарь белорусского языка, русско-белорусский и белорусско-русский словари.

3. В области науки

- осуществить научные разработки по охране языка от неоправданных иноязычных заимствований, а также по развитию белорусского языка на собственной основе в соответствии с развитием науки, техники и всех сфер жизни общества;
- активизировать и расширить диалектологические исследования белорусского языка, в частности в области народной терминологии (технической, астрономической, зоологической, ботанической и т.д.) с последующим изданием соответствующих словарей;
- шире развернуть исследование истории белорусской культуры и литературы минувших эпох; приступить к изданию серий “Памятники белорусского языка”, “Памятники белорусской литературы”, “Памятники общественной мысли Белоруссии” (факсимиле, при необходимости адаптирование; комментарии) и др.;
- организовать регулярные долгосрочные команди-

ровки белорусских ученых-специалистов по истории Белоруссии, истории белорусской культуры, литературе, искусству – в зарубежные страны для работы в архивах и библиотеках;

– издавать книги научных сотрудников Отделения общественных наук АН БССР (по истории, философии, праву, искусствоведению и др.), а также других отделений (по региональной тематике) на белорусском языке;

– перевести на белорусский язык издание всех серий журнала “Вестник БГУ им. В.И.Ленина” и журнала “Здравоохранение Белоруссии”, издавать все серии журнала “Весці АН БССР” на белорусском (привести в соответствие фактический язык журнала с тем, который объявлен в тематических планах).

4. В области книгоиздания, культуры и искусства

– организовать постоянный выпуск на белорусском языке популярных массовых изданий (отрывные календари, книги по домоводству, кулинарии, садоводству, краеведению, о лекарственных растениях, грибах и т.д., приключенческая и научно-фантастическая литература, словарь иностранных слов и т.д.); прекратить существующую практику дублирования центральных издательств в выпуске этих книг на русском языке;

– коренным образом изменить отношение к изданию переводной литературы (художественной, популярной, научно-познавательной, научной, научно-фантастической, детской и юношеской) на белорусском языке; поставить на государственную основу подготовку кадров переводчиков с иностранных языков и языков народов СССР на белорусский; практиковать ежегодную стажировку молодых переводчиков в зарубежных странах и республиках СССР; подготовить и издать большие иноязычно-белорусские словари по всем основным языкам мира и языкам народов СССР; учредить литературную премию (например, имени М.Богдановича) для переводчиков на белорусский язык;

– наладить издание на белорусском языке поданных “Библиотеки всемирной классики”, “Библиотеки всемирной детской литературы”, “Библиотеки приключений и фантастики”, “Библиотеки всемирной исторической литературы”, собраний сочинений классиков всемирной литературы;

– создать республиканское издательство “Мастацтва” (“Искусство”) с целью коренного улучшения положения в деле популяризации и пропаганды сокровищ национальной культуры;

– постоянно пропагандировать материальное и духовное наследие белорусского народа; издать монографии и альбомы: “Слуцкие пояса”, “Миниатюры белорусских рукописных книг”, “Белоруссия на старинных гравюрах”, “Украшения белорусских старопечатных книг”, серию альбомов “Архитектура Белоруссии” (по

разным эпохам и стилям), серию альбомов “Сокровища белорусской культуры в музеях мира”, альбомы произведений классиков белорусского изобразительного искусства и др., “Популярную энциклопедию истории Белоруссии”, факсимильные издания рукописных и старопечатных книг, прежде всего наследие первопечатника Ф. Скорины, и т.д.;

– в целях пропаганды достижений белорусской литературы и культуры, увеличения числа переводчиков белорусской литературы на языки народов мира, расширения международных культурных связей организовать ежегодный семинар для зарубежных переводчиков с белорусского языка; учредить для них литературную премию (например, имени М. Гусовского); аналогичную премию учредить для переводчиков с белорусского языка на языки народов СССР;

– выпустить для распространения за рубежом учебное пособие “Белорусский язык для небелорусов” на английском, французском, немецком, польском, чешском, итальянском, испанском, арабском, хинди и других иностранных языках с комплектом грампластинок и белорусско-иноязычными словарями;

– наладить в республике выпуск грампластинок с целью коренного улучшения пропаганды белорусской народной и профессиональной музыки;

– выпускать художественные, мультиплекционные, документальные фильмы в республике на белорусском языке, фильмы других киностудий (советские и зарубежные), которые поступают в республиканский кинопрокат, дублировать на белорусский язык;

– перевести на белорусский язык работу театров оперы и балета, музыкальной комедии, кукол, театральных студий киноактера, недавно созданного молодежного театра, областных театров; создать республиканский литературный театр;

– создать государственные республиканские музеи: исторический, этнографии, белорусского изобразительного искусства (древнего и советского), декоративно-прикладного искусства, а также их филиалы (деревянной скульптуры, народной живописи, кузнецкого ремесла, изразцов, слуцких поясов, старинного оружия, старинного художественного стекла, истории технологии, науки, медицины, театра и музыкальной культуры Белоруссии и др.);

– создать мемориальные и историко-художественные музеи (филиалы государственных музеев: Ф. Скорины, М. Гусовского, С. Будного, В. Тяпинского, К. Лыщинского, К. Семеновича, Т. Костюшко, Т. Вавжецкого,

М. Огинского, К. Калиновского, Т. Маковского, А. Тарасевича, Н. Орды, Ф. Рущица, Я. Драздовича, С. Манюшко, В. Сырокомли, В. Дунина-Марцинкевича, Ф. Багушевича, Цётки (А. Пашкевич), М. Горецкого и других выдающихся общественных и культурных деятелей Белоруссии;

– создать в республике – на родине восточнославянского первопечатника Ф. Скорины – музей-библиотеку сокровищ белорусской письменности по образцу армянского “Матенадарана” с целью сохранения, комплексного изучения и введения в научный оборот рассейанных по всему миру белорусских манускриптов и старопечатных изданий;

– обратиться в соответствующие инстанции с целью возврата в Белоруссию сокровищ государственных и частных музеев и библиотек, которые в результате великодержавной политики русского царизма, а также в связи с военными действиями (после восстаний XIX в., во время первой мировой войны, белопольской оккупации, Великой Отечественной войны и др.) очутились в других республиках и странах.

5. В системе средств массовой информации

– организовать издание на белорусском языке новых журналов: “Спадчына” (“Наследие”, исторический научно-художественный), “Веды і праца” (“Знание и труд”, научно-популярный), “Далягляды” (“Горизонты”, иностранная литература), “Юнацтва” (“Юность”, для школьной молодежи, (“Культура мовы” (“Культура речи”), “Беларускае народнае мастацтва” (“Белорусское народное искусство”);

– наряду с изданием русскоязычных республиканских газет “Советская Белоруссия”, “Знамя юности” и “Зорька” возобновить выпуск на белорусском языке “Сельской газеты”, журналов “Коммунист Белоруссии”, “Сельское хозяйство Белоруссии”, областных газет “Заря” (Брест) и “Гродненская правда”;

– перевести на белорусский язык издание журналов и бюллетеней “Политинформатор и агитатор”, “Народное хозяйство Белоруссии”, “Сельское строительство Белоруссии”, “Строительство и архитектура Белоруссии”, “За безопасность движения”, газет “Физкультурник Белоруссии”, “Химик” (Новополоцк), ведомственных газет “Железнодорожник Белоруссии”, “На страже Октября”, “Речник Белоруссии”, а также объединенных и районных газет Гродненской и Брестской областей, выпускаемых теперь на русском языке;

– перевести республиканскую программу телевидения полностью на белорусский язык.

Надзея Дземідовіч
Сяргей Новік-Пяюн – “Малады Дзядок”

Сяргея Новіка-Пяюна я добра ведала яшчэ з школьніх часоў, калі вучылася ў беларускай школе пад нямецкай акупацыяй у Слоніме. Да верасьня 1939 году мы жылі пад польскай акупацыяй, ды для нас, беларускіх дзяцей, сваіх школ тады не было.

У 1941 годзе дый раней я шмат разоў чула яго песню “Зорачкі”, якая мне вельмі падабалася, ды ня толькі мне, а ўсім съвядомым беларусам таго часу. Мела яго кніжку, выдадзеную пад псеўданімам “Малады Дзядок”, дзе была вобразна апісана зіма й пададзена пастановка да Новага Году – “Сыняжынажкі-пушынажкі”.

Я пазнаёмілася з спадаром Новікам наступным чынам. У мяне была старэйшая сястра Марыя, якая tym часам працавала ў рамеснай школе Слоніму. Дырэктарам гэтай навучальні быў Міхаль Кашэнія – яшчэ малады дзяцюк – сын съвятара зь мястэчка Старыя Дзявятківічы, які сябраваў з маёй сястрой Марыяй.

Беларуская моладзь гуртавалася ў адно цэлае – сваё, беларускае, і вось гэтыя патрыёты сябравалі. Памятаю некаторых зь іх, бо яны часта бывалі ў нашай кватэры. Гэта Барыс Данілюк, сын съвятара зь вёскі Сурынцы, Міхася Лічко, малады хлапец незвычайных здольнасцяў і прыгажосці. Апошні ўсё заляцаўся да Зоські Макарэвіч з Новага Сьвету, што знаходзіцца недалёка ад Слоніму, у кірунку Альбярціна. Зосю Макарэвіч забілі немцы – у іх доме хавалі габраю (казалі, за вялікія гроши ці золата), а аднае начы зынішчылі іх і дачку Макарэвічу, якой было ня болей за сямнаццаць гадоў. Сябраваў зь імі і Асіпчык, што выкладаў ручную працу ў рамеснай школе. “н гадаваўся ў дзіцячым доме, умеў прыгожа вышываць, вязаў карункі ды рабіў розныя рэчы з саломкі і дрэва, адным словам, быў сапраўдным майстрам на ўсе руکі – а тады, як і цяпер, гэта вельмі цанілася. И Асіпчык перадаваў свае веды беларускай моладзі, якая трymалася любых навучальных установаў – каб у Нямеччыну не забралі. “н быў жанаты, ягоная жонка ў той жа школе выкладала краўцкую справу (вучыла шыць вопратку).

Да беларускага асяродку далучыліся дзівye дзяўчыны з Рышчыцаў – прыгожыя ды здатныя, я памятаю прозвішча адной зь іх – Шунdryк. Менавіта ёй дзядзька Новік прысывяціў песьню “Слонімскі вальс” (“Ночка над Шчарай лягла”). Самай важкай асобай у беларускім асяродку, як мне здавалася, быў Сяргей Новік-Пяюн – дырэктар Слонімскага краязнаўчага музею. “н быў самы старэйшы ў гэтым коле беларускіх патрыётаў. Усе яны гаварылі толькі на нашай мове. Яны самі арганізavalі драматычны гурток, удзельнічалі ў пастаноўках, сціпавалі ў хоры, якім кіраваў Валынчык – слонімскі кампазытар, выконвалі і беларускія народныя танцы.

Часта, амаль заўсёды пасяля сваіх імпрэзаў, яны заходзілі да нас на кватэру – гутарылі, абмяркоўвалі агульныя справы. Хоць я была ўжо немалая, але іх называла “дзядзькамі”.

Цікава, што ўсе ў гэтай кампаніі мелі імёны-мянушкі: Сяргея Новіка называлі “Левам Сапегам”, Барыс Данілюк быў “Кастусём Каліноўскім”, Марыя – “Рагнедай”. Міхася Лічко дражнілі “Янка-Маланка”. Шмат чаго цікавага можна было пачуць ад іх.

Усе ведалі, што Сяргей Новік з палякамі сядзеў у астрозе, яго зыняволілі за любоў да сваёй Радзімы. Калі скончыўся тэрмін пакарання на Гданьшчыне, яму не дазволілі вярнуцца ў родныя мясьціны, бо ягоная вёска знаходзілася недалёка ад польска-савецкай мяжы. “н быў вымушаны пасяляцца на выгнаныні ў Слоніме, хоць сам быў родам зь вёскі Ляўонавічы, што на Нясвіжчыне. Палякі баяліся яго дзейнасці ды не дазвалялі жыць ды працаўца дома. Заставацца толькі дзякаваць Богу, што ў палякаў не было Сібіры. Таму Новіку прапанавалі на выбор: Гарадзеншчыну, пару гарадкоў у Польшчы ды горад Слонім. Менавіта ў Слоніме яму й давялося жыць у часы савецкага ды нямецкага акупацыйных рэжыму. Разам зь ім жыла сям'я: жонка, дзівye дачкі – Ірына ды Зоя ды маленькі сыночак, якога пазней разам з маці немцы расстралілі ў Калдышчэве.

Слонім для Сяргея Новіка-Пяюна быў родным домам, хоць і выгнанынем. Тут ён меў шмат сяброў, яго ведалі і паважалі ўсе гарадзкія жыхары – старыя і малыя. А ён памятаў усіх, бо меў вельмі добрую памяць, быў чулы душой. Калі даводзілася прайсьці разам па слонімскай вуліцы, зь ім было проста немагчыма пагутарыць, бо яму ўвесь час трэба было вітацца-раскланівацца зь людзьмі ды здымаць капялюш, ветліва ўсміхнучыся. “н не хадзіў – лётаў. У яго чаравіках не сціраліся абцасы, а дзіркі ўтвараліся ля пальцаў, як у балерыны. С. Новік-Пяюн быў нашым кірауніком – займаўся намі, маладымі пастамі-печаткоўцамі. И мы ўсе ўдзячныя яму за гэта, хоць многія з нас прайшли тыя страшныя этапныя дарогі і тыя бальшавіцкія канцлягеры, што і Новік-Пяюн. “н жыў толькі для Беларусі, і яму вельмі хацелася жыць вольна ды тварыць дабро сваёй Радзіме.

Часта ў вайну мы, дзеці ды падлёткі, бегалі да яго ў музэй – ён нам даваў чытаць кніжкі на нашай мове, вучыў любіць роднае, сваё, заўсёды знаходзіў час для ўсіх, каб даць нашым маладым душам сваё, беларускае, шчырае. “н любіў маладых ды дзяцей ад прыроды, а мы яго любілі таксама, і шанавалі, і хацелі чуць яго новыя вершы-песьні.

Аднойчы дзядзька Новік сам запрасіў мяне ў музэй. У яго было шмат працы і ён папрасіў памагчы. Цэлую ноч перад гэтым я ня спала – думала, што гэта за праца-сюрприз, чаму менавіта мяне, а не каго іншага, па-

прасілі памагчы. Калі скончыліся заняткі ў школе, я не пайшла дахаты, а адразу пабегла ў музэй. І вось што за праца чакала мяне. У музэі было шмат недазволенай літаратуры ды большавіцкіх плякатаў, якія трэба было зьнішчыць, пакінуўшы толькі па два паасобнікі. Мне было шкада гэта рабіць, бо плякаты былі прыгожыя, ды іх было шмат. З тыльнага боку яны былі чыстыя, ды такая сладкая папера, яе хапіла б пісаць даволі доўга на ўвесь клас. Я вельмі хацела прысабечыць частку яе і падзяліцца потым з сябрамі (у вайну папера была дэфіцітная, мы пісалі Бог ведае на якіх шматкох, а тут – золата, а не папера!), каб пісаць на ёй замест сышткаў. Спыталася дазволу ў гаспадара, але той адмовіў. Мы доўга палілі яе ў кахлянай печцы, што абагравала музэй. Былі прызначаныя для зьнішчэння і савецкія часопісы ды зборнікі законаў у шыкоўных вокладках. Некалькі гэткіх вокладак, выцерабіўшы асяродак, мне дазволена было ўзяць дадому, дзе я потым малявала на іх акварэльлю.

Па заканчэнні гэтай працы Сяргей Новік уздыхнуў і сказаў: “Ну ўсё, цяпер да мяне не падкапаюцца, але галоўнае – нам трэба зьберагчы вось гэтыя каштоўныя паперы”. “н паказаў нейкія лісткі паперы, ня ведаю, што на іх было напісаны. Яму трэба было, каб хтосьці яшчэ ведаў, апрача самога, але гэта было вельмі сакрэтна: “Я давяраю адно табе, Надзеіка”. “н пачаў хаваць тыя паперы так, каб я бачыла: у розныя недасягальныя воку схованкі – пад бляху падваконьнікаў, пад падлогу, пад адарваны, а потым прыбіты і прысыпаны пылам плінтус. “н зрабіў шмат такіх схованак, паказаў мне іх і загадаў да пэўнага часу маўчаць, што я і выканала – маўчала на ўсё жыцьцё.

Мінула пару тыдня. Нейкай трывога не пакідала маёй душы, бо загадана было нікому пра гэтыя справы не казаць. Не хвалілася нават здабытымі вокладкамі, а калі хто пытаваўся – казала, што знайшла іх у сутарэннях, якіх у горадзе было шмат. Мяне зноў пацягнула ў музэй, але там дзядзькі Новіка ўжо не было. Аббегала знаёмыя мясціны, спаткала знаёмага, папыталася пра дырэктора музэя. “н адказаў: “Сам ня ведаю і табе неабязважкова ведаць”. Я пакрыўдзілася і, нічога ня кажучы, пабегла да Новікавай хаты. Раней я там была некалькі разоў, як ён хварэў, ведала яго дзяцей і жонку. Вось там я і пачула страшнную навіну, што ён у астрозе і моцна захварэў. Жонка зьбіралася ісці яго адведаць і занесыці хоць чым падслікавацца, бо там галадаюць. Яна і нейкія лекі падрыхтавала, але ня ведаю, ці быў на гэта дазвол. Я папрасіла яе, каб узяла мяне з сабою, калі пойдзе да мужыка. Быў прызначаны дзень, і мы пайшли. Яна несла смажаныя зь белых булак грэнкі, нейкія пакунакі сяго-таго, розныя прысмакі, а я – кавалачак сала, больш нічога мы тады ня мелі. Скварачка сала, хлеб з аўсянаймянай – вось такія прысмакі былі тады ў нашым Слоніме. Жонка Новіка пачаставала мяне ад-

ной грэнкай (я ўпершыню паспытала такую смакату!) ды вучыла мяне дарогаю, як іх рабіць.

У маленькі мураваны будынак, дзе знаходзіўся Сяргей Новік, можна было зайсьці толькі пад наглядам канвою. Там ён ляжаў схуднелы (ён і на волі здаравяком ня быў) на ложку. Прыўзыняўся, прысеў, павітаўся з намі і стаў пытадца пра сям'ю, даваць розныя парады. У мяне пацікавіўся пра вучобу, пра вершы, раіў, як пісаць. “н, дарэчы, заўсёды мне нагадваў, што трэба пісаць пра сваё жыцьцё, жыцьцё свайго народу, апісваць прыроду, а ня лезьці ў палітыку. Ды ніколі не ўспамінаў пра тых “правадыроў” – Сталіна і Гітлера. Вельмі не любіў Сіняка-Хмары, які стаў замест яго кіраўніком “Маладых пачынаочных пісакаў”. Доўга там быць не давялося – па нас прыйшоў ахоўнік, даў развязвітаца з астрожнікам і вывеў за вахту.

На вуліцы я папыталася ў спадарыні Новік, чаму ў такай бядноце зь дзецімі яна стараецца дапамагаць яму (яны былі разъведзены), а ён яшчэ й сядруе – ці ж вінаватая яна ў гэтай бядзе? Зь яе вачэй пакаціліся сылёзы: “Я перажываю не за мужыка, а за бацьку сваіх дзяцей”.

Гэта было ў першую нядзелью пасля Вялікадня ў 1944 годзе. Потым мне хацелася яшчэ раз адведаць нявольніка. Я спакавала перадачку як магла і сама пайшла да тae брамы, дзе мы праходзілі з спадарыні Новік, але мяне туды не пусцілі, хоць я й плакала. Дома сварыліся на мяне: маўляў, дабегаюся і патраплю ня ў той пакой-чык, дзе паэт, а ў шэры мураваны слонімскі астрог або ў дом на Рыбацкай. У той склеп, дзе стогнуць няшчасныя паўжывыя людзі, і адтуль ужо вяртаныя ня будзе. Гэта мне казала старая жанчына, што жыла з намі на кватэры, бацькі ж пра гэта ня ведалі. Такім чынам, у часы нямецкай акупацыі мне не давялося больш спаткацца з дзядзькам Новікам, у яго быў свой лёс і сваё гора-нядоля.

Увосень, калі ў школе началіся заняткі, я вярнулася ў Слонім з сваіх Падгорцаў – хутара, дзе мы жылі з бацькамі. Вярнулася ў родную беларускую школу, каб працоўжыць вучобу. Першым пайсцы і ў школу, я пабегла шукаць Сяргея Новіка, бо ўжо ведала, што ён вярнуўся дадому з калдычэўскай Ямішчы, дзе немцы ўчынілі масаве зьнішчэнне вязняў. Там навечна засталіся яго жонка і сыночак, а сам ён, цудам выжыўшы, цёмначы выпаў з-пад трупаў і вярнуўся ў Слонім. Хаты яго-най ня стала – усё зьнішчыла вайна.

Я знайшла яго ў жоўтым доме калі музэю на вуліцы Пушкіна. “н быў з сваімі дочкамі Ірай і Зояй і ўжо прыдбадаў сабе спадарожніцу жыцьця, зусім маладую дзяўчыну, старэйшую за мяне гады на два. Яна прыгожа мялявала алейнымі фарбамі і рабіла копіі пэйзажаў. Дзядзька Новік пазнаёміў мяне зь ёю і папрасіў заходзіць да іх, запрашаў да сяброўства. “н жаліўся на былых сяброў, што пасадзілі яго ў астрог, прачытаў верш, прысывачаны гэтым падзеям: “Бог

бачыць – крыўду мне ўчынілі, і толькі “н паможа мне”.

Развітаўшыся зь ім і яго сям’ёю, я стала наведваць іх радзей, бо мне здавалася, што дзядзька Новік стаў халаднейшы душой, ці можа мне так праста падалося. І вось 13 снежня 1944 году ў горадзе началіся арышты сяброў Саюзу беларускага моладзі. Уначы забралі Ніну Карак. Яе бацька пайшоў шукаць паратунку і дапамогі ў былога вязня гітлераўскага астрогу Сяргея Новіка. Але атрымаў адказ, што той пра нас нічога ня ведае і дапамагчы нічым ня можа. Тры разы прыйходзілі і па мяне ў той дом, дзе была прапісаная...

Шмат вады сплыло з таго часу: хаваныні, астрогі, лягеры. Часта думала пра Новіка і пра тое, чаму ён тады адмовіў. Праз дванаццаць гадоў, калі ўжо вярнулася дадому, зноў захацела адшукаць у Слоніме Пяяно. Ад знаёмых слонімцаў даведалася, што 14 снежня 1944 году савецкія ўлады арыштавалі і яго. Гэта зусім ня ўкладвалася ў маёй галаве. Што гэта за бяды, за што зынічаюць нас? За што арыштавалі дзядзьку Новіка?

Не чужыя – “свае”. Увосень 1944 году ён сядзеў у падвале КПЗ-НКВД, потым у астрожных камэрках НКВД – доўгія гадзіны адзіночкі, а потым атрымаў аўтаматычна гарантаваны тэрмін як “изменник Родины”. Дзяцей жа ў траўні 1945 году, у месяц Перамогі, этапавалі на Ўсход, у Якуцію.

Новік ня меў моцнага здароўя, але астрогі яго загартавалі, ён выжыў, вярнуўся на Радзіму. “н, як слаўны паэт майго часу, пісаў тады, калі нас яшчэ не было на съвеце. Усе любілі яго вершы-песні. Сыпявалі мы іх на волі школьнікамі, сыпявалі ў астрогах і лягерах, як малітвы шапталі ў цяжкія хвіліны жыцця. І цяпер наш народ іх сипявае, яны вечныя, хоць пісьніяр каторы ўжо год спачывае ў роднай зямельцы. Ствараючы ў няволі вершы, ён захоўваў іх у сваёй памяці, як у кампутары, каб пасыля, адбыўши кару, выпусціць як птушак на волю. Мы маем яго спадчыну ў руках, і яна будзе жыць вечна сярод нас і новага пакалення Беларусі.

18 чэрвеня 2002 году

З М Э М У А Р А Ў

Альберт Бацяноўскі
**Праз “Краснае Ўрочышча” і паўночныя
руднікі**

27 красавіка 2005 году ў Глыбокім на Віцебшчыне на 76-м годзе жыцця памёр сябар Саюзу беларускіх патрыётаў, вязень савецкіх канцлягераў Альберт Бацяноўскі. Нарадзіўся ён 20 верасня 1929 году ў вёсцы Сынігальшчына Дзісенскага павету Віленскага ваяводства (цяпер Мёрскі раён Віцебскай вобласці).

Усё склалася так, што ва ўзроўніце пятнаццаці гадоў я страшэнна зьненавідзеў расейцаў: уначы прыйходзілі партызаны, ставілі ўсіх нас у кут, адзін заставаўся пільнаваць, а астатнія пачыналі забіраць усё запар. Памятаю, як маші пасыля прыйду партызанаў плакала, бо нас не было чым накарміць. Удзень прыйходзілі ўласці, і ўсё паўтаралася гэтаксама, і ўсё гэта з расейскім матам, лаянкай і зьдзекам.

Прачытаўшы гэтыя радкі, можа хто не паверыць, што я ад нямецкіх акупантатаў нацярпеўся меней, чым ад расейцаў. Немцы толькі адзін раз прыйехалі ў вёску, пахадзілі па хатах. Шукалі яйкі, курэй. Казалі: “Матка, курка, яйка, шпэк!” Але ніхто нічога ім ня даў, і паехалі яны ні з чым. За немцамі школа была сапраўды беларускай, мы вучыліся на роднай мове, мы вучылі беларускую гісторыю, беларускую географію. І ніхто не перашкаджаў гэтamu. Настаўнікі былі свае, мясцовыя. Газэты

таксама друкаваліся на беларускай мове. Калі ў 1945 годзе скончылася вайна, пачалася русіфікацыя Беларусі. Настаўнікі прысыпалі з Рәсей, беларускай мовы яны ня ведалі. Нашую мову сталі выкладаць як прадмет, 3–4 гадзіны ў тыдзень. І калі я прыехаў вучыцца ў Глыбокае, усё гэта выклікала незадаволенасць.

Цяпер ня памятаю, хто – Леў Бялевіч ці Антось Фурс – прapanавалі ўступіць у Саюз беларускіх патрыётаў, і я з задавальненнем пагадзіўся. Ад сяброў я ўжо чуў, што такая ж арганізацыя ёсьць у Паставах, хоць асабіста нікога адтуль ня ведаў.

Ішоў час. І вось настаў 1947 год. У лютым арыштавалі Васіля Мядзельца, Антона Фурса, Лявона Бялевіча, Тарэнца Еўдакімава. У пэдагагічнай навучальні пачала ся паніка, бо ніхто ня ведаў, за што арыштуюваюць студэнтаў. Я здагадаўся, што, напэўна, за Саюз беларускіх патрыётаў. Спалохаўся і паехаў дадому... Тут я сустрэўся зь Міхасём Шуманам і Паўлам Шуманам. Яны сказалі, што ў Глыбокае больш не паедуць і мяне адгаворвалі.

Але ў мяне забалела нага, і давялося ехаць да доктара. Калі я прыехаў у Глыбокае, сябры сказалі, што па мяне ўжо прыйходзілі. Праз нач раніцой я пайшоў у паліклініку. Тут агледзелі маю нагу, перавязалі і сказалі, калі я будзе лепш, прыйсьці праз пару дзён.

Калі я вярнуўся з паліклінікі, напэўна праз паўгадзіны, ля вакна замільгацелі цені, і да нас у квартэру ўварваліся 6–7 кэгэбісташ. Першай была каманда здаць зброю. Потым пасадзілі на ўслон сярод пакою, а самі

пачалі рабіць ператрус. “Где твои вещи? Где твоя постель?” Перагарталі ўсе падручнікі, сышткі, перавярнулі ўсю пасыцель і нічога не знайшлі. Загадалі ўзяць дакумэнты і забраўлі з сабой.

Завялі мяне на вуліцу Маскоўскую, дзе жыў Божка. Там ужо былі сябры па Саюзе беларускіх патрыётаў. Калі съязмнела, павялі на цягнік і павезлы ў Паставы. Туды прыехалі ўначы. Завялі ў нейкі склеп, паклалі на пясок. Было вельмі халодна. Раніцай пагналі на допыт. Пытающа:

– Ты ведаеш, чаму ты тут?

– Ня ведаю! Гэта нейкае непаразуменяне.

Ня памятаю, як гэта атрымалася, што афіцэр няправільна напісаў маё прозвішча – “Бачаноўскі”, і, калі я гэта яму здзяўжалі, мату і крыку было на ўсю хату.

Праз пару дзён зноў на цягнік і павезлы чамусыці ў Горадню. Там цэлы дзень трymалі ў куце нейкага склепа, а ўначы зноў павезлы, гэтым разам у Менск. І адразу зь цягніка – у гарадзкую турму.

8 сакавіка цёмначы на варанку мяне прывезлы ў “амэрыканку”. Завялі на другі паверх і пасялілі аднаго ў камэру, цяпер ня памятаю яе нумару. Сядзеў я адзін месец. Пасыля перавялі ў другую камэру. Там былі два палякі, якіх, паводле іх словаў, пасадзілі за ўздел у Арміі Краёвай. Адзін быў з Шчучынскага раёну, а другі – з Воранаўскага. Потым іх засудзілі павезлы, а я зноў застаўся адзін. Уначы выклікаюць на допыт, а ўздень не даюць спаць. Вось так цэлымі днямі і крочыш па камэры: сем крокай да вакна – паварот, і сем крокай да дзьвярэй. Прыйжджала маці, прывезла перадачу. Тады стала крыху лягчэй, але есьці не хацелася. Перадачы разносяць стары астматык, ён моцна соп і празвалі яго “Сапуном”.

Сыледзтва падыходзіла да канца. Прыблізна за месяц да суда да мяне ў камэру пасялілі Алеся Юршэвіча. Стала весялей. Набліжалася лета, а зь ім і судны дзень. 17 чэрвеня 1947 году на варанку павезлы ў горад у нейкі клуб. Там сабралі нас усіх. Суд цягнуўся чатыры дні. Я атрымаў дзесяць гадоў, Юршэвіч – найвышэйшую кару – расстрэл. Праз тыдзень Алеся Юршэвіча ад мяне забраўлі. І зноў, трэцім разам, я застаўся адзін, але цяпер ужо ненадоўга. Неўзабаве завезлы мяне ў гарадзкую турму, там я сустрэў Лева Бялевіча, зь якім быў ужо разам да самага вызвалення ў 1954 годзе...

Праз некалькі дзён мы трапілі на край Менска, у “Краснае Ўрочышча”, і сталі будаўнікамі Менскага аўтазаводу. Было вельмі цяжка. Мы паўгалодныя, непрывычны да гэтакіх працы. А праца сапраўды была цяжкой: восем гадзін трэба было насыць на насілках бетонную рашчыну. Пад вечар рукі так выцягваліся, што здаваліся ніжэйшымі за калені... Прыйдзеш з працы – і ня можаш пераадолець 3-4 прыступкі, каб зайсьці ў барак. Так прыстанеш, што ледзь дацягнесься да нараў. Пасыля стала лягчэй. Мяне перавялі ў арматурнікі. Ад-

наго разу на сярэднім пальцы правай рукі зьявіўся нарыў. Ад болю я ня спаў, напэўна, ночы тры. Змучыўшыся, удзень на працы спусціўся ў катлаван і заснуй. Тым часам прыйшоў канвой, каб завесыці нас у зону. Палічылі брыгаду Шарамета – няма аднаго чалавека! Каго? Бацяноўскага. Брыгада кінулася шукаць, і агледзелі мяне ў катлаване. З “Краснага Ўрочышча” пад час буры і грымотаў уцёк рыжы Ліпчык. Ін сабраў у сушылцы бушлаты, кінуў іх на калючы дрот і вылез на волю. Ня ведаю: злавілі яго ці не...

У Менск да нас прыйжджалі бацькі, прывозілі перадачы. Аднойчы прыехала мама, далі нам спатканыне. Пасядзелі, паплакалі... У цягніку ў яе съязгнулі ўсё, што везла мне... А каб дакупіць чаго, грошай у мамы не было. Як жа я разгневаўся быў на тых злыдняў, што ў жабрака кій укралі.

У Менску мы жылі талакою: пяць сяброў Саюзу беларускіх патрыётаў і адзін – Янка Рымдзёнак – сябар Саюзу беларускага моладзі. (І цяпер ніхто ня ведае, дзе ён падзеўся. Аляксей Дзікі памёр, пахаваны ў Полацку, Павел Шуман таксама памёр. Зь Лявонам Бялевічам я быў да дня вызвалення. Я паехаў дадому, а ён застаўся.) Недзе ў жніўні 1948 году нас адвезлы на вуліцу Апанскага. Там была мэблевая фабрика, якую аблуговівалі вязыні.

Праз некалькі дзён нас пагрузілі ў вагоны і адправілі на поўнач. Везылі доўга. Запомніліся прaverкі, якія ўчыняю канвой. Спынялі цягнік, адчынялі дзьверы вагона і камандавалі: “По одному в правы угол!” Афіцэр ці салдат заходзіў у вагон, даваў гэтую каманду і лічыў нас з дапамогай драўлянага малатка. Вытне вязыня – “раз”, вытне другога – “два”... І мы беглі як мага хутчай з аднаго канца вагона ў другі, каб як-небудзь ухіліца ад драўлянага малатка.

Дарога здавалася бясконцай. Нарэшце прывезылі нас у лягер № 5. Гэта быў лягер-карантын. Усіх прывозяць сюды і неўзабаве разъмяркоўваюць па працоўных лягерах. Напэўна дзён працы 10, цяпер ужо ня памятаю, колькі нас было, этапавалі на 2-і лагпункт, які аблуговіваў шахты № 4, 5, 10. Пры аптытаныі я запісаўся арматурнікам, і мяне прызначылі ў шахт буд.

Рабіў, напэўна, зь месяц. Затым адчыніліся курсы горных майстроў – ня буду апісваць, як я трапіў туды. На курсах зтмалася блізу 30 чалавек. Па заканчэнні навучання шахты забраўлі сваіх, каго накіроўвалі на курсы. Я ж застаўся незапатрабаваным, і мяне перавялі ў другую калёну. Гэта была свайго роду рэзэрва для папаўнення шахтараў. Праз некалькі дзён выклікалі мяне ў ППЧ і сказалі: “Ты скончыў курсы горнага майстра, таму і павінен працаваць ім, пойдзеш на шахту № 8 начальнікам зъмены...” Ну які ж зь мяне начальнік зъмены, калі я толькі раз быў на шахце? Але рабіць няма чаго, не адмовісься. Выїшаў на 8-ю шахту і прыняў зъмену. Палова людзей была з другога лягера, так

званыя бытавікі. Яны за працу атрымоўвалі гроши, а палітычныя рабілі толькі за ежу. Мяне навучылі, і я з тыдзень пісаў працэнты пароўну. Бытавікі заявілі мне, што яны працуюць лепей і працэнты ім трэба пісаць большыя, а калі я гэтага рабіць я буду, то яны мяне зарэжуць. Палітычныя залежна ад працэнтаў атрымлівалі колькасць хлеба, і, калі буду іх крыйдзіць, сказаі, павесіць мяне. Значыцца, мне і так капцы, і гэтак. Я ня выйшаў на працу, і мяне пасадзілі ў ізалятар. На маё месца прызначылі вядомага на ўсё рудаўпраўленыне горнага майстра Івана Сыліку. Праз тры дні Іван адмовіўся працаца і не палез у шахту. Яго таксама пасадзілі ў ізалятар. Начальнік шахтаўпраўлення Жылін пачаў разъбірацца ў справе. Пасыля гэтага бытавікоў з шахты прыбраўлі, нас выпусыцілі з ізалятара і хоць абяцалі дадаць па тры гады, але не судзілі.

Выйшаў на шахту, і мяне прызначылі газамернікам. Мая праца была не цяжкая: па прыходзе на шахту я мусіў хутка пераапрануцца, узяць адмысловую лямпу, спусцицца ў шахту, абысьцы забоі і запісаць крэйдай на спэцыяльных дошках вынікі замеру. Па нейкім часе шахту зачынілі, і я зноў трапіў у 2-ю калёну. Пару разоў хадзіў у пасёлак, дзе нашы будаўнікі рабілі жылыя дамы. Праз месяц накіравалі мяне газамернікам на шахту № 10. Пасыля месяца працы перавялі дзясятнікам вэнтыляцыі. Абавязак была гэтакі: абысьцы за дзень усе забоі. Пры канцы змены я здаваў справу па забоях, адзначаючы, куды трэба паставіць вэнтылятар, дзе трэба нарасыць трубы.

Праца была нецяжкой, толькі вельмі дакучаў голад. Кармілі супам з турнэпсу, “на второе” – пюэр з турнэпсу, піражок з турнэпсу і сыры турнэпс. Начальнікам вэнтыляцыі быў вольны Юры Прокушаў, зь вязняй быў масквіч Шаляпін, горны інжынэр, а мяне зрабілі брыгадзірам вэнтыляцыі. Брыгада № 18 Бацяноўскага.

Аднаго разу ўлез у старую выпрацоўку, а там дыхаць не было чым, і я страціў прытомнасць. Зваліўся на штрэк, дзе было больш паветра, і, на шчасце, ачуняў. Быў яшчэ такі выпадак. У мае абавязкі ўваходзіла штомесяц вывозіць на паверхню рэсыпратары на праверку. Я ўнізе на рудніковым двары пагрузіў скрынку з рэсыпратарамі ў ваганетку з вугалем, а сам паехаў на паверхню. Чакаў-чакаў, а скрынкі ўсё няма і няма... Каб праверыць, што здарылася, стаў на буфэр ваганеткі і паехаў уніз. Там, не даехаўшы да самага нізу, саскочыў. Падлога была мокрая і надта коўзкая. Я пасылізнуўся левай нагой і трапіў пад клець, а яна жалезнай і важыць трыв тоны. Каб сантиметраў дзесяць правей ці лявей, мне б адrezала нагу, як нажніцамі, але мая нага трапіла ў шчыліну, дзе шмат было мокрай кары ды іншага съмецця. Мяне вывезылі на паверхню. Пакуль зьбіраліся памагчы, нага распухла, і бот давялося рэзаць. Прывесьлі на мэдычны пункт, абязболілі, а назаўтра спалілі скуру лямпай “Солюс”, пасыля доўга не загой-

валася. Часова, пакуль не папраўлюся, перавялі на працу дыспэтчарам шахты.

У 1950 годзе ў маёй брыгадзе працаў Іван Падвойскі. Ў мене сказаў, што будзе ўцякаць і ўцёк... Пралез пад дрот за зону, а там быў аманальны склад, раз на месяц туды прыганялі вагон з аманалам. Іван вылез туды, улез у вагон з пустымі скрынкамі і паехаў. Праз тыдзень яго злавілі і прывезылі назад. Я гэтым часам сядзеў у ізалятары. Калі б Іван сказаў, што я ведаў пра ягоны ўцёкі і не данёс, далі б “срок” і мене, як суўдзельніку. Але ўсё абышлося...

Прыблізна за год да таго з нашае шахты ўцяклі два летувісы. Яны ведалі, дзе якія штрэкі праходзяць. І вось па вэнтыляцыйным штрэку яны разабралі мацеваныне і вылезылі на паверхню далёка ад дроту. Ці злавілі іх, ня памятаю. З маёй брыгады па гэтым самым штрэку хацеў уцячаць іншы летувіс, але яму не пашанцавала.

Калі мы працавалі на шахце № 8, на старым вэнтыляцыйным штрэку стаяла “каза”. Гэта спэцыяльная ваганетка для перавозу мацевальнай (“крепежной”) драўніны. Я пайшоў па гэтую ваганетку і неўзабаве зынепрытомнені, бо штрэк быў вельмі загазаваны. Пэўна і загінуў бы там, але выручуў галоўны інжынэр. Ўніз пайшоў за мною з рэсыпратарам і вывесь мяне на той казе, па якую я туды прыйшоў.

У 1954 годзе нам сталі плаціць за працу. Вольны дзясятнік з вэнтыляцыі атрымліваў 1200 рублёў, а я 300 рублёў. Гэтак налічвалася і прэмія: калі вольнаму выдавалі 240 рублёў, то мне толькі 60. Але ўсё ж стала лягчэй. У зоне была крама, можна нешта зь ежы купіць. Там заўсёды былі хлеб, цукеркі, камса, рыбін тлушч ды іншое. Я й дадому высылаў – напэўна, рублём 1000. У месяц на рукі нам выдавалі 100 рублёў, і, калі знаходзілі болей, то канфіскувалі. Начальнік фінансавага аддзела прыдумаў замест грошай выдаваць талёны, за якія толькі ў краме купіш што-небудзь з прадуктаў. Гарэлкі ўжо ня купіш. Прыехала камісія і скасавала гэтыя талёны, а начальніка, што прыдумаў іх, пакаралі.

Пасыля съмерці Сталіна працавалі мы па-ранейшаму, і толькі ў 1954 годзе нам зачыталі ўказ ад 4 красавіка, згодна зь якім непаўнагодзіні асуджаныя падлягали вызываленію. Быў у гэтым съпісе і я. Прыяжджаля камісія з Масквы, і чалавек 30–40 адпусцілі на волю. Мяне не адпускалі, і я хадзіў да начальніцтва, каб паскорыць вызываленію. Напісаў заяву ў Москву, і, калі прыехала камісія, мяне выклікалі, каб зачытаць пастанову па разглядзе маёй справы. Аддалі мне й маю заяву, якую нікуды ні не адпраўлялі, яна ляжала тут, у лягеры.

На шахце са мной дзясятнікам па вэнтыляцыі працаў Аляксей Кажэунікаў. Дамовіўся зь ім, што, калі мяне вызываюць, пажыву ў яго дні два-тры. Ўніз расказаў, як знайсці ягоную кватэру, бо пасёлка я ня ведаў. Знайшоў кватэру, ды Аляксея дома не было. Жонка сказала, што ён пайшоў сустракаць кагосці зь лягера. Пазнаё-

мілісія мы і сталі чакаць. Дачакаліся. Павячэралі, адзна-
чылі маё вызваленіе. Пражыў я ў пасёлку дзесяць
дзён, пакуль мне зрабілі пашпарт. Наагул гэтыя першыя
10 дзён на волі былі для мяне сапраўднымі съятам...

Прыйшоў час ехаць дадому. Унахы землякі завезлы
нас на цягнік. Разам са мной ехалі Алег Барсук і Раі
Мядзелец, якія адбылі 10 гадоў за прыналежнасць да
Саюзу беларускае моладзі.

Прыехаў дадому, а там брат, сястра і маці, якая
толькі што атрымала на працаадні па 200 грамаў чарві-
га гароху. Пабыў дома, паглядзеў і зразумеў, што, калі я
не ўладкуюся на працу, ня будзе чаго есці. А тут з Ка-
рэліі вярнуўся мой стрыечны брат і кажа: “Едзьма на
працу ў Глыбокае!” Паехалі. “Н шоффэр і дакумэнты ў
яго ў парадку. Уладкаваўся працеваць шофферам на аў-
табазу № 2. А я прайшоў некалькі арганізацый – нідзе
не бяруць. Паглядзяць мае дакумэнты – і няма гаворкі.

Калі ў 1954 годзе вызвалялі з лягеру, то ўсім нам
казалі: „Як цябе забралі з працы, едзь дадому і працяг-
вай працу, як вучыўся – працягвай вучобу.” Калі я вяр-
нуўся ў Глыбокае, пэдагагічная навучальня яшчэ пра-
цевала. Я зайшоў да дырэктара і сказаў, што хачу
працягваць вучобу. Той адказаў, што на сваю адказ-
насць ня можа прыняць мяне, ня мае права. Даў мне
адрас у Менску. Я напісаў туды ліст і атрымаў адказ,
што вучыцца мне можна, толькі трэба памяняць спэ-
цыяльнасць: настаўнікам я быць не могу.

Трапіў я да дырэктара цагельні, усё пра сябе раска-
заў. “Н і кажа: “Інжынэрам я цябе не вазьму, а на будоў-
лю – калі ласка. Летам будзеш будаваць дамы, дый
зімой мы табе работу знайдзем”. І пачаў я працеваць на
будоўлі. Зімой зьбіваў скрыні для кансерваў, вазіў іх у
Менск, Маскву, Мурманск. Па скарачэнні штатаў быў
звольнены і ўладкаваўся будаўніком ў рамонтна-будаў-
нічную кантору. Спачатку працеваў грузчыкам. Рахун-
кавода-касіра забралі ў войска на зборы, і мяне на гэты
час узялі на ягонае месца. Па вяртанні яго з арміі мяне
перавялі ў жылыё-камунальную гаспадарку № 2 бух-
галтарам. Але там я рабіў нядоўга. Падаў заяву на ат-
рыманьне кватэры ў раённую камунальную гаспадар-
ку, якой кіраваў М.І.Бабкоў. Мне ў кватэры адмовілі. “Н
сказаў мне: “У твойго цесьця вялікі дом, і ты можаш
жыць там”. Я ня вытрываў: “У Вас таксама вялікі дом,
але Вы сваім сынам падавалі кватэры”. “А ты вельмі
шустры, я цябе з работы звольню!”

І зноў я пайшоў у рамонтна-будаўнічую кантору. І
зноў рабіў усялякую работу. Аднаго разу выклікае
мяне начальнік канторы і кажа: “У Глыбокім будуюць
універмаг, ты ведаеш, майстра пасадзілі, таму што ў яго
атрымаўся перарасход цэмэнту. Давай ты на яго мес-
ца”. А я кажу: “Вялікі дзякую! Гэта простая дарога ў
турму, а я туды не хачу!” І зноў працеваў там, куды паш-
люць: у лес, у камандзіроўкі. Зноў выклікаў мяне начальнік і паставіў мяне дзясятнікам: пачалі будаваць

дом для састарэлых. Я, вядома, у будаўніцтве мала
разъбіраўся, але начальнік мне памагаў.

У 1955 годзе я ажаніўся з глыбачанкай Янінай Вай-
циховіч. Прыйшлі на вуліцы Інтэрнацыянальны, дом
№ 1. Штомесяц, а то й часцей прыходзілі зь міліцыі і
правяралі пашпарт. Цесьць і цешча казалі, што я,
мусіць, добрая цаца, калі за мной так наглядае міліцыя.
У 1956 годзе я напісаў у Вярхоўны Савет, каб зь мяне
зынялі судзімасць. Па нейкім часе ў райвыканкам і мне
асабіста прыйшло паведамленіе, што судзімасць
зынялі. Тады мяне выклікалі ў райвыканкам і пацікавілі-
ся, ці задаволены я працай.

Як будаваў дом для састарэлых, мяне забралі на
зборы ў армію. Завезлы нас у Баранавічы ў ваенны га-
радок ракетных войскі. Калі адходзіў на зборы, ста-
рэйшы сын Алег зваў мяне татам, а калі вярнуўся пасъ-
ля збораў, стаў “папой”.

За гэты час будоўлю прыпынілі, мой аб'ект таксама
замарозілі, на тым і скончылася мая дзясятніцкая кар'єра.
Зноў я стаў рознаробочым. Паслухаўшыся парады
аднаго з калегаў-будаўнікоў, уладкаваўся на санітарна-
эпідэміялагічную станцыю дэратызатарам, папросту
кажучы труціў мышэй – хадзіў па арганізацыях, па
складох, па крамах, па калгасах. Прарабіў год, і мяне
перавялі ў дэзынфектары, потым паслалі на курсы ў
Віцебск на трэх месяцы. Займацца было лёгка. Працу я
ведаў, а для вывучэння тэорыі былі падручнікі.

Крыўдна было падпарадкоўвацца начальніку, які
меў адукцыю 4-5 клясаў, паставіць жа дэзынфектарам
мяне не маглі, бо быў “врагом народа”. На санепідэм-
станцыі была стаўка загадчыка гаспадаркі і мне нярэдка
даводзілася выконваць яго абавязкі.

Па абавязку службы я часта наведваў ваенкамат, і
вось адзін афіцэр прапанаваў перайсці да іх загадчы-
кам гаспадаркі. Я пагадзіўся, але папярэдзіў, што з гэтага
нічога не атрымаеца. І сапраўды, дзён праз дзесяць
той афіцэр пацьвердзіў, што я меў рацыю: мяне ня мо-
гуть узяць на працу праз маё мінулае.

У 1975 годзе галоўны ўрач санепідэмстанцыі незас-
лужана пакрыўдзіў мяне, і я падаў заяву на зваліненіе.
Мяне паабяцалі ўладкаваць на працу на малочна-
кансервавы завод, і я стаў машыністам кампрэсарнай
устаноўкі. Работа была адказная. Падаваў паветра і
ваду ў цэх перапрацоўкі малака, і праз маё нядай-
насць малако магло згарэць ці выліцца ў каналізацыю.
Але ўсё складвалася нармальна, і я працеваў на заводзе
даволі доўга.

У 1988 годзе перанёс інсульт. Проста на працы мне
стала дрэнна: спаралізавала левы бок – адняліся левая
рука і левая нога. Мяне адправілі дадому. Назаўтра
свайм ходам накіраваўся ў паліклініку, і дактары паклалі
у больніцу. Выпісаўшыся, вышаў на працу, і тады
мяне хвароба зноў зваліла з ног...

І зноў я ў больніцы. Пасыля гэтага мне пажыцьцёва

далі інваліднасць 2-й групы. Дрэнна з адной рукой, але дзе падзенесцца. Шмат хаджу, асабліва ўлетку. Зьбіраю грыбы, ягады, зёлкі, хоць зьбіральнік зь мяне папраўдзе ня надта ўдалы.

Мне 71 год. Падводжу вынікі. Пабудаваў дом, пасадзіў сад, маю двух сыноў. Праўда, старэйшаму не паshanцавала: разнёс конь – у выніку чаго чэрапна-мазгавая траўма, і з настаўніцай працай давялося развівіцца. Цяпер працуе ахоўнікам. Маю чатырох унукаў. Старэйшыя сёлета закончваюць школу. Малодшы сын працуе настаўнікам у Глыбоцкай школе № 2, нявестка працуе ў школе № 1, унуکі вучачца ў школе № 3. Так што Бацяноўскія прысутныя ва ўсіх школах нашага гораду.

Пішу гэтыя радкі, а па тэлевізары выступае Посахаў. З яго слоў выходзіць, што ён і презідэнт – патрыёты Беларусі, а апазіцыя толькі замінае руху наперад, да шчасльівага заможнага жыцця. Каб хто раней сказаў, што нейкі презыдэнт – не патрыёт сваёй дзяржавы, ніхто не паверыў бы ў такое, ня можа быць такога! Ажно можа. Прыйкладам такой недарэчнасці ёсьць Беларусь. Тоё, што адбываецца ў нас, растлумачыць цяжка: сам презыдэнт зьнішчае ўсё беларускае: мову, культуру, гісторыю, сымбалі. Катастрафічна зъмяншаецца колькасць беларускіх школ, гадоў праз пяць-дзесяць яны зусім зьнікнутуць.

Зімой сабраўся зьезьдзіць на возера паглядзець, як рыбакі ловяць рыбу. Самому лавіць не выпадае, бо які зь мяне рыбак. Сяджу, чакаю аўтобуса, і раптам чую па дынаміку: “Паважаныя пасажыры, добрай раніцы. З пляцоўкі № 1 адпраўляецца аўтобус Мёры–Мінск, праз Докшыцы, Бягомель. Час адпраўкі – 9 гадзін 2 хвіліны”. Гэта мяне так расчуліла, што памкнуўся быў ісьці да дыспетчара, каб напісаць падзяку ў книгу прапановаў. Але сутцішы ѿ сябе: хіба пішуць французы падзяку за тое, што ў іх пасадку аб’яўляюць па-французку? Гэта ж нармальная зьява. Так і павінна быць.

2000 год, Глыбокае

Эдвард Зайкоўскі Як ратавалі Дзьвіну

Перабудова, якая ў былым Савецкім Саюзе на-
міナルна пачалася вясной 1985 году, не адразу адбілася
ў палітычнай сферы. Першымі яе прыкметамі былі
пэўныя спадзяваныні і акцыі ў галіне экалёгіі і культуры.
Розгалас сярод беларускага грамадзтва атрымаў збор
подпісаў пад лістом у абарону беларускай мовы і куль-
туры (наконт адсутнасці беларускіх школаў, неабход-
насці пэўных часопісаў і кнігаў ды інш.) сярод вядо-
мых дзеячоў культуры і науки, які пазней атрымаў
назоў “Ліст 28-мі” і быў накіраваны тагачаснаму кіраў-
ніку КПСС М.Гарбачову. Праз пару месяцаў на ліст

зрэгавалі: у Менск прыехаў прадстаўнік Генсека Мура-
таў, і “падпісантаў” невялікімі групамі выклікалі ў ЦК
КПБ на гутарку, дзе, зрэшты, больш імкнуліся перака-
наць, што ў нас з нацыянальнай культурай амаль ідэаль-
ны парадак. Таму па нейкім часе ў Москву давялося
адправіць “Ліст 134-х”, пад якім падпісаліся ўжо іншыя
людзі. Тады памянялася кіраўніцтва ЦК КПБ – замест
Мікалая Сылюнькова першым сакратаром стаў Яфрэм
Сакалоў. Ужо ў адной зь першых прамоваў у новай
якасці ён рэзка астудзіў памкненыні тых, хто чакаў ча-
госці добра гадзіні добра: сказаў, што з на-
цыянальнай мовай і культурай у нас усё ў належным
парадку, а “той, хто драматызуе гэтае пытаньне, – суп-
раць перабудовы”. У якасці зваротнай рэакцыі стала
распаўсюджвашца эпіграма: “І зразумелі ўсе навокала
– што Сакалоў зусім ня Сокалаў” (меўся на ўзве Сяр-
жук Сокалаў-Воюш, папулярны тады паэт і бард).

Але калі калектывная лісты ў Москву былі справай
рук людзей досьць знакамітых, з вучонымі ступенямі,
сяброў творчых саюзаў ды заслужаных артыстаў, то
шэраг іншых акцый праводзіўся сіламі і з ініцыятывы
моладзі. Шырокі рэзананс атрымала маніфэстацыя мо-
ладзі ў Алма-Аце, тагачаснай сталіцы Казахстана, якая
адбылася ў канцы 1986 году і была жорстка разагнаная.
Моладзь пратэставала супраць таго, што першым сак-
ратаром мясцовай кампарты ізноў паставілі расейца.
Памятаю, паэтка Ніна Тарас адгукнулася вершам
“Дзікая вестка душу апаліла”, дзе асуджала ўдзельнікаў
маніфэстацыі. Дзіўна было чытаць такое ад былога вы-
пускніцы Віленскай беларускай гімназіі...

У Беларусі тым часам існавала колькі нефармаль-
ных (паводле тэрміналёгіі тых часоў) моладзевых супо-
лак. Яшчэ з самага пачатку 1980-х у Менску дзеяла
“Беларуская сып'яна-мастацкая майстроўня”, на зъме-
ну якой пазней узьнікла “Талака”. Гэтыя суполкі сваёй
асноўнай задачай лічылі аббуджэнне цікавасці да бела-
рускага фальклёру, мовы, гісторыі, і іхнюю папуля-
рызацыю сярод насельніцтва. Сябры “Майстроўні”
першымі адрадзілі сьвяткаванье Каляды, Гукання
вясны, Купальля. Улетку 1984 году 13 “майстроўцаў”
правялі ў цэнтры Менску пікет у знак пратэсту супраць
зносу будынку колішняга гарадзкога тэатру, у якім
у першыню адбылася пастаноўка “Сялянкі” В.Дуніна-
Марцінкевіча. Пікет скончыўся затрыманнем яго
ўдзельнікаў міліцыяй.

Яшчэ большую ўвагу ахове помнікаў гісторыі і
культуры аддавала “Талака”, дзейнасць якой якраз і
пачалася з удзелу ў суботніках па адбудове Траецкага
прадмесця. Акрамя менскай “Талакі”, узьніклі “Тала-
ка” ў Гомелі, “Паходня” ў Горадні, “Узгор’е” ў Віцебс-
ку, “Край” у Берасці, а таксама аб’яднаныне маладых
літаратаў “Тутэйшыя” ды інш. Пэўна папаўненьне
нацыянальна сувядомай моладзі ў тыя часы давала Рэ-
спубліканскую школа-інтэрнат па музыцы і выяўленчым

мастактве імя Ахрэмчыка. Менавіта яе вучні былі актыўнымі ўдзельнікамі Гуканьня вясны ў красавіку 1986 году на набярэжнай Сьвіслачы каля Траецкага прадмесьця і сталі ахвярай пагрому, учыненага па ўказы партыйных босаў п'янімі “войнамі-інтэрнацыяналістамі”.

1980-я гады, як і шэраг папярэдніх дзесяцігодзьдзяў, былі часам ажыццяўленыя розных амбіцыйных праектаў кшталту ліквідацыі “непэрспектывных” вёсак, будаўніцтва Байкала-Амурскай магістралі, распрацоўкі праекту павароту вялікіх рэк Сібіры на поўдзень для абвадненія пустынія Сярэдняй Азіі, асваенія новых нафтавых радовішчаў Заходняй Сібіры, узвядзенія розных звышмагутных ГЭС ды іншых “будоўляў камунізму” (хоць у надыход камунізму нават самыя перакананыя камуністы, здаецца, ужо ня верылі). У тагачаснай Беларусі, акрамя стварэння гіганцкіх заводаў, ударнымі будоўлямі звычайна абвяшчалася ўзвядзеніне жывёлагадоўчых комплексаў на дзесяткі тысяч галоваў кожны (як гаварылася ў адной папулярнай показы пра дэфіцит мяса: “Наша краіна ідзе наперад такім сямільнымі крокамі, што скаціна не пасыпвае за намі”). Гіганцкай шуміхай на прасторах ад Буга да Чукоткі і спрабай перакаваць за некалькі гадоў съядомасыць 280 мільёнаў “савецкіх людзей” была кампанія барацьбы супраць п'янства і алкалізму, якая разгарнулася з лета 1985 году. На жаль, у адрозненіне ад паўднёвых рэспублік, у Беларусі не было вінаграднікаў, на высечы і карчаваныя якіх чыноўнікам можна было хутка зарабіць узнагароды ды павышэнныя па службе. Затое, бываючы ў экспедыцыі, я бачыў увосень кінутыя на волю лёсу вялізныя калгасныя сады, што аж ламаліся ад пладоў – яблыкі калгасам сталі не патрэбныя, бо зачыняліся вінзаводы, якія раней бралі ўсё гэта для вытворчасці “чарніла”. Шэрагу нашых архэолягаў, у тым ліку і мне асабіста, даводзілася тады колькі гадоў праводзіць раскопкі ў зоне будаўніцтва Даўгаўпілскай ГЭС – чарговай “будоўлі камунізму”. Хаця ГЭС будавалі каля Дзьвінску (Даўгаўпілса) у Латвії, але ровень Дзьвіны павінен быў істотна падняцца і затапіць досьць значныя тэрыторыі ўздоўж берагоў амаль да Полацку. Шмат якія вёскі ў Паддзініні з гэтае прычыны былі заплянаваныя пад знос. Паколькі ў зону затаплення траплялі некаторыя архэалагічныя помнікі, то съпехам праводзіліся іхныя раскопкі. Хоць і будаўніцтва, і будуче затапленыне не было асаблівым сакрэтам, патэнцыйныя перасяленцы ўспрымалі ўсё гэта з фаталізмам, а шырэйшыя колы грамадзтва такімі справамі асабліва не цікавіліся. Дый не ў савецкай завядзёнцы было сумнівацца ў “мудрых рашэннях партыі”. Але ўжо быў пачатак новай эпохі. Не выходзячы пакуль за рамкі афіцыйнай ідэалёгіі, спачатку нясьмелая, а потым усё больш гучна на старонках тагачасных ліберальных выданняў (“Літературнай газеты”, часопісаў “Знамя”,

“Дружба народов” ды інш.) абмяркоўваліся найбольш балочыя пытаныні сучаснасці – экалёгія, нацыянальная палітыка, эканоміка. Пытаныне пра шкодныя наступствы будаўніцтва Даўгаўпілскай ГЭС – затапленне тэрыторый, негатыўныя аспекты зъмены воднага рэжыму Дзьвіны – дзесяці не пазней як на пачатку 1987 году – узнялі ў прэсе латвійскія журналісты Дайніс Іванс і Артур Сыніпс. У Латвії, а дзе-нідзе і ў Беларусі, гэта выклікала даволі моцны рэзананс. Асабліва ў Латвії, дзе, як і ў іншых рэспубліках Балтыі, увесь пасыяваенны час тлела незадавальненіне, і дастаткова было некалькіх кропляў, каб перапоўніць кубак цярпеньня. Да таго часу былі ўжо наладжаны пэўныя контакты паміж “Талакой” і моладзевымі суполкамі Латвіі. Наколькі памятаю, найбольш контакты зь беларусамі меў кіраўнік суполкі “Тэйка” Марыс Сантс, зь якім “талацоўцы” пазнаёміліся на нейкай сустрэчы ў Москве. І вось на сустрэчах з латвійскімі “нефармаламі” зарадзілася ідэя пра супольную акцыю пратэсту супраць будаўніцтва Даўгаўпілскай ГЭС і яго адмоўных вынікаў. Акцыю намерыліся праводзіць у выглядзе воднага ралі на чаўнох з узделам беларускіх і латвійскіх моладзевых суполак. Першапачатковы гэтае ралі меркавалі правесыці ад Полацку да Даўгаўпілсу. Пазней, аднак, пастанавілі маршрут скараціць, і плаванье распачаць з Другі, мястэчка каля беларуска-латвійскай мяжы.

Асноўным асяродкам у Беларусі, вакол якога распачалася падрыхтоўка да супольнай акцыі, стала “Талака”. Галоўным каардынаторам воднага ралі быў Алесь Суша, тады малодыши рэдактар выдавецтва “Беларуская савецкая энцыклапедыя”. Ягоны кабінет у выдавецтве зрабіўся, як мы тады жартавалі, “беларускім Смольным”, а тэлефон там апошняя пару тыдняў перад заплывам амаль не змаўкаў. Была наладжаная сувязь з усімі патэнцыйнымі ўдзельнікамі акцыі пратэсту, праццаўваліся пытаныні забесьпячэння неабходными рыштункам, у тым ліку чаўнамі, намётамі, прадуктамі харчаванья. Акцыю заплянавалі на апошнія дні красавіка і пачатак траўня 1987 году. У апошнія выхадныя перад вандроўкай досьць папулярная тады сярод моладзі газета “Чырвонае змена” зъмісціла матэрыялы, у якіх асыявалася сутнасць праблемы затаплення тэрыторый у сувязі з будаўніцтвам ГЭС, і заклік да ахвотных ўдзельніцаў у ралі “Дзьвіна-Даўгава”. Матэрыялы ілюстраваліся малюнкамі керамічнага медаля (падрыхтаванага для ўдзельнікаў заплыву мастаком Алесем Косткам) з выявай смуткуючай дзяўчыны і надпісам “Уратуйма Дзьвіну”. У тым жа нумары газеты быў апублікаваны і мой артыкул пра гісторыю беларускіх жаночых прычосак – адказ на запыт чытачкі, якая падпісала ініцыяламі Л.С. Артыкул грунтаваўся на этнографічных матэрыялах ды старых партрэтах і фотаздымках, толькі кожнай прычосцы было нададзенае адмысловое найменіне, кшталту “Рэнэсанс”, “Русал-

ка”, “Беларуская падзвіжніца”. Выява “Беларускай падзвіжніцы” была перамаляваная з фота Палуты Бадуновай у кнізе Антона Луцкевіча “За дваццаць пяць гадоў”. Памятаю, калі мастачка на працы малаўала мне выявы дзяўчат з рознымі тыпамі прычосак, адзін артадаксальны калега зусім сур’ёзна запытаўся ў мяне, на сколькі ў справе вывучэння гісторыі прычосак я захоўваю клясавы падыход...

Атрымлівалася, што ня ўсе беларускія ўдзельнікі акцыі змогуць улучыцца ў яе зь першага дня, бо не дазваляла працоўная дысыпліна. Яны далучаліся пазней, на першатравенскія выхаднія. Асабіста для мяне ўдзел у заплыве палягчаўся тым, што я атрымаў з працы на значны тэрмін афіцыйную службовую выпрабуванію Віцебскую вобласць для правядзення архэалагічнай выведкі, што дазваляла зьявіцца ў Другу на цалкам законнай падставе. Але канец красавіка быў ня надта гарачым, а шурфоўкі на некаторых архэалагічных помніках у ваколіцах Менску паказвалі, што зямля на невялікай глыбіні яшчэ прamerзлая. Таму трэба было сур’ёзна ставіцца да падбору рыштунку, і ўзяць з сабой цяжкі вайсковы спальнік, надзіманы матрас ды брызенетавы вайсковы намёт.

І вось у прызначаны дзень (ужо ня памятаю, 27 ці 28 красавіка 1987 году), дзесьці пасылья абеду на Ўсходнім аўтавакзале сабраліся тыя, хто меўся ўдзельнічаць у акцыі зь першага дня. Акрамя Алеся Сушы, яшчэ адным з арганізатаў быў Віктар Іашкевіч. Было з пару дзесяткаў “Талакоўцаў” ды сяброў іншых суполак, а таксама журналіст “Сельскай газеты” Вадзім Грудзько. Склалі ў багажнік рэчы, і аўтобус Менск – Браслаў падімаў нас на поўнач Беларусі. Тыя некалькі гадзінай, што знаходзіліся ў дарозе, съпявалі беларускія песні, расказвалі іншым пасажырам пра мэты нашай вандроўкі. Да Браслава дабраліся позна ўвечары, калі было ўжо цёмна. Там высьветлілася, што кіровец аўтобуса за дадатковую плату згодны давезці нас да Другі, і ўсе скінуліся па рублю. У Другі мы апынуліся апоўначы, давялося намёты для начлегу паставіць у скверы проста ў цэнтры мястечка.

Прачнушыся раніцою, ўдзельнікі вандроўкі сталі аб'ектам цікаўнасці местачкоўцаў, а перадусім тутэйшага ўчастковага міліцыянта. З апошнім завязалася досыць ажыўленая гутарка, а Віктар Іашкевіч пераказаў яму ўсё, што пісалася ў ліберальнай прэсе пра перабудову, на што строгі ахоўнік савецкага правапрадку адрэагаваў: “Какое превратное представление о перестройке!” Латвійскія ўдзельнікі павінны былі зьявіцца ў Другі дзесьці перад абедам і даставіць чаўны. Таму час у нас быў, і пасылья сънедання мы вывучалі мястечка. Паглядалі на Піедру на латвійскім беразе і жартавалі, што зараз працаўнікі “кампэтэнтных органаў” тэлефануюць сваім калегам у Латвію, кажуць ім ранішняе “Lab rit!” і дамаўляюцца пра каардынацыю супольных

дзеяньняў. Бліжэй да абеду пачалі зьбірацца іншагароднія ўдзельнікі заплыву – з Горадні, Берасьця ды іншых мясцін, у тым ліку колішняя навучэнка школы імя Ахрэмчыка Святланы Радкевіч, якая на той час перабралася ў Вільню. З Наваполацку прыехаў Уладзімер Арлоў, які меўся выступіць з прамовай на адпłyўці, бард Алег Паўлючак ды іншыя. Зявіліся таксама хлопцы, як сярод нас казалі, у “свіной скury” (скуранных плашчох) – працаўнікі “органаў”. Хтосьці зь іх нібыта з клопату пра ўдзельнікаў вандроўкі, зь якімі на вадзе рознае можа здарыцца, запатрабаваў сыпіс прысутных. Сыпіс яму ахвотна накідалі, праўда зь перакручанымі да непазнавальнасці прозвішчамі. Некалькі чалавек, пакуль быў вольны час, па падручніку латыскай мовы заувчвалі прывітанын ды звароты.

Нарэшце сабраліся і латышы. Стварылі мяшаныя беларуска-латвійскія экіпажы чоўнаў, пагрузілі рэчы (спальнікі, намёты ды інш.). Наперад было дамоўлена, што ў часе вандроўкі будзе дзейнічаць строгі “сухі закон”, каб ня даць зачэпкі для кампрамэтациі важнай справы. Перад адплыўціём правялі нешта накшталт мітынгу, на якім з прамовамі выступілі Уладзімер Арлоў (яго разам з Віктарам Іашкевічам у той дзень затрымлівалі міліцыя), і здаецца, Дайніс Іван. Потым усе занялі свае месцы на чаўнох, узяліся за вёслы, і супольнае воднае ралі пачалося. Па баках замільгалі спачатку хаты Дру і Піедру, а потым пералескі. Праплыўшы яшчэ колькі кіламетраў пасылья перасячэння беларуска-латвійскай мяжы, спыніліся на начлег. Дзеля захавання максімальнага парадку і акуратнасці пастанавілі абраць двух камэндантаў лягеру – беларускага і латвійскага. Беларускім камэндантам стаў як самы гаспадарлівы і практычны Віктар Іашкевіч. У вандроўцы я зьздзіўлены пераканаўся, што ва ўзяты мною вайсковы намёт, які звычайна выдавалі архэолягам, і афіцыйна разылічаны на размышчэнне шасыці чалавек, на самой справе змаглі легчы блізу двух дзесяткаў.

Раніцай вандроўка прадоўжылася. Прыврода па берахох Дзьвіны нічым ня рознілася ад беларускай, мясцовае насельніцтва ў прыбярэжных вёсках і на хутарох, як і варта было чакаць у Латгалії, таксама першыя пару дзён траплялася ў асноўным беларускае. У часе прыстанкаў зь цікаўнасцю аглядалі помнікі дойлідзтва – касыцёлы, сядзібы. Мастак Алеся Цыркуноў увесе час рабіў замалёўкі. Забягаючы наперад, згадаю, што трохі пазней у Беларускім музеі архітэктуры і побыту (каля Строчыцаў) ён на аснове твораў з Дзьвінскай вандроўкі наладзіў целую выставу. Вечарамі, калі спыняліся на начлег, каля вогнішчаў съпявалі беларускія і латыскія песні, вучылі адзін аднаго нацыянальным гульням. Зрэдку латышы прыгадвалі і песні часоў барацьбы за незалежнасць. Першым раённым цэнтрам у Латвіі на нашым шляху быў невялікі гарадок Краслава. Пры ўсім падabenстве тагачасных савецкіх гарадоў паасобныя

дэталі выгадна адрозынівалі яго ад раённых цэнтраў БССР – адчувалася большая эўрапейскасасьць, нават мясцовая прэса як быццам была менш заідэалягізаванай. Прыемнай неспадзянкай было паведамленыне нашых латвійскіх сяброў, што ўзгорак на ўскрайне Краславы называеца гарой Рагнеды. У гэтай вандроўцы прыдумалі новую беларускую гульню “Грунвальд”: адзін хлопец выконвае ролю каня, а той, хто сядзіць на яго плячох, – вершніка. “Вершнік” стараліся скінуць адзін другога на зямлю, “коням” таксама дазвалялася кусацца і біць “капытамі”. Аднае раніцы прачнупліся ад гукаў гітары і песьні “Падымайся зь нізін, сакаліна сям’я...”. Ажно гэта прыехаў будучы пчаляр і паэт Мікола Папека, які тады вучыўся ў Кіеўскай сельскагаспадарчай акадэміі. Асобныя беларускія ўдзельнікі вандроўкі пару разоў прапаноўвалі арганізацію мітынга з удзелам мясцовага насельніцтва, але Марыс Сантс прасіў пакуль ўстрымыца, бо Латвія, паводле ягоных словаў, і так нагадвае паразавую бочку, таму ня варта рабіць непрадуманых кроکаў.

Першага траўня, калі пачаліся афіцыйныя выхадныя дні, прыехала вялікая група папаўнення зь Менску, сярод іх Вінцук Вячорка, тагачасная рэдактарка тэлевізіі Галіна Суша ды шэраг іншых, якія далучыліся да ўдзельнікаў воднага ралі. Дзесьці ў тых дні, плынувучы ў чаўнох, калектывуна склалі песьню пра Дзьвіну, у якой частка слупкоў была па-беларуску, а частка – па-латышску. У нязмушаны працэс творчасці ўлучыўся і я, і прыдумаў слупок, які стаў першым:

У золікім подыху вякоў
Данесла нам ты продкаў кліч.
За волю дзізвінскіх берагоў
Няраз ішоў на бой крывіч.

Пазней гэтую песьню выконвалі некаторыя барды, і ў прыватнасці, Зьміцер Сідаровіч, які таксама ўдзельнічаў у той вандроўцы. Дзесьці пад канец падарожжа, набліжаючыся да Даўгайпілса, арганізавалі суботнік па ачыстцы поля ад камянёў. А ўвечары, спыніўшыся на апошні начлег, правялі невялікі рок-фэстываль, на які зь Менску прыехаў гурт “Мроя”, былі таксама барды. Далёка над лесам і над водамі Дзьвіны разносілася рок-песьня “Навальніца”, слова якой у пэўнай меры маглі ўстрымыца як прарочыя:

І маланкі паходнямі стануцца,
І зь мінуўшчыны морак спадзе,
І вясёлая новая раніца,
Заблішчыць у крынічнай вадзе.
Гучнай прышласці поступ грымотны
Зынішчыць рэшткі закляццяў чужых.
Ты паслушай, вандроўнік самотны,
Як маўчаць курганы і крыжы.

Гучала шмат іншых папулярных тады песьняў, беларусы і латышы абменьваліся фразамі на суседzkіх мовах, засвоеных за дні вандроўкі. Памятаю, калі рок-гурт

сабраўся выконваць песьню “Дамавік”, адзін зь беларусаў зрабіў на “великом и могучем”, але з моцным акцэнтам, прадмову для латышоў: «Песня называется “Домовик”. Не знаю, как это будет по-русски, но это такой маленький человечек, который живет в доме и охраняет его». Рок-фэстываль цягнуўся ледзь не да самай раніцы. У першай палове дня, у нядзелю 3 траўня, мы пралівалі апошні адрезак шляху, пабачыўшы па берагах Дзьвіны съяды падрыхтоўкі да будаўніцтва ГЭС, і прыбылі ў Даўгайпілс. Рэзвіталіся з латышамі, якія за дні вандроўкі сталі нам блізкімі і зразумелымі, пакінулі ім чоўны. Пасля на гарадзкім аўтобусе пaeхалі на вакзал. Хтосьці прыкметі, як съедам за аўтобусам увесь час ехаў легкавы аўтамабіль з тымі, у каго заўсёды “гарачае сэрца і халодны разум”. З вакзала шляхі вяртання ўдзельнікаў вандроўкі разыходзіліся. Шмат хто вяртаўся праз Вільню, дзе заадно адведалі Зоську Верас. Я і яшчэ некалькі чалавек у той жа дзень даехалі аўтобусам да Наваполацку, дзе нас гасцінна прыняў Сяржук Сокалаў-Воюш.

Ужо на наступны дзень я займаўся звыклай спраўай – праводзіў архэалагічную выведку ў ваколіцах Палацку. Празь некалькі тыдняў, здаецца пад канец траўня, калі архэалагічныя съежкі завялі мяне ў Горадню, патэлефанаваў адтуль аднаму з сваіх калегаў. Ад яго дадедаўся, што трэба тэрмінова вяртацца ў Менск, бо мяне надта хоча бачыць начальства. Казалі, быццам тагачасны другі сакратар ЦК КПБ Барташэвіч даў майму кіраўніцтву ўказаныне: “Аргысноваў рабіць на трэба, але разабрацца варта!” Давялося выехаць у сталіцу, дзе яшчэ да майго вяртання загадчык аддзела (Побаль Л.Д. – рэд.) абураўся, што “Зайкоўскі ішоў наперадзе дэманстрацыі з БНР-аўскім съязгам”. Той жа загадчык павёў мяне ў дырэкцыю Інстытуту, дзе ўжо даволі шмат ведалі ад “дырэктыўных органаў” пра нашу вандроўку. Прыгадалі мне і знаёмства зь “нейкім Луцэвічам” (відавочна, маючы на ўвазе Лявона Луцкевіча). Урэшце, прымусілі пісаць тлумачальную запіску і, у прыватнасці, апісаць, як я апынуўся ў Другі. Ў май камандзіровачным пасьведчаньні былі прадугледжаны архэалагічныя працы на тэрыторыі ўсёй Віцебскай вобласці, таму я апісаў свой прыезд у Другу як цалкам законны. Паколькі мой удзел у водным ралі быў начальству добра вядомы, я ў сваім тлумачэнні пастараўся акцэнтаваць увагу на тых момантах, якія з гледзішча артадаксальнага савецкага чалавека павінны былі лічыцца станоўчымі. Напрыклад, падкрэсліваў як доказ адсутнасці нацыяналізму тое, што экіпажы чаўноў былі інтэрнацыянальныя, г. зн. беларуска-латвійскія, і што вывешваліся афіцыйныя съязгі БССР і Латвійскай ССР. На гэтым тлумачэнні загадчык аддзела накрэсліў сваю візу: “Ознакомілся, он там не должен быть!” Загадчык, быўшы партызан, у час гутаркі ў дырэкцыі павучаяў, што недастатковая было съязгоў саюзных рэспублік, што мы павінны былі абавязкова як доказ адсут-

насыці нацыяналізму вывешваць яшчэ і съяцг СССР. Так што сябраваць народам былога Савецкага Саюза дазвалася не наўпрост, а толькі праз пасярэдніцтва і з дазволу Масквы! Разьбіральніцтва маёй “справы” ішло дужа вяла, і зацягнулася на некалькі дзён. Мне ўжо самому абрыйда гэтая няпэўнасць ды марнаваньне часу. Некалькі разоў я казаў начальству, што трэба ўрэшце ехаць у экспедыцыю, а не сядзець бяз толку ў Інстытуце, дзе нават адыхаціся ў бібліятэку немагчыма. Бо ў кожны момант могуць ізноў паклікаць для тлумачэння. Нарэшце аднаго дня мяне ізноў выклікалі ў дырэकцыю, дзе ў прысутнасці загадчыка аддзела далі расьпісацца пад загадам, у якім мне аб'яўлялася вымова за парушэнне працоўнай дысцыпліны (меліся на ўвазе першыя дні плаваньня – да першатравенскіх выхадных). Напісаўшы “Азнаёміўся” і паставіўшы подпіс, я меў нахабства запытаць: “А ці можна адзін асобнік загаду мне на памяць?” У адказ на такое блізьнерскае

пытацьне мне патлумачылі, што афіцыйныя загады ў прыватную калекцыю не аддаюцца.

Дзэвінская вандроўка і артыкулы абаронцаў экалёгіі ў прэсе не былі марнымі. Наверсе сталі баяцца, што гэта толькі пачатак акцыйнага пратэсту. Улетку таго ж 1987 году старшыня саюзнага Саўміна Мікалай Рыжкоў (той самы, якога пазней праўвалі “плачущым большевіком”) выдаў распараджэнне пра спыненне будаўніцтва Даўгаўпілскай ГЭС. Дзэвіна была выратавана. А праз паўтара году ўзынік Народны фронт Латвіі, першым старшынёй якога стаў Дайніс Іванс. Друга ж засталася такім самым мястэчкам, толькі зь сёлетняга году на мяжы з аўгустам Эўропай. Як казаў калісьці тутэйшы ўчастковы: “Какое превратное представление о перестройке!”.

5 ліпеня 2004 году
Менск

IN MEMORIA

Васіль Мядзелец

20 сінегня 2004 году на 76-м годзе жыцця адыйшоў ад нас Васіль Мядзелец, колішні кіраўнік глыбоцкага аддзялення падземнай моладзевай арганізацыі “Саюз беларускіх патрыётаў” (1945–1947 гг.). Народжаны на Дзісеншчыне, дзе заўсёды моцна гучала “Жыве Беларусь！”, зьведаўшы антыбеларускі ўціск у польскай, а затым савецкай школе і пэдагагічнай навучальні, Васіль рана прасякнуўся беларускім патрыятычным духам. Разам з паплечнікамі, навучэнцамі з Глыбокага і Паставаў, ён стаў на шлях змаганьня за лепшую будучыню Краіны. Перад сівятymі нашымі сімваламі – гербам “Пагоня” і бел-чырвона-белым съяцгам юнакі і дзяўчыны прысягнулі: “Я, уступаючы ў Саюз беларускіх патрыётаў, прысягаю перад Бацькаўшчынай і беларускім народам, што заўсёды буду верны ідэалам свабоды і незалежнасці Беларусі...”. Улетку 1947 году ў Менску больш за сорак сяброў гэтай патрыятычнай арганізацыі былі засуджаны. Для Васіля Мядзельца ды іншых кіраўнікоў падзем’я прысудам было съядротнае пакаранье, замененае на 25 гадоў зняволен’я. Затым былі камэра съядротніка ў менскай “амэрыканцы”, этапы і перасылкі, нарыльскія медныя капальні за Палярным кругам. У 1956 годзе пад час хрушчоўскай “адлігі” Васіля датэрмінова выпусцілі, але ў роднай Беларусі, апанаванай акупантамі і калябарантамі, яму не знайшлося месца. Вярнуўся ў Нарыльск і працаўваў там да пэнсіі, а на скіле гадоў прытуліўся на Бацькаўшчыне ў старожытным Полацку.

Васіль Мядзелец ахвяраваў дзеля Беларусі сваю маладосьць, заплаціў за любоў да яе найлепшымі гадамі жыцця. Інстанцца ў нашай памяці, як высокі ўзор служэнья Айчыне. І няхай прыме Яго на вечны супачын родная Беларуская Зямля.

Управа БГА “Ветэраны Адраджэння”

Генадзь Пяткевіч

9 кастрычніка 2004 году ў Новым Сьвержані памёр вэтэрн беларускага вызвольнага руху, адзін з заснавальнікаў нашай арганізацыі Генадзь Пяткевіч.

Ін нарадзіўся ў 1925 годзе ў вёсцы Новы Сьвержань на Стайбцоўшчыне. Пад час вайны быў адным з кіраўнікоў Саюзу беларускай моладзі ў Баранавічах, што і стала падставай для арышту савецкай дзяржбясьпекай у 1949 годзе. Г. Пяткевіч быў асуджаны на 25 гадоў пазбаўлення волі з канфіскацыяй маёма. Тэрмін адбыўся ў Казахстане. Вызвалены і быў рэабілітаваны ў 1956 годзе. На працягу ўсяго свайго доўгага жыцця Генадзь Пяткевіч заставаўся шчырым беларускім патрыётам, адданым незалежніцкім ідэалам.

Светлая памяць!

С. ”.

Кастусь Рамановіч

31 студзеня 2005 году ў Пінску памёр беларускі патрыёт, адзін з заснавальнікаў нашай арганізацыі Кастусь Рамановіч.

“н нарадзіўся 1 студзеня 1927 году ў вёсцы Лозкі на Наваградчыне ў сялянскай сям’і. У час вайны скончыў настаўніцкую сэмінарыю, быў сябрам Саюзу беларускай моладзі, курсантам беларускай афіцэрскай школы, за што ў сінеглі 1944 году быў арыштаваны. Пасыля вяртання з канцлягеру ў Варкуце ў верасьні 1946 году, разам з сябрамі-франтавікамі ў Наваградку заснаваў падземную патрыятычную арганізацыю “Саюз вызва-

лення Беларусі”. У 1947 годзе сябры арганізацыі былі выдадзеныя правакатарам, арыштаваны і засуджаны. Свой другі тэрмін К. Рамановіч адбываў у Рэсе і Казахстане, вызваліўся ў 1956 годзе. Жыў у Пінску, меў спэцыяльнасць інжынэра-будаўніка. К. Рамановіч браў актыўны ўдзел у вэтэрэнскім дэмакратычным руху.

Светлая памяць!

C. ”.

ГАЛАКОСТ ПРАЗЬ БЕЛАРУСКАЕ СЭРЦА

*Miħas Čarňajusk
У верасьні 41-га*

У канцы чэрвеня хапатліва адыйшлі “тыя саветы”, і з большага не вайскоўцы, а расейскамоўныя жанчыны і дзеці, якія пехатою съпяшаліся нашым гасцінцам на ўсход. Затым усталявалася новая ўлада, і майго бацьку адразу ж забралі ў паліцыйны пастарунак у Слабаду. Але неўзабаве адпусцілі, праўда пабітага – за “савецкае дэпутацтва”. І настала зацішша пачатку восені.

Быў надвячорак. Ніzkаватае сонца высьвечвала першую жаўціню прыдарожных бяроз. І тут я заўважыў на гасцінцы нейкі рух і пабег пацікавіца.

З дзясятак мужчын, учапіўшыся ў вяроўкі, цягнулі з боку мястечка цяжкі чыгунны каток – раўнялі выбойстую дарогу. Поруч з імі было пару цывільных, з стрэльбамі і пугамі – і ахова і паганятая. Вяроўкі ўразаліся ў плечы мужчын, прыкрытыя нейкім апранахамі. Постаці натужліва гнуліся ўперад, ледзь не да самай зямлі. І доўгія вечаровыя іх цені клаліся па схіле ўзгорка да маіх ног.

Я стаяў агаломшаны і зьнямелы. Не пачуў, як падбегла мама. Яна крутнула мяне да сябе, уцінула тварам у фартух і крикнула: “Сынку, не глядзі! На **такое** нельга глядзець!”

Пазней гэтых людзей зь мядзельскага гета пастралілі ў лесе пад мястечкам.

Мінула больш за паўстагодзьдзя. Навокал тлумная штодзённасць. Але калі надвячоркам бачу на схіле якога ўзгорка доўгія і косыя цені, заўсёды ўспамінаю той верасень 41-га. Гэта, як насланынё.

*Tamara Lagun
Мая незабыўная Хавачка*

На трэці дзень вайны ў Казьянах ужо былі немцы. Яны як прыйшлі, дык неўзабаве і пайшлі далей. Вось у нас ужо і акупацыя...

З сваіх сябровак Казьянскай школы даражу ўспамінамі, якія раніць сэрца, пра самую блізкую сябробуку Хаву – жыдоўскую дзяўчынку з залацістымі кучараўымі валоскамі і блакітнымі, нібы азерцы, вачымі. Мы разам вучыліся, сядзелі за адной партай, разам рыхтаваліся да заняткаў. А як цікава бавілі вольны час! Зблізліся зь ёю, як сёстры. Яна заўсёды старалася зрабіць мне што-небудзь прыемнае, хоць і была ная нашае веры. Ды якое гэта мела значэнне? На Каляды яна прыносила новыя цацкі. Мы разам прыбіралі нашу ялінку і цешыліся ейным хараствам. У акупацыю, пакуль была ў Казьянах, Хава заставалася маёй таварышкай, я не баялася зь ёю сябраваць. Кожнага дня яна прыходзіла да нас. Потым казьянскіх жыдоў павезылі ў Глыбокае, у гета. А па нейкім часе я даведалася, што маю Хавачку застрэлілі проста на вуліцы ў Глыбокім. Якімі лютымі і бязлітаснымі былі немцы! І як жа мы тады іх ненавідзелі...

Бедная мая сябровачка! Я здагадваюся, як страшна было табе паміраць, як хацелася табе жыць! Людзі кажуць, што чалавек жыве, пакуль пра яго памятаюць. Я памятаю пра цябе, мая Хава, і буду памятаць, пакуль жыву.

Mihась Чарняўскі
Старонкі зь дзённіка археоляга. 1986 год

1 сакавіка

Вось і першы веснавы (каляндарны) дзень, але зіма яшчэ дыхае сібера.

Сяджу за столом, абклаўшыся паперамі, і цешуся спакоем і адзінотай. Максім у суседнім пакоі штосьці чытае. Алеся ў вучэльні. Света ў краме. Крыху так “пакайфую”, а потым трэба: 1) артыкул для энцыклапедыі, 2) водгук на артыкул Ісаенкі, 3) малюнкі ў насыценгэту, 4) віншаваныні жанчынам аддзелу.

15 сакавіка (субота)

Ужо абед, а я пакуль што толькі прагартаў газэты, ды прачытаў у “ЛіМ”-е цудоўны артыкул Конана.

І калі гэта я, нарэшце, напішу лісты пра календары і беларускую мову на ўступных экзаменах? І што ўвогуле мне ўдасца зрабіць за сёньня?... 15⁴⁰ – скончыў пепракладаць старонку “Евангельля ад Марка”, 18³⁰ – вычытаў 14 старонак “дасягнення археолягаў”. Бачу, што пару старонак трэба дадаць.

30 сакавіка

“Па просьбе рэдакцыі” начальнік упраўлення вышэйших навучальных установ Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спэцыяльнай адукацыі БССР У.Т.Воднэў друкуе ў “Звяздзе” камэнтары да новых правілаў прыёму ў ВНУ. У камэнтары: “Сёлета абітурыенты будуть здаваць тры ўступныя экзамены. Агульным і абавязковым для ўсіх з’яўляецца сачыненне па рускай мове і літаратуры”.

17 красавіка

Напісаў ліст:

«Першаму сакратару Цэнтральнага камітэта Камуністычнай партыі Беларусі тав. Слюнкову М.М.

Звяртаю Вашу ўвагу на тое, што ў пераважнай большасці сярэдніх спецыяльных навучальных установ Беларусі і ў некаторых ВНУ згодна публікуемых у газетах аб’ю не дазваляеца здаваць па выбару абітурыентаў уступны экзамен па беларускай мове і літаратуры (замест рускай мовы і літаратуры). Праўда, работнікі міністэрства вышэйшай і сярэдняй спэцыяльнай адукацыі БССР пісьмова тлумачаць, што здаваць акзамен па беларускай мове і літаратуры можна ўсюды, і пра гэта паведамляеца “праз систэму інфармацыі ўнутры навучальнай установы”. Але ж чаму такая сарамлівая сціпласць у дачыненні да нашай мовы? Чаму пра экзамэн па рускай мове паведамляеца праз аб’явы ва ўсіх рэспубліканскіх газетах і праз спецыяльныя даведнікі, а пра беларускую – пішучай машынкай на лістку паперы, прымацаваным кнопкімі ў вестыбюлі тэхнікума ці вучылішча? А таму гэта робіцца, каб наўмысна максі-

мальна абмежаваць колькасць жадаючых здаваць уступны экзамен па роднай мове, каб прынізіць яе значнне, звузіць сферу яе выкарыстання! Не кажучы, што на такіх аб’явах пад канцылярскімі кнопкімі беларуская мова часам трапляе ў спісы моў замежных, ды і то на саме апошнje месца, што было здарылася аднойчы ў БДУ. Сутнасць справы, насуперак тлумачэнням міністэрства, высвятляе “Справочник для поступающих в средние специальные учебные заведения БССР”, які штогод выдаецца да друку работнікамі таго ж міністэрства. У “Справочнику” змешчаны праграмы ўступных экзаменаў па ўсіх прадметах, у тым ліку і па рускай мове, пра беларускую ж – ні слова! Больш таго, 30 сакавіка гэтага года начальнік упраўлення вышэйших навучальных установі гэтага ж міністэрства У.Т.Воднэў праз цэнтральны друкаваны орган – газету “Звязда” (арт. “Студэнт-66”) абыясціў, што з 1986 года на ўступных экзаменах у ВНУ абавязковы экзамен толькі па рускім сачыненні. У.Т.Воднэў не аграварыўся: праз 12 дзён Мінскі палітэхнічны інстытут ужо съпяшаеца паведаміць (“Вячэрні Мінск”, 11 красавіка), што пры Інстытуце ствараюцца курсы па падрыхтоўцы ўступных экзаменаў па фізіцы, матэматыцы, рускай мове і літаратуры і г.д. Пра экзамэн па беларускай мове, як бачым, тут ужо гутаркі няма.

Мікалай Мікітавіч, вымушаны турбаваць Вас па гэтаму пытанню, якога ў нашых умовах і не павінна было б узімаць, але мае ранейшыя звароты ў “Звязду” і да старышні Вярхоўнага Савету БССР не далі станоўчых вынікаў.

Пара самым рашучым чынам пакласці канец антыканстытуцыйнай, супярэчнай прынцыпам ленінскай нацыянальнай палітыкі, правакацыйнай практыцы з боку некаторых работнікаў па сістэматычнай дыскримінацыі (інакш гэту з’яўлюеца і называецца) беларускай мовы. Неабходна, каб на ўступных экзаменах ва ўсіх навучальных ўстановах Беларусі па жаданню абітурыентаў дазвалялася здаваць беларускую або рускую мову і літаратуру, і менавіта так пра гэта друкаваць у газетах, аб’явах і ў адпаведных даведніках.

Старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН БССР Чарняўскі Міхаіл Міхайлавіч.»

19 красавіка (Мікасецка)

Бедныя мае бацькі, ледзь рухаюцца. Асабліва мама. Казала, што вельмі не хацела бы памерці зімой, каб мы не намерзлі, яе хаваючы. Крыху напружыцца і задыхаеца, сціскае ў грудзях – сэрца. А ўсё адно – і каза з казылянятамі, і куры, і хочуць купіць двое парасяят. Прыйграй, што калі купяць – буду зь Менску вазіць ім мяса.

20 красавіка (нядзеля)

Божа, чаму так смуткую мая душа? Тут, на зямлі майго маленства? Вясной?

Можа таму, што знайшоў свае школьнага і студэнцікія сышткі з вершамі?... Над старымі сышткамі – як над зглішчам, прысыпаным даўнім пасівелым попелам, як над мёртвымі спадзіваньнямі. І калі ўспаміны баляць, як зарубцаваныя раны. Ня кожны дзень, але калі іх што кране, быццам перад зъменай надвор’я...

Думалася ўсё гэтак на “Казінай Барадзе”. Калі ўжо пачынаўся прыцемак, ледзь імжэла, пахла лазовымі пушыскамі. Калі над узгоркам, нябачны ў шэрым небе, съявівалі жаўранкі, а за кустоўем вухкалі (толькі яны так могуць) нейкія балотныя птушкі.

22 красавіка

Пазваніў мне на працу інструктар аддзелу вышэйшай адукацыі ЦК КПБ і сказаў, што мой ліст да Сылонькова атрыманы, разгледжаны. Што хадайнічалі перад Мінвузам СССР аб уядзеніні зъменаў у новыя правілы па ўступных экзамэнах. І што будзе паведамлена дадаткова ў друку, што можна будзе на выбар здаваць беларускую або рускую мову.

– І ў тэхнікумах таксама?

– І ў тэхнікумах.

Пад канец інструктар нават перайшоў на нашу мову, і мы амаль сардечна разъвітаўся.

Вышаў на калідор з павільгатнелымі вачмі – я ж за гэта змагаўся з 1972 году!

Сёньня ж мне расказаў, што 20 красавіка, у нядзелью, група невядомых жорстка зьбіла школьнікаў масацкай школы-інтэрнату, якія “гукалі вясну” у Траецкім прадмесці на “Выстаўцы аднаго дня”. Дарэчы, выстаўка была перанесена на 24 траўня.

24 красавіка

У “Чырвонай змене” аб’ява Менскага авіацыйнага вучылішча і Магілёўскага палітэхнікума – толькі рускі экзамэн.

Зь ліста пацярпелых у Траецкім прадмесці:

«Пішуць Вам вучні 10 “Б” і 11 ”Б” класаў Рэспубліканской школы-інтэрната па музыцы і выяўленчаму мастацтву імя І.В.Ахрэмчыка.

У гэту нядзелью, 20 красавіка, мы пайшлі на свята “Выстаўка аднаго дня”, якое адбывалася на Траецкім прадмесці і было прысвечана Міжнароднаму году міру. Арганізатары свята ведалі, што туды прыйдзе младзь, якая будзе співаць народныя песні.

Па традыцыі, як гэта было і ў мінулыя гады, у дзень гэтага свята “гукаюць вясну”, плюць песні, водзяць карагоды. Мы таксама вырашылі прыняць удзел у ім – зрабілі загадзя птушку-вяснянку, развучылі беларускія народныя песні. Падышлі да прадмесця а 11-й гадзіне і пачалі співаць.

Да нас падышло М.М.Купава і папрасіў, каб мы адышлі ў бок да Сывіслачы, бо ім трэба было падрыхтавацца да выстаўкі – пераносіць і развешваць працы. Мы адразу адышлі і пачалі вадзіць карагод, але па даро-

зе двум хлопцам – Уладзіміру Лавецкаму і Сяргею Стальмашку нейкія хлопцы сказаў зняць стужкі з галавы (мы надзелі стужкі з беларускім арнаментам). Яны, вядома, не звярнулі ўвагі і пайшлі далей. Не паспелі мы скончыць вадзіць першы карагод, як з узгорка пачалі спускацца незнаёмныя хлопцы, падыходзіць да нас і крычаць, каб мы знялі стужкі. У тых, хто не зразумеў і спачатку ня зняў, зрывалі самі. У той жа час яны нецэнзурана лаяліся і казалі, каб мы, калі хочам застацца жывымі, разыходзіліся хутчэй па хатах. Некаторыя з нас пыталіся: “А што ж тут адбываецца? Чаму мы вас павінны слухацца? Раствумачце нам!” Але ніхто не хацеў слухаць. Нас закрылі спінамі ад астатніх людзей і пачалі з намі “разбірацца” кулакамі, асабліва з тымі, хто пытаў тлумачэння гэтым падзеям, нягледзячы на тое, што большая частка школьнікаў была дзяўчынкі. Акрамя таго, на нас крычалі: “На каком языке вы говорите? Говорите на нашем, русском, языке, а иначе – убьём!”. І дапаўнялі свае слова абразлівымі выразамі: “Фашисты! Националисты!” і г.д. Адной дзяўчынцы сказаў, што калі не пойдзе адтуль, то паплыве па рацэ, “як той ручнік”. Астатнім таксама пагражалі, што, калі мы не разыйдземся, то будзем карміць ракаў у рацэ. Некаторых наших хлопцаў і дзяўчынак пачалі біць. Праўда, сляды ад забівання засталіся не ва ўсіх, а толькі ў Валера Карабліна з дзесятага класа, Ігара Бандаровіча і Алега Чарняўскага, Таццяны Якубовіч і Віктара Мінко.

Было вельмі добра бачна, што гэтыя хлопцы былі ў нецвярдзеным стане і што пад пальчаткамі некаторыя мелі кастыты. Іх не спынілі нават і слёзы наших дзяўчынак, якія ніяк не разумелі сваёй віны (а віны і не было).

Мы звярнуліся да міліцыянеру, якія стаялі на мосце і ўсё бачылі з самага пачатку – і як мы мірна вядзэм карагод, і як да нас пачалі падыходзіць незнаёмныя хлопцы, што пачалі нас біць, бачылі, што мы нічым не маглі абараніцца, але міліцыянеры спакойна нам адказаў: “Это ваши гражданские дела. Разбирайтесь сами”. Што мы маглі адказаць, калі нам гэта казала савецкая міліцыя? З гэтых слоў мы зразумелі, што гэтая бойня адбываецца “законна” і засталіся безбароннымі.

Нічога так і не зразумеўши, мы адчуў, што ніхто наших тлумачэнняў слухаць не будзе, і сталі разыходзіцца. Але наших заплаканых дзяўчынак пачалі спыняць і пытацца: “Што здарылася?”. Білі ж нас, закрыўшы спінамі ад астатніх людзей, а так як мы не крычалі і не кікаўшы на дапамогу, то ніхто, акрамя міліцыі, нічога ня бачыў.

Мы, шукаючы абароны, пачалі расказваць акружуючым. Побач аказаўся і некаторыя з тых хлопцаў, што нас білі. Крыху зразумеўши, што мы ні ў чым не вінаватыя, некалькі іх папрасілі ў нас прарабчэння і тлумачылі, чаму так зрабілі: “Нас папярэдне сабралі ў гаркоме (некаторыя казалі, што ў міліцыі) і папярэдзілі, што заўтра будзе дзень нараджэння Гітлера, і што могуць быць

дэманстрацыі, бунты панкаў і іншых арганізацый і што дэманстранты будуць співаць беларускія песні і некаторыя, магчыма, будуць у нацыянальнай вopратцы. Нам сказаў, што галоўная дэманстрацыя мае адбыцца ў Траецкім прадмесці і папрасілі дапамагчы разабрацца зь ёй”.

Вечарам мы пайшлі ў міліцыю. Калі мы расказалі там, у чым справа, то міліцыянер сказаў, што а 17-й гадзіне прыходзілі гэтыя хлопцы і гаварылі, што ў Траецкім прадмесці разагналі фашисты. А калі ім сказаў, хто гэта быў, дык яны вочы вырачылі. Так нам казаў міліцыянер, але потым ён, праз некалькі хвілін, ужо казаў, што гэта ніякія не “афганцы” (удзельнікі афганскай вайны), і што яны (міліцыя) іх зусім не ведаюць.

У сераду нас выклікалі да дырэктара школы і там нам казаў, што нічога не трэба рабіць, бо ўсё гэта можа звярнуцца супраць нас. Нам казаў, што ў нас могуць сапсавацца харктарыстыкі і што нас могуць не прыняць у інстытут.

Аднаму нашаму вучню хлопец яшчэ ў нядзелю сказаў: “Если вы не хотите это дело кончить больницей, то уезжайте лучше домой” (гэта ў Траецкім прадмесці). У міліцыі нам казаў маёр, што нікога знайсці ўжо нельга, а нават калі і знайдуць каго, то самае вялікае, што ім будзе – запішуць хуліганства (штраф 30 рублёў). А яны ж потым вам могуць адпомсціць.”

25 красавіка

Завучыха дужа сочыць за вучнямі, каб не зъбіralіся, не пісалі нікуды пра Траецкае прадмесце. Яны застрашаныя і тымі штурмавікамі, і міліцыяй, і дырэкцыяй. Дырэкцыя дадаткова страшыла, што хлопцаў забяруць у войска і пашлюць у Афганістан.

І ўсё ж яны малайцы! Наважыліся і напісалі ліст Сылюнькову. Падпісалі ліст ад імя ўсіх вучняў 11-й класы Галіна Сівіцкая і Андрэй Скіцёў.

26 красавіка

“Звязда” сёняня апублікавала аб’яву Беларускага тэхналагічнага інстытуту. На ўступных зноў толькі руская мова. У панядзелак будзе званіць таму інструктару.

Вечарам былі Верайлы. Міхась зъбіраеца напісаць аб падзеях у Траецкім у “Советскую Белоруссию”. Яго ж Вольга таксама ў школе-інтэрнаце.

28 красавіка

У суботу ў школу прыходзіў нейкі цывільны. Сказаў, што з гаркаму партыі, і забраў мэдычныя даведкі аб пабоях.

Пасыля абеду зaimжэў дожджык. Цёплы ціхі дожджык. Зайльснілася лісьце на дрэвах нашага бібліятэчнага скверыка.

А 16⁰⁰ быў у С.Законьніка. Падрабязна распавёў аб падзеях у Траецкім. Той чуў дагэтуль супярэчнае і рознае.

З заявы праクурору Менску ад настаўнікаў школы-інтэрнату Шунейкі Яўгена Феліксавіча і Шарыпы Пятра Пятровіча:

«У сваіх выкryках хуліганы груба зневажалі беларускую мову і культуру беларускага народа, дзяцей, што гаварылі па-беларуску, дзяцей, чые дзяды змагаліся і гінулі ў барацьбе з фашизмам, абзываюлі “фашистамі”, “нацыяналістамі”, з якімі трэба расправіцца.

Мы, педагогі і акрываўленыя дзеци, прасілі дапамогі ў міліцыі. Але, дзіўна, міліцыя не ўтаймоўвала хуліганаў, фактычна патураючы ім. А хуліганы крычалі, што яны арганізаваны і накіраваны Мінскім райкомам камсамола “біць нацыяналістаў і пacyфістаў”. Пры гэтым яны сцвярджалі, што прайшлі вайсковую службу ў Афганістане, і што ім усё дазволена.

Пасыля таго, як хуліганы на чале з маёрам міліцыі адышлі, мы сабралі дзяцей і звярнуліся ў аддзяленне міліцыі Цэнтральнага раёна Мінска. Там нашы вучні далі падрабязныя паказанні. Пабоі шасці найбольш пачярпелых дзяцей засведчаны актамі судовай медыцынскай экспертызы, зробленай у 5-й паліклініцы Першамайскага раёну.

Такія факты, якія выклікаюць саме гнеўнае абурэнне.

Просім вас дэталёва рассыльдаваць гэты інцыдэнт і пакараці вінаватых па ўсёй строгасці закона.»

29 красавіка

Настаўнікі занеслы заяву ў праクуратуру. Сакратарка не хацела браць, бо па-беларуску.

Пасыля работы ў Інстытуце гісторыі быў адкрыты партсход, на якім мы зь Зянонам, пасыля нуднаватага дакладу аб ахове помнікаў архэалёгіі, урэзалі, “невзирая на лица” за зынішчэнне архітэктурнай спадчыны Менску, Віцебску. Успомнілі Грыгор’ева і Т.І сход раптам ажыў, людзі прачнуліся, началі рабіць слушныя пранавы.

30 красавіка

Праца “чорнай прапаганды” ў Менскім музычным вучылішчы:

Намесьнік дырэктара па выхаваўчай працы ў сваім кабінэце: “Ай, никого там не били. Я все знаю. Нас, идеалогічных работников, собирали в райкоме партии и объявили, что там выступало восемь ребят со свастиками на рукавах, но их сразу женейтрализовали парни, которые служили в Афганістане, и всех восьмерых передали работникам милиции”.

Загадчыца бібліятэкі:

«Моя знакомая была в райкоме комсомола. Там был задан вопрос, за что били школьников. Так этот работник райкома прямо-таки затрясся. Говорит: “Если бы вы знали, что это были за школьники! Это были пацифики. Они говорили по-белорусски и первыми приставали ко всем, почему не говорят по-белорусски.

Они несли крест и прославляли Гитлера. И никакого избиения там не было. Только самых рьяных ударили по морде”».

На выстаўцы ў Траецкім прадмесці 20-га красавіка чалавек у цывільнym: “Поскорее уматывайтесь отсюда. Это вы можете со своими горшками ехать в Вильнюс торговатъ”.

Пытаныне да міліцыянера ў час зьбівання дзяцей:

— Почему вы стоите и ничего не делаете?

— Не лезь не в свое дело, а то будем в другом месте разговаривать!

3 траўня

Так уразілі, так наваліліся падзеі “Чорнай нядзелі” у Траецкім, што Чарнобыльская катастрофа прайшла нада мною амаль нябачная і нячутная. Пралілася яна над маёй Беларусью ў панядзелак радьеактыўным цёплым дождышкам. Як нябачны ценъ, накрыла ўвесь наш народ, які крыху папанікаў, а на Палесьсе і шмат, палаю напаўголаса начальства, якое не папярэдзіла, а само ўжо празь дзень глытала супрацьрадыяцыйныя пігулкі. А зараз гэты народ зноў у зымярцьвенні.

А ўсё адбывалася а першай гадзіні з хвілінамі ночы 26 красавіка...

А ўвогуле быў страшэнна трывожныя дні. І зараз няпэўнасць, невядомасць, мноства чутак і плётак. Асноўная мая інфармацыя — з “Свабоды”, “Вольнай Эўропы” ды “Трыбуны люду”. А ў нас: “Все хорошо, прекрасная маркиза”.

8 траўня

Наш архэолаг Р. расказваў, што ноччу з Гомеля прыехала сястра і што там паніка. Раніцай 7-га абавязыцілі, што горад рыхтуецца да эвакуацыі. Пачалася паніка і ўцёкі, як перад раптоўным набліжэннем фронту. Ажно вечарам далі адбой — мусіць, у Чарнобылі ўзвалі станцыю і прысыпалі яе зямлёні.

10 траўня

Пропаганда цвердзіць, што Чарнобыльскую яму быццам ужо заплямбавалі...

29 траўня

Стомлены і спустошаны прыехаў з Гарадзеншчыны. Быў доўгія маршруты з плечаком. Па краях лужын на дарогах жоўтае аблімаванье — няўжо гэта ёсьць радьеактыўны ёд?

Перад адкрыццем Музэя Багдановіча ў Горадні Дануту Бічэль адгаворвалі ў гаркаме, каб не запрашала Сяргея Сокалава, Вячаслава Целеша, Лявона Луцкевіча. — Чаму? — Нацыяналісты! (пасыля ўдакладненія ў нейкіх інстанцыях).

30 траўня

Пазаўчора павінна было адбыцца пасяджэнне Менскага гаркаму па “Чорнай нядзелі”. Што там пастаравілі, пакуль невядома.

Сьвета сказала, што 80–90 адсоткаў менчукоў захварэлі радьеактыўнымі лярынгітамі і ангінамі. Можа, таму мне так і сушыла ў горле, як толькі пачынаўся паўднёвы вецер?

Пазыняка ў дырэкцыі прымусілі пісаць тлумачэнне пра выступленыне на пленуме гарадзкой арганізацыі аховы помнікаў, дзе ён даў ацэнку падзеям у Траецкім прадмесці. Дырэктар Петрыкаў паспрабаваў апраўдаць штурмавікоў. Зянон: “Тады я на яго так гаркнуў, што ён і звяяў”...

У школе-інтэрнаце 24 траўня быў “апошні званок”. 11-я “Б” кляса выйшла з птушкай-вяснянкай (як на Траецкім), праспівала беларускія народныя песні (як і там) і ўручыла птушку дырэктару. Той як сеў, так і на ўстаў болей — дух яму заняло.

Сям’я Лісіціных не аддала свае дачкі ў расейскую школу, дамагліся, што зь 1-й клясы яе вучাць настаўнікі дома па-беларуску. Зараз яна ўжо ў шостай клясе.

31 траўня

Александр Михайлович Рекунков, генеральны прокурор СССР.

Запісаў гэта, каб ведаць, да каго звязратацца з скаргай па ўступных экзамэнах.

Хлусіў мне той інструктар: нікага новага выступлення Воднева ў друку не было. Ня толькі тэхнікумы, але і большасць ВНУ друкуюць аб’явы толькі пра экзамэн па расейскай мове.

1 чэрвеня

Завёз Максіма ў Мікасецка.

Не магу бяз болю глядзець на бацькоў, на хату, на запусыцельне, на ўтравелыя съцежкі праз дварышча. Разрываецца сэрца ад бясьцільля. Падставіў бы руکі, але як гэта зрабіць? Узяць у Менск хоць бы на зіму — не пагаджающца: “Пакуль рухаемся, будзем тут”. Хоць самому кідай працу ды вяртайся ў вёску...

Якія яны старэнкія ўжо й хворыя...

2 чэрвеня

Вярнуўся ў Менск. Залева прыблізна тапалёвы пух. Можа, яна хоць крыху змыла і радьеактыўны пыл? Усходні “маскаль” прыносіць холад, а “чарнобылец” — радьеактыю. Раней жа ён прыносіў толькі съпёку ды сухмень і не называўся “чарнобыльцам”...

Лекарам у гэтым годзе адміняюць адпачынкі. Каб толькі Сьвету, зь яе здароўем, не паслалі ў які Брагін...

24-га траўня вэрнісаж усё ж адбыўся. Але не ў Траецкім прадмесці, бо для чыноўнікаў яно стала сымбалем неспакою. Афіцыйна дазволілі выстаўляцца толькі заслужаным і вядомым мастакам. А ідэя ж была — вэрнісаж для маладых, яшчэ нават ня членаў саюзу. Але прыйшлі і маладыя і прынесылі свае карціны. Савіцкі (“народны мастак”) пачаў з крыкам праганяць. Не паслухаліся. Тады паклікаў міліцыянтаў, якіх было процьма. Тыя пачалі маладых за рукі выцягваць з вэр-

нісажу. На абарону іх сталі старэйшыя. Усчаўся вэрхал. Тады міліцыя вырашила “вымыць руки”, каб не паўтарылася Траецкае, і пакінула маладых у спакоі.

Вось тут Савіцкі чарговым разам праявіў сябе.

3 чэрвень

Вярнуўся з Палесься Валянцін Ждановіч. Здымай сваіх чапляй.

Зъ яго слоў: Рыхтуецца да эвакуацыі 50-кіляметровая зона, а таксама й іншыя, найбольш заражаныя раёны. Ваду піць нельга, малако – не, яйкі есьці – не. З прадуктамі нявыкрутка. Затое “чарніла” – хоць заліся. Для мацаванья духу.

Дзеля чаго Ты зноў выпрабоўваеш наш народ? Чаму паслаў яму такія нечуваныя і нябачаныя пакуты? Кожны чацверты загінуў вайнай... Але ж заставалася біялагічна здаровае. Тут жа нішчыца сам генетычны грунт нацыі.

Хіба што толькі асаднікі з усходу ня будуць так лезыці.

Мастакоў і выкладчыкаў з школы-інтэрнату (Сітніцу, Батальёнка, Шунейку ды інш.) і школьнікаў усё цягнаюць, запалохваюць. І дырэктар таксама на іх цісьне. І самую школу правяраюць розныя камісіі. Апаролі, што адна настаўніца вучням гаворыць пра беларуское мастацтва больш, чым трэба па праграме. Настаўніцу пазбавілі ўрокаў...

Рэдактара “Маладосці” (Адамчыка) выклікалі ў гаркам. Меў зь ім гутарку невядомы ў цывільнym: “Чаму Ждановіч хадзіў у школу-інтэрнат? Навошта браў інтэрвю ў пабітых? Хто пасылаў? Чаму ён напісаў ліст Сылюнькову і паслаў яму сьведчаныні дзяцей?”

Адамчык: “У лісце Сылюнькову Ждановіч тлумачыць свае матывы. Рэдакцыя нічога яму не даручала. Як камуніст, згодна статуту КПСС, ён мог звязрнуцца да любога іншага камуніста, хоць да сакратара ЦК.”

У цывільнym: “Як вы ацанілі выступленне Дамашэвіча на зьездзе пісьменнікаў? Ці абмеркавалі яго паводзіны на партгрупе?”

Адамчык: “Сам зъезд ацаніў паводзіны Дамашэвіча тым, што толькі чатыры з трохсот дэлегатаў былі супраць яго выбраныя ў члены рэвізійнай камісіі”.

Кузьмін на зьездзе звязртаўся да Шамякіна, каб даў “водпаведзь” Дамашэвічу. Шамякін адказаў, што гэта лепш зрабіць самому Кузьміну... Ну што ж, і ў Шамякіна нешта абуджаеца.

5 чэрвень

З пацярпелых у “Чорную нядзелью” у тэатральнамастацкі інстытут будуць паступаць: Таня Шванберг, Люда Заграбаева, Сяргей Стальмашок, Галя Сівіцкая, Нэля Мацкевіч, Алена Шымановіч, Наталя Белавокая, Таня Якубовіч, Валер Караблін, Таня Сухоцкая, Уладзімір Лавецкі, Юлія Касцюковіч, Ліна Сушчыц, Андрэй Скіцёў, Віктар Мінко. Як бы прасачыць, каб ім

не перашкодзіці?

З.Ю.Капыскі напісаў у “Коммунист Белоруссии” рэпліку на палітычны данос Залескага наконт кнігі К.Тарасава “Памяць о легендах”. Прыстойная і пераканаўчая рэпліка. Параў яму копію пераслаць у ЦК.

6 чэрвень

Рэкамендавалі да абароны доктарскую дысэртацию М.Ткачова.

Распрацаваны плян эвакуацыі Менску на выпадак новай катастрофы ў Чарнобылі, гэта калі 4-ты блок будуць спускаць у “яму”. Жонкі начальства рыхтуюцца да ўцёкаў.

“А які гарманіст, такое і граныне –

Цягаў сучку за хвост да самога раныня” (запісаў ад Ткачова)

У садзіку і прафілакторыі АН размясьцілі 700 дзяцей. Забіралі ўначы, ледзь не ў бялізне: – “Хутчэй, хутчэй! Вывозім на пару дзён”. Сыпяшаліся, вывозячы, каб самім менш абпраменіцца. Некаторыя малыя ня памятаюць сваіх прозвішчаў. Дзеці ня ведаюць, дзе бацькі, бацькі – дзе дзецы. Стаялі лямант і галашэніне. Як вайнай.

Менчукоў на Чорным моры не бяруць на кватэры: “Вы заражаныя”.

8 чэрвень

Начальства пачало прымаць меры па “Чорнай нядзелі”. Школу-інтэрнат трасуць, завучу школы Аляксею Панцюку па партыйнай лініі далі строгую вымову “за дрэнную выхаваўчую работу” сярод пабітых вучняў...

Аляксею Марачкіну прыйшоў адказ з УУС Менску: «12.05.1986 г. Гр-ну Марочкіну А.А.

(для объявления Васюку В.В. и Купава Н.Н.)

г. Минск, ул. Жуковского, д.10, кв.131

Ваше заявление о неправильном поведении группы молодежи из числа демобилизованных военнослужащих в Троицком предместье во время проведения художественной выставки рассмотрено.

Причиной конфликта между бывшими военнослужащими и учениками Республиканской школы-интерната явилось то, что последние при исполнении песен размахивали неэстетичной атрибутикой: деревянным крестом, в перекрестьи перевязанным проволокой, бумажной птицей из грязного ватмана и др. Это возмутило бывших военнослужащих, которые с применением силы отняли ее.

Одновременно ставлю Вас в известность, что выступление учеников как Вами, так и руководством школы не контролировалось, в связи с чем не было принято своевременных мер к недопущению использования неэстетичной атрибутики, наличие которой вызвало возмущение у присутствующих на выставке граждан.

С группой демобилизованной молодежи помимо принесенного ими извинения, проведена соответству-

ющая работа по недопущению впредь изложенного в Вашем заявлении.

Находившиеся на выставке работники милиции не были пассивными наблюдателями. Ими своевременно приостановлен возникший конфликт, в результате чего тяжких последствий не наступило.

Проведено полное разбирательство со случившимся.

Зам. начальника следственного

отдела УВД Миноргисполкома В.Ф.Дайнеко.»

Вось так: канфлікт паміж двумя бакамі “справакаваны вучнямі”, што размахвалі “неэстэтычнай” атрыбутыкай пры “бескантрольнасці” з боку выкладчыкаў, а “и др.”, напэўна, азначае стужкі зь беларускім арнаментам.

Сядзеў у інстытуце да позняга вечара. Здаецца, “Вогнепаклоннікаў” збольшага выправіў. Заўтра паняся ў выдавецтва.

10 чэрвяня

З Шатэрнікам выбралі камень для надмагільля Геніушам – цёмна-шэры, з барвовымі палосамі. Усё надмагільле будзе каштаваць каля 1200–1300 р. Але нічога, агульнымі намаганьнямі агораем.

Завуч школы-інтэрнату звольніўся з працы.

Учора ў Саюзе мастакоў было закрытае паседжанье партбюро па “Чорнай нядзелі”. В. ды іншыя чарнасоцэнцы ажно вылі.

Уроднічу – вымову, Гардзенку – на від, Гілепу – указаць. Як у “Пінскай шляхце”.

Па горадзе чуткі аб блізкай эвакуацыі. Мінулымі днямі зноў быў пошуг радыяцыі. У сярэдзіне месяца быццам будзе спроба пахаваць рэактар. А ці ён “пахаваецца”?

11 чэрвяня

І чаму я не запісваў зь першага дня пра Чарнобыль? Можа таму, што амаль не было інфармацыі. А праўдзівай, мусіць, і зараз няма.

Знайшоў чарнавік заявы П.Ц.Петрыкаву (21 лютага 1975 г.) з просьбай зноў вярнуць мяне на працу ў Інстытут гісторыі. Не магу не занатаваць уступу: “Доктару гістарычных навук П.Ц.Петрыкаву рабочага будаўнічага цэху Мінскага мастацка-вытворчага камбіната кандыдата гістарычных навук М.М.Чарняўскага”.

12 чэрвяня

Партход саюзу мастакоў усе ж ня выканаў указаныя гаркаму, спагнаныя не наклаў.

13 чэрвяня

Дык усё гэта зрабіў гаркам. Надаваў вымоваў налева й направа, але падрабязнасцьцю пакуль ня ведаю.

15 чэрвяня (Мікасечка)

На даўжэйшую жэрдку нашай тэлеантэнны штораніцы і штовечара прылятае дзяцел – чорны з чырвоным. Кароткімі чэргамі, як з аўтамата, лупіць дзюбай у суха-

дрэвіну. Розгалас ідзе ажно пад Чорную Гару. І вось прыляцела дзяятліха. Бегаюць яны вакол жэрдкі й так мэлядышча-ласкава вуркочуць, шчабечуць, сипляваюць (ці як гэта называць?). Ніколі ня думаў, што дзяятлы могуць так сипляваць. Вось якія цуды каханья.

23 чэрвяня

Гаркаму справу пра “Чорную нядзелю” давялося разглядаць другім заседам, бо з Москвы пераслалі кошт ліста Зянона з прыпіскай “Разобраться”.

25 чэрвяня

Горад Прывяць ад 26 да 28 красавіка быў ачэплены войскамі і нікога не выпускалі. Гэта каб “не сеялі паніку”, каб ня выдалі сакрэту пра катастрофу...

Дзецям Брагіншчыны горшае. Чамусьці зноў павышаеца радыяектыўнасць...

Вечарам засыпей канец “Роднага слова”. Вядучы ўспомніў пра ліст Пазняка аб уступных экзамэнах у ВНУ і сказаў, што міністэрства паведаміла аб дазволе здаваць і беларускую мову. І адразу я ўспомніў, што сёняня ж атрымаў “Звязду” з аб’явай Магілёўскага пэд’інстытуту – які там дазвол? Яны хутчэй павесяцца, чым дазволяць хоць што-небудзь беларускае!

26 чэрвяня

Дождж цэлы дзень. Так мы з Максімам і ня здолелі выбрацца ў экспедыцыю. Пераклаў у плечаку рэчы, перагледзеў пляны маршрутаў. А потым сеё і зноў напісаў ліст Сылюнькову:

«Глыбокапаважаны Мікалай Мікітавіч.

У сярэдзіне красавіка гэтага году я паслаў Вам ліст... » і г.д. І закончыў яго: «...усё гэта сведчыць, што некаторыя асобы ў навучальных установах прадумана і мэтанакіравана імкнуща максімальна абмежаваць колъкасць жадаючых здаваць уступны экзамэн па роднай мове, наўмысна імкнуща прынізіць значэнне беларускай мовы, звузіць сферу яе выкарыстання. Неверагодна, але насуперак Канстытуцыі і Крымінальному кодэксу БССР (арт. 71) ім гэта ўдаеца рабіць беспакарана на працягу многіх гадоў!»

Заўтра гэты самы інструктар ужо будзе ліст мой чытаць. І што ён на гэты раз мне засыпівае?

5 ліпеня

Скончыў ліст у “Роднае слова” пра ўступныя экзамэны. Зараз бяруся за ліст у “ЛіМ” пра беларускія календары. Бо іх як не было, так і няма.

“Начальніка псуе ўлада, падначаленага – безуладдзе... Дзе ж выйсьце?”

“Што за парадкі? – жаліўся верабей. – Месячнік бяспекі дарожнага руху ёсьць, месячнік культуры абслугоўвання ёсьць, а месячніка цвіркання няма!”

7 ліпеня

Насіў заяву ў рэспубліканскую пракуратуру.

Высокі будынак непадалёку ад кінатэатру “Перамо-

га”. Міліцыянт пры ўваходзе за столікам. Падымаюся на трэці паверх. Дзъверы з шыльдачкай, што за імі – прыймальня прокурора рэспублікі. Сакратарка – быццам з старонкі замежнага часопіса модаў. Чытае мой беларускамоўны ліст. Доўга. Так і адчуваецца, што ёй хочацца ад напругі наморшчыць лоб. А ён ня моршчыцца, бо маладая.

– Обратітесь к прокурору по надзору Сирошу, – вяртае яна мне заяву.

А то гэта ж к таму Сірашу, што напісаў у школу заяву, каб яго сынка вызвалілі ад беларускай мовы! Можна ўявіць, як ён мяне сустрэнэ...

Кабінет Сіраша зачынены. У калідоры пара наведнікаў. Шнуруюць між кабінэтамі элегантныя дзяўчаткі з паперкамі. Важна праходзяць гладкія мужчыны, у касьцюмах і пры гальштуках.

Нарэшце зьяўляецца важны ўгадаваны мужчына. Заходжу съследам і я. Падаю заяву. І ён пачынае пару фраз па-беларуску – дэмакрат! Але чым далей чытае, тым больш унурваецца. Нарэшце, ня гледзячы на мяне, вяртае ліст.

– Это надо не к нам. И вообще, какая разница – на каком языке? Обращайтесь в Минвуз, в отдел ЦК.

– Усюды звязртаўся. А розыніца ёсьць, калі забываюцца чамусыці толькі пра беларускую мову.

– Ну, если так будем обвинять людей, знаете, к чему можно дойти?

– Але ж гэта прамое парушэнне Канстытуцыі і законаў. Гэта дыскрымінацыя беларускай мовы.

– Нет, это надо не к нам.

І ён ужо пачынае корпаци ў сваіх паперах, даючы зразумець, што размова скончылася.

– Добра, тады я пашлю вам заяву па пошце, з паведамленнем аб уручэнні.

– Зачем посылат? – прокурорскі нагляд відавочна пачынае нэрвавацца.

Я не тлумачу яму, што хачу атрымаць менавіта пісьмовы адказ. Паварочваюся і выходжу.

20 ліпеня

Хлопцы ў цывільнім падрыхтавалі паперу, што гарадзенскі клуб “Паходня” – нацыяналістычная арганізацыя. «Что это за название – “Странники”? При чем здесь странники?»

25 ліпеня

Ездзілі з Алесяй на магілу Каараткевіча. Паставілі кветкі. А ў мэтро потым убачылі Арлова з жонкай. Так сама ехалі на могілкі.

З.Пазняку з Мінвуза СССР прыслалі ліст. Станоўчы ліст.

27 ліпеня

Раніцай прыйшлі газеты і ліст з міністэрства адукацыі. Спачатку прачытаў ліст і каторм разам пацешыў-

ся. Але паглядзеў абвесткі ў “Звяздзе” і разьвёў рукамі, ня ведаючы – плакаць ці съмяяцца.

Сеў і напісаў злосны адказ у міністэрства.

19 верасьня

У “ЛіМ”-е надрукаваны ліст настаўніцы зь Віцебску Ф.Сіўко і камэнтар К.Тарасава пра адсутнасць у гародох і мястэчках Беларусі беларускіх школ, пра нізкі роўень навучання беларушчыны. Незвычайнай і небывалай атрымалася газэтная старонка. Такое і так, мабыць, не друкавалася з 20-х гадоў. Гэта дазволена “зьверху” ці ініцыятыва газэты?

24 верасьня

На парткаме Акадэміі зацьвярджалася мая характеристыка для паездкі на канфэрэнцыю ў Польшчу. Такі “чысьцец” павінны праходзіць і беспартыйныя. Начальнік замежнага аддзелу зачытаў мой паслужны сьпіс і “тонка” інтанацыяй падкрэсліў, што я меў год перапынак (ад 1974 да 1975 г.) у інстытуцый службе і працаўаў рабочым. Вопытныя парткамаўцы адразу звязрнулі на гэта ўвагу. Пачаў тлумачыць, хоць самому было брыдка і давялося стрымлівацца, каб не сарвацца. Падтрымаў, як гэта ні дзёўна, Падлужны. Сказаў, што даўно мяне ведае зь лепшага боку. Прапанаваў зацвердзіць характеристыку яшчэ адзін, былы жыхар нашага асыпіранцкага інтэрнату, але прозвішча яго ня памятаю. Адным словам – ніякі я не нацыяналіст, а прыстойны савецкі чалавек.

27 верасьня

У “ЛіМ”-е зноў матэрыялы пра мову. І ў “Мастацтве Беларусі” артыкул Ягоўдзіка пра садзік Прымы, з акцэнтам на мову і беларускую культуру.

19 кастрычніка

Прыбег Максім з вуліцы: – Тата, гракі прыляцелі!

Прыляцелі гракі ў горад, значыць – неўзабаве ў зіма ўсыед за імі.

4 лістапада

Замежны аддзел нашай АН усё нешта валаводзіць з маім выездам, кажа, што Москва маўчыць. Вечарам пазваніў у Ленінград Цімафееву – мы зь ім у Торуні на канфэрэнцыі павінны быць разам. Валодзя сказаў, што Москва не атрымала зь Менску адпаведнай выпіскі, таму я не выклікаюць.

5 лістапада

Тэлефаную, знэрваваны, у наш родненкі замежны аддзел Кірылаву Васілю Іванавічу: “Вы ж не даслалі выпіску!”. “н крыху разгублена: “Решаем вопрос об этой выписке. Позвоним Вам в самое близкайшее время”.

Чакаю, і прайда – нядоўга: “Вы исключены из делегации в связи с экономией валюты”. – “Але ж затраты па нашым знаходжанні ў Торуні бярэ на сябе польскі бок!” Потым я пачаў лаяцца, што мяне абраўлі, што

буду скардзіцца. А куды скардзіцца? Дый не Кірылаў гэта вырашае. А што адмова ў апошні дзень, дык, як той казаў, – вопытныя людзі. Гэта іх такі стыль.

13 лістапада

Працу Аллега Бембеля пра стан беларускай мовы надрукавалі ў Лёндане. Вынік: Алег выключаны з партыі, і самае галоўнае – сэктар Конана разагнані, тэматику закрылі.

14 лістапада

Сонечны дзень. Падмарожвае.

“ЛіМ” надрукаваў завяршэнне дыскусіі аб беларускай мове і адказ Круглея зь міністэрства адукацыі. Адказ падоністы.

15 лістапада

Пазваніў Арсень Ліс: Памёр Улашчык.

“Пакуль буду ісьці к бар’еру, вы стрэліце мне ў сыпіну”.

17 лістапада

Раніцой паведаміў Касцюку (вучоны сакратар Інстытуту) аб съмерці Улашчыка. Пайшлі да дырэктара. Што рабіць? Людзі зьбіраюцца ехаць у Москву на пахаваньне: ад этнографіі – Г.Каханоўскі, ад пісьменнікаў – А.Ліс, ад Ін-та літаратуры – В.Чамярыцкі, ад мастакоў – А.Марачкін.

– Ну, решайте, что делать... – гэта наш дырэктар Петрыкаў.

– Так что, надо посылать? – Касцюк.

– Решайте, – дырэктар.

Так ён і не перасіліў сябе, ня змог сказаць “посылайте”.

Гадоў з дзесяць назад прэзыдэнт Акадэміі Барысевіч даваў нашаму інстытуту адзінку “пад Улашчыка”, каб той мог вярнуцца ў Беларусь. Дык уся гэтая кампанія “крыжам легла”, каб не пусьціц чалавека на Бацькаўшчыну. Мабыць, баяліся, што сярод іхнага балота зьявіцца сапраўдны Вучоны, Патрыёт, Грамадзянін.

18 лістапада

Едзэм у адным купэ з М.Ткачовым. Перамаўляемся аб плянах зрабіць нешта накшталт ілюстраванай гісторыі Беларусі. У гэтым жа цягніку і ўсе нашыя менчукі.

19 лістапада

А самым пачатку 7-й – на Беларускім вакзале. Сустрэў нас А.Каўка.

Казаў уступнае слова і вёў грамадзянскую паніхіду А.Сахараў – намеснік дырэктара. Выступалі: В.А.Буганаў – заг. сэктара, А.А.Прэабражэнскі – заг. сэктара, М.С.Рыўкін – Віцебскі пэд’інстытут, Кацярына Восіпаўна Індава – Ін-т гісторыі СССР, М.Ткачоў – Гарадзенскі ўніверсітэт.

У крематорыі: У.А.Кучкін – намеснік загадчыка сэктара, А.Каўка.

Затым на кватэры Ўлашчыка. Сын фізык, але не беларус па выхаваньні. Улашчык калісьці прызнаваўся, што праз навуку праглядзеў сына.

Перапоўненая людзьмі кватэра. Выступаем па чарзе, па-беларуску. Я – нешта пра тое, што Міколу Ўлашчыку больш як праз паўстагоддзя выгнаныня дазволена будзе толькі мёртваму вярнуцца на родную зямлю, але каб ужо застацца ў ёй назаўсёды, і ў памяці нашчадкаў таксама.

28 лістапада

У Інстытуце пасля работы быў адкрыты партыйны сход. Даклад па выніках нарады ў ЦК КПСС загадчыкаў катэдраў грамадзкіх навук рабіў У.Міхнюк. “н сказаў, што рээнзія Залескага на книгу К.Тарасава тэндэнцыйная, у старым стылі, напоўненая жоўцю. Потым Кручок наваліўся і на даклад Міхнюка і на яго книгу: Міхнюк рэабілітуе нацыяналіста Ігнатоўскага. Кручок кожнага гатовы вінаваціць у нацыяналізме, сіянізме і г.д., толькі б насаліць дырэकцыі. Хворы, як і Залескі, чалавек.

13 сінэжня

У “ЛіМ”-е цудоўны артыкул Жыбуля пра мову. Падобнага я не чытаў за ўсё жыщё – па-грамадзянску мужны, доказны, тэрэтычны. Пра новых “тутэйшых”. Ажно ня верыцца, што такое магла прапусьціць цэнзура.

18 сінэжня

Падзеі ў Алма-Аце.

19 сінэжня

Дырэктар Інстытуту літаратуры Барысенка “таптаўся” па Жыбулю за лімаўскі артыкул. “Таптацца” вучыўся ён яшчэ ў 30-х.

Быў дэлегатам на рэспубліканскім з'ездзе Таварыства аховы помнікаў. У сьпісе кандыдатаў у праўленіне, які зачытвала з трывбуны чарговая статыстка, быў і Круглей.

Старшыня: Как будем голосовать – по списку или в отдельности?

Дэлегаты, якія ўжо стаміліся і рваліся яшчэ трапіць у сталічныя крамы: По списку!!!

Старшыня: Кто за, кто против, кто воздержался? Единогласно.

Голос з галёркі: Не, я супраць! І растлумачу, чаму. Я супраць кандыдатуры Круглея, які надрукаваў у “ЛіМ”-е ліст супраць беларускай мовы.

У зале даволі густыя аплядымэнты.

– Значит, один против...

Я падымаю руку з чырвоным мандатам: Ужо два супраць! Прэч Круглея!

І гэтак агульным “скрыпам” набралі “супраць” гласаў пад 10.

Антановіч у заключным слове: “Поздравляю правление с почти единогласным избранием”.

20 сіненжня

Ужо пад абед, а яшчэ ня браўся за артыкул для кнігі памяці па Ляхавіцкім раёне, які абяцаў Скалабану. А ўсё таму, што чытаў “ЛіМ” з артыкуламі Тарасава і Сідарэвіча. Значыць, мы яшчэ жывем, яшчэ змагаемся!

Толькі б не началі “таптацца”, выкарыстаўшы падзеі ў Алма-Аце...

25 сіненжня

У друку кампанія аб узмацненні інтэрнацыяналісткага выхавання, аб абмене кадрамі між рэспублікамі. Вось табе і водгульле Алма-Аты. Гэтага Колбіна падкінулі, як на правакацыю.

31 сіненжня

Калія навагодній яліны ў Шаранговічаў. Падводзім вынікі году: 20 красавіка – пагром беларускіх школьнікаў, 26 красавіка – Чарнобыльская катастрофа, кастрычнік – крик беларусаў на абарону сваёй мовы і культуры. Крык, як у глухой яме... Начальства маўчыць...

Мае асабістыя пляны ў большасці ня выкананыя. Праўда, было іх па-савецку – з апярэджаннем. Таму на 1987 год – год Зайца бяру да выканання залегласці і крыху новых.

З М Р О Ч Н Ы Я Ю БІЛЕІ

Сяргей ՚рш

Угодкі масавых арыштаў беларускай моладзі

13 сіненжня 2004 году споўнілася 60 гадоў з часу масавых арыштаў моладзі ў заходніх абласцях Беларусі.

З лета 1944 году савецкія карнія ворганы “зачышчалі” Заходнюю Беларусь ад удзельнікаў беларускіх патрыятычных арганізацый, але самую масавую акцыю яны адклалі на пачатак зімы. Відаць, баяліся, што летам моладзь магла б масава пайсьці ў лес у антыбалашавіцкую партызанку. 13 сіненжня 1944 году ў заходніх абласцях БССР распачалася шырокамасштабная чэкі-сцка-вайсковая апэрацыя “по изъятию антисоветс-

ких элементов”. Сярод тысяч арыштаваных, затрыманых і забітых быў 129 супольнікаў беларускіх антысавецкіх арганізацый. Гэта быў пераважна сябры Саюзу беларускага моладзі. У Наваградку арыштавалі Каствуся Рамановіча, Каствуся Краскоўскага, Аляксандра Шабана, Міколу Савасьцюка, Міхася Сазановіча ды іншых маладых людзей. У Слонімі пазыбегла арышту і перайшла на нелегальнае становішча Надзея Дземідовіч (яе арыштавалі толькі ў 1949 годзе ў Казахстане). Многіх эсбээмаўцаў на пачатку 1945 году вывезлі ў канцлягеры паўночнай Рәсей і Сібіры. Іх пакаралі за тое, што любілі Беларусь і хацелі яе бачыць вольнай і незалежнай. Рэпрэсіі працягваліся і ў наступныя гады, калі савецкая дзяржбясьпека праводзіла арышты ўдзельнікаў беларускага моладзевага патрыятычнага падзем’я.

У Н А Ш Ы Х С У С Е Д З Я Ў

Прагалы ў афіцыйнай “Памяці”

Пры выданыні кнігі па Мядзельскім раёне ў серыі “Памяць” палітээнзары не пропусцілі ў друк некаторыя матэрыялы. Сярод іх – “Хроніка брыгады “Кміціца”, без пазначэння аўтарства, якая захоўвалася ў архіве аднаго з укладальнікаў кнігі – В. Карапатая. “Хроніка” уяўляе польскамоўны машынапісны тэкст на 16 старонках і грунтоўна асьвятляе гісторыю стварэння і дзеянісці на Мядзельшчыне падраздзялення Арміі Краёвай, узніканага сынам настаўніцы колішній польскай школы ў Кабыльніку Антонам Бужынскім – “Кміцікам”.

Падаєм да ўвагі беларускага чытача найбольш трагічную і малавядомую старонку існаваньня брыгады “Кміціца” – яе зьнішчэнне савецкімі партызанамі ў жніўні 1943 году.

26.УІІ. Разброянне базы саветамі

Размовы з саветамі (у справе супольнай акцыі на Мядзел) вяліся ад панядзелка 23.VIII. На базе “А”* была абвешчаная баявая гатоўнасць (хаджэнне з зброяй). Уранку 26.VIII на савецкую базу паехалі “Кміціц”, “Твардоўскі”, “Оструг”, “Прус”, “Хлоп” (паруч. Кавальчык), “Мурат”, Сыльвестар Яхімяк, у ахове “Ку-

кусь” (а ў паведамленыні “Шпагата” – нядаўна прыбылы з Вільні маёр ці капитан, які потым арганізаваў раззбраенне).

Згодна з паведамленнем дачкі “Твардоўскага”, на савецкай базе палякі, калі яны скіліся над картамі, былі раптоўна раззброеныя, а затым, дапытаныя паасобку (угаворвалі іх, каб падпарадковаліся загадам Ванды Ва-сілеўскай з Масквы), у бальшыні расстраляныя. Аца-лелі толькі “Оструг” (якога выпусцілі ў аддзел “Запо-ры”, адтуль ён уцёк да “Лупашкі”, а потым зьнік) і “Твардоўскі” (якога ведаў Маркаў па Свяянцынах, быў пад арыштам ў саветаў, адкуль уцёк пры надыходзе ня-мецкіх войскаў). “Кміціца” за некалькі дзён да расстрэлу бачылі на савецкай базе “Макс” і “Шпагат”, была там таксама зняволеная “Ляля”, потым адпушччаная ў аддзел “Запоры”.

26.VIII каля 14-й гадзіны, у часе абеду, саветы з дапамогай дадаткова съязгнутых зь іншых брыгад падмаца-ванніяў атакавалі базу “А”. Іх перавага была вялізная, базу “А” абкружылі, а раптоўнасць удалася: спачатку на брычыцы ўехалі некалькі “командиров”, знаёмых базе (Сударыкаў, Шашкоў, Дзергачоў), а таксама нераспазна-ная асoba ў польскім мундзіры (але не “Запора”), які загадаў сабрацца бяз зброі на пляцы. На што “Астроўскі” (шэф базы “А”) крыкнуў: “Хлопцы, з зброяй да мяне!”, але пад скіраванымі савецкімі ППШ закамандаваў “Жуць бронь!” Адначасова залеглыя паблізу саветы распачалі агонь па галінах дрэў, а затым ўварваліся на базу, загадаўшы ўсім легчы на зямлю. Толькі вартавы “Бярозка” (Францішак Шурпіцкі) падарваўся гранатай. Палякаў абшукалі і загадалі легчы ва ўжо абшука-ных буданох. Пільнавалі вельмі ўважліва. Толькі некалькім удалося збегчы (пераплылі цераз багну): “Валігура”, “Альфон” (Гірш), “Барута” былі злойленыя назаўтрае і расстраляныя, а “Гермес”, які ўжо тануў, выцягнулі з дрыгвы.

Па нейкім часе, пасля таго як некаторых забралі (між іншымі паруч. “Сьеверка”), астатнім загадалі выйсці з буданоў і сесьці на зямлю, да іх прамовіў Маркаў**. Пачаў словамі: “Здорово, ребята!” (цішыня). “Чолэм, жолнежэ!” (поўная цішыня). А потым сказаў (паведамленыне “Макса”):

“Я атрымаў загад з Масквы, каб абяззброіць польскі аддзел, і я вас абяззброіў. А як абыйшлося без асаблівых інцыдэнтаў, дык гэта значыць, вы зразумелі, што вашае кіраўніцтва польскай партызанкі праводзіла неадпаведную (варожую) палітыку да Савецкага Саюзу. Таму няма чаго баяцца. Нікому з вас нічога ня будзе. Вашаму кіраўніцтву таксама нічога ня будзе. Даю вам слова гонару афіцэра. Атрымаеце зброю і новае кіраўніцтва. Нанова пачніце дзеяніцаць, супрацоўнічаючы з савец-кай партызанкай. А зараз прайдзецце на базу “Б”.

На палонных, што пачалі ўставаць зь зямлі, вартавыя крыкнулі: “Садись!” і, дазваляючы ўставаць па адным,

ставілі іх у падвойны шэраг прыблізна па 50 чалавек у групе. Паабапал кожнай пары палякаў ішлі па двух са-ветаў з ППШ “на изготовку” і вялі палонных грэблія на базу ”Б”. У tym часе нехта съпераду шапнуў: “У выпад-ку чаго, кожны – свайго, перадай далей”. На палове да-рогі па грэблі прагучала каманда: “Садись. Отдыхать будем”. З палякаў кожны сеў каля “свайго”, але нічога ня здарылася, і праз чвэрць гадзіны рушылі далей. База ”Б” была ўжо раззброеная (відаць, рабіў гэта “Оструг”) і абкружаная шчыльным кардонам варты, але ў яе ме-жах можна было ўзаемна контактуваць. Адсюль у часе раззбраення таксама ўцяклі некалькі асобы, між іншымі “Стопэк” (пасывіў быдла). Не даліся раззброіць, уцякаючы, заставы ў Апанасаўцы і на Скеме, і ўжо ўве-чары 27.VIII тэртытарыяльныя сувязныя былі папярэд-жаныя, каб патрулі не вярталіся на базу.

Праз колькі дзён саветы распачалі зынішчэнне вядомых паплечнікаў “Кміціца” – капіт. Баркоўскага зь Няслучы, капіт. Сароку, паруч. Клімовіча, Главацкіх, Кухару, Памецьку, Тараевіча, Тамашэўскага ды інш.

27.VIII. База “Б”: допыты, экзэкуцыі. Узынікненне аддзелу “Запоры” пад савецкай камандай.

Допыты вёў “Дядя Ваня” (летувіс-камуніст, супра-цоўнік НКВД, скінуты з Масквы “нас Вільджумас), быў ён камандзірам аддзелу “специального назначения” НКВД, незалежнага ад Маркава. Адзін зъ съледчых на-зываўся Аўсеенка, сакратар ВКП(б) (з-пад Паставаў). Афіцэры Маркава беспасярэднія ўзведзелу ў допытах ня бралі.

Допыты пачаліся раніцой у двух буданох. Некаторых выклікалі па прозывіщах або мянушках. Выпытвалі персанальныя дадзенныя, вайсковае і кансыпрацыйнае мінулае, контакты. Дапытаных дзялілі на дзіве группы: адным дазвалялі вольна (параўнаўча) рухацца па базе ”Б”, поўнай саветаў і абкружанай шчыльным вонка-вым кардонам; іншых накіроўвалі на невялікі пагорак пад хвой. Гэтых ачапілі яшчэ адным кардонам і дадат-кова сярод іх паставілі вартавых, а ім самым загадалі сядзець шэрагамі і на рухацца. Пад хвой апынулася большасць былых паліцыянтаў з Дунілавічай, а такса-ма “Астроўскі”, “Ястжонб”, “Аркадэк”, “Лакетэк”, “Конус”, “Казак”, “Дзевёнты”, “Рэкуць”, “Зыбер”, “Зэнд”, Ян Буткевіч, Куцкевіч з 15-гадовым сынам, Ян Шусыцкі, Лонгін Мацяеўскі, Міхалкевіч, Ст. Сак, Пекалкевіч, Пётра Буйко. Усе яны пазней пад моцнымі канвоем былі адведзеныя з базы ”Б” (раней забралі “Астроўскага” і “Ястжэнба”), а праз некалькі дзён рас-страляныя савецкім “карательным отрядом” на так званай Літоўскай базе. Юзафа Шульца, ужо распранутага над ямай, выратаваў знаёмы савецкі партызан Грыша Крукаў***. На савецкай базе былі таксама замардаваныя Капустка разам з жонкай (перакладчыца з Мядзе-лу), паруч. “Сьеверк”, а таксама адзін савецкі партызан

за “свя́зь с местным населением” (паводле рэляцыі яго жонкі для “Макса”). Асабліва шукалі “Калібера” (Антон Зьвяруга зь Мядзелу)****, а таксама “Дзенцёла”, які здолеў уцячы ўначы 26/27.VIII з базы “Б”.

Тым часам 27.VIII, па сканчэнныі съледзтва, па абедзе прыбыў Маркаў і абвясьціў: “Зараз атрымаецца новага камандзіра. Ім будзе капитан “Запора”, а камісарам – паручнік “Марэцкі”. Ваш аддзел будзе падпарадкованы польскім уладам у Маскве, дзе старшынюе Ванда Васілеўская. Аддзел будзе называцца імем Барташа Главацкага. (У “Запоры” распазналі пажарніка зь 19 пал. у Новавілейцы, дысцыплінарна звольненага з вайсковай службы; “Марэцкі” разам з жонкай “Люсяй” мелі семіцкі выгляд). Пасьля Маркава прамовіў “Запора” (з арлом на фуражцы): “Будзем біцца зь немцамі, а як ня стане зброй, то нават косамі, бо вы тутэйшыя земляробы, таму так называецца аддзел”*****. Пасьля чаго заявіў: “А зараз іду на агляд”.

Калі падыйшоў да групы пад хвойяй, у ягоны аддзел папрасіўся “Шпагат”, на што пачуў адказ прыцішаным голасам: “Мне адсюль нікога ўзяць не дазволена”. Як толькі “Запора” адыйшоў, “Шпагат” скамандаваў: “Длугі” і “Урсус”, за мной!”, а вартавому, што іх затрымаў, сказаў: “Нас позвал польскій командир”. І пасьля кароткай спрэчкі, калі пакліканы вартавым “старший” не зьявіўся, тым тром ўдалося далучыцца да новага аддзелу.

Зноў прыбыў Маркаў з абкружэннем, яшчэ раз усіх павіншавалі. Аддзел налічваў не 60 чалавек, як казаў Маркаў, а 64 (далучыліся троє з-пад хвоі і закансціраваны “Дзенцёл”). Усіх завялі на савецкую базу, дзе выдалі невялікую колькасць падпаванай зброі...

* * *

Дапаўняючы гэтую частку “Хронікі”, трэба сказаць, што каля 80 партызан “Кміціца”, якія паходзелі пераважна зь вёсак Мядзельшчыны, адпусцілі дадому. Зьбеглыя з базаў “А” і “Б”, а таксама адсутныя ў часе раззбраення, уліліся ў акаўскае фармаванье “Лупашкі”, названае “Брыгадай съмерці” або “Брыгадай помсты”. Туды ж з часам перабегла і большасць аддзелу “Запоры”. Лупашкаўцы сталі заятымі ворагамі савецкіх партызанаў. Частка іх, адступіўшы ў летку 1944 году на Беласточчыну, да 1946 году змагалася там з камуністычнай уладай, а таксама зьнічала съведамых беларусаў. На Мядзельшчыне апошнія акаўцы загінулі пад Кабыльнікам у 1956 годзе.

* Галоўны лягер акаўцаў на балотным востраве на ўсход ад вытоку Нарачанкі з Нарачы, прыблізна за 5 км на поўдзень ад вёскі Гатавічы і за 2 км ад базаў савецкіх партызанаў, зь якімі было падпісаны пагадненіе аб супольных дзеянянях супраць немцаў. – Заўв. рэд.

** Камандзір брыгады савецкіх партызанаў, з старавераў Свяніншчыны, вучыўся з А. Бужынскім – Заўв. рэд.

*** Ад каstryчніка 1943 да ліпеня 1944 году камандзір аддзелу “Грозны” – Заўв. рэд.

**** Знаходзячыся ў нямецкай дапаможнай паліцыі Мядзелу, у першыя ж дні акупацыі, відавочна, удзельнічаў разам зь мясцовымі паліцыянтамі ў зыншчэнні двух дзесяткаў местачковых габраў; пагром адбыўся адразу ж пасьля пахавання двух мядзельскіх хлопцаў, забітых разам зь іншымі вязнямі Вілейскай турмы пад Касутай над Вілій турмнымі ахойнікамі – Заўв. рэд.

***** Главацкі – касінер з-пад Кракава ў касцюшкоўскім паястанні – Заўв. рэд.

Падрыхтаваў да друку Я.М.

АРХІЎ

*Лявон Казак
Аўтабіяграфія*

1 красавіка 2005 году ў Гарадку на Віцебшчыне на 78-м годзе жыцьця памёр сябар Саюзу беларускіх патрыётаў, вязень савецкіх канцлагераў Лявон Казак. Друкую яго кароткую аўтабіяграфію.

Я, Казак Леанід Пятровіч, нарадзіўся 6 лютага 1927 году ў вёсцы Лугі Шаркоўшчынскага раёну Віцебскай вобласці ў сялянскай сям’і. Бацькі займаліся сельскай гаспадаркай.

У 1944 годзе я паступіў у Глыбоцкую пэдагагічную навучальню. У 1947 годзе мяне арыштавалі і ваенны трывнал засудзіў па артыкуле 58-м на 10 гадоў “испра-

вительно-трудовых лагерей” з пазбаўленнем правоў на 5 гадоў. Ад 1947 да 1949 году знаходзіўся ў лагеры Архангельскай вобласці, на лесапавале. У 1949 годзе па этапе загналі мяне ў “праслалёны” порт Ваніна. Гэта была жудасная перасылка. Адсюль вязня ўывозілі на Калыму.

Грузавым параходам “Ногін” быў вывезены на Калыму і я. Па шчаслівай выпадковасці трапіў у пасёлак Аратукан на завод. Рабіў сълесарам. На гэтым жа заводзе застаўся пасьля вызвалення, і надалей працуучы сълесарам. Жаніўся. Маю дзівую дачку. Адна жыве ў Менску, другая – у Рэзэкне, у Латвіі. Цяпер я дажываю свой век у Гарадку. Ніякай матэрыяльнай дапамогі ня маю. Жыву на пэнсію.

3 жніўня 2003 году, Гарадок

Сяргей Триш
Як Юрка Віцьбіч бараніў
Ларысу Геніошу

Падзел беларускай палітычнай эміграцыі на Захадзе ў другой палове 1940-х гадоў стаўся каталізаторам “вайны кампрамату”. Праўда, вельмі часта гэты “кампрамат” зводзіўся да безпадстаўных абвінавачанняў, да звычайнага бруду. Савецкім спэцслужбам, зацікаўленым у аслабленыні ды драбленыні эміграцыйных асяродкаў, гэтыя сваркі былі выгадныя. Часта яны самыя і ініцыявалі іх праз сваю агентуру.

У 1952 годзе эміграцыйная газета “Незалежная Беларусь” выставіла абвінавачаныні на adres пашткі Ларысы Геніошу. Нібыта яна ў БССР пачала ў сваіх вершах услаўляць Сталіна. На абарону Геніошу паўстаў Юрка Віцьбіч, які зъмісьціў ліст у адказ у газэце “Беларускі эмігрант”. Але “Незалежная Беларусь” і надалей выступала з нападкамі на Ларысу Геніошу. Напрыклад, у № 8 за верасень-кастырнік 1953 году Л.Зарэчны пісаў пра яе наступнае: “Савецкая агентка Ларыса Геніош… дапамагала савецкім ворганам МВД-Съмерш вылоўліваць… съведамы беларускі актыў [у Празе]”. Самае дзіўнае ў гэтай гісторыі нават ня тое, што на эміграцыі ведалі, што паштка знаходзіцца ў канцлягеры ў Раке, а тое, што гэты бруд друкаваўся ў органе антыбальшавіцкай вайсковай арганізацыі “Беларускі Вызвольны Рух”, а палкоўнік Зарэчны якраз і быў яе кірауніком. Відавочна, што ён атрымаў дэзынфармацыю з мэтай кампраметацыі пашткі і чамусыці ў яе паверыў. Што да “дапамогі “Съмершу” у Празе”, дык яшчэ 27 ліпеня 1947 году Геніош пісала з Прагі Чаславу Найдзюку ў Заходнюю Нямеччыну: “Акцыю” на беларусаў у Празе праводзіла Казлова з Слоніма – член ведамай Вам жудаснай установы (пры помачы беларусаў тутэйшых).*

Еўдакія Казлова працавала ў Слоніме настаўніцай, была завэрбаная савецкім партызанамі, а пасля была супрацоўніцай Беларускай Цэнтральнай Рады ў Менску. У 1945 годзе “Съмерш” выкарыстаў яе для пошуку і выяўлення беларускіх актывістаў у Чэхіі. Так сталася, што яшчэ адна былая супрацоўніца Беларускай Цэнтральнай Рады, рэпатрыянтка з заходніх часткі Нямеччыны, пісьменніца Вольга Зубко (Таполя) праходзіла як съведка на судзе над Л.Геніош. Былы беларускі антыбальшавіцкі партызан згадваў на старонках эміграцыйнага бюлетэню “Вольнае слова” (1950, № 1), што “[арыса] Г[еніош] высланая цяпер за Ўрал. Наколькі ведама, галоўнае абвінавачанне супраць пашткі было ў падтрыманыні сувязі з Радай БНР і адным беларусам у Нямеччыне (Міколам Абрамчыкам. – С. .)”.

Падаем ліст Юркі Віцьбіча ў гэтай справе рэдактару газеты “Беларускі эмігрант” (Таронта, Канада), апублікаваны ў № 10 за 20 сінтября 1952 году.

“Ліст у рэдакцыю
Глыбокаважаны Спадар Рэдактар!

Ветліва прашу Вас зъмісьціць на старонках Высокашаноўнага “Беларускага эмігранта” гэты мой адчынены ліст.

Пэрыядычнае выданыне “Незалежная Беларусь” у сваім № 2 падае да ведама сваіх чытачоў вестку аб tym, нібы нашая слынная паэтка Ларыса Геніош “…цяпер пяе дыфірамбы “вялікаму” і “мудраму” Сталіну. Між tym варта перагарнуць старонкі ўсіх г. зв. беларускіх выданыняў у БССР, якія ёсць на паліцах Ньюёркская Публічнае Бібліятэкі, каб увачавідку пераканацца, што нідзе ў іх імя Ларыса Геніош не прыгадваецца. Паводле самых пэўных весткаў пісьнярка разам з сваей сям’ёй (муж і сын) была ўвосені 1948 году (дакладней – у сакавіку 1948 году. – С. .) у Празе арыштаваная бальшавікамі і паасобку ад сям’і вывезеная ў адзін з канцэнтрацыйных лягераў Сібіру. Яна падзяліла гэтым гаротны лёс нашых нязлічоных змагароў за Незалежнасць Беларусі. І яна пэўне прадчуvalа гэты пакутны лёс, канчаючы адзін з сваіх апошніх вершаў патрыятычнай заяўлай:

“На страшны зьдзек мне, ні прымус,
Над Краем толькі плачу,
Дала мне Маці-Беларусь,
Відаць, такую ўдачу...
Заўсёды ў мроях з Вамі, у снах,
Жыць буду ці загіну.
П’ю чару горачы да дна
За Вас і за Краіну.

Ларыса Геніош – съветная постаць у нашай найноўшай літаратуры. Той, хто ведае Геніош па ейных творах, вычуў ейную чароўнасць як пашткі, а той, хто меў прыемную і незабыўную нагоду асабіста сустракацца з ёю, вычуў таксама і ейную чароўнасць як чалавека. Таму з глыбокім болем, жалем і сумам ставімся мы ўсе да яе цяперашніх пакутаў. Таму сорам стым, хто перакручваючы запраўднасць, спрабуе ліць воцат на раны змагароў за Незалежнасць Беларусі.

Ветліва прашу Вас, Спадар Рэдактар, прыняць мае самыя найлепшыя пажаданыні.

З узвышэнскім і шыпішынайскім прывітанынем
Юрка Віцьбіч
4.11.52 г. ЗША”.

* Геніош Л. Выбраныя творы. Менск: Беларускі кнігазбор, 2000. С. 470.

Жыцьцё пад наглядам

Супрун В. Штрыхі з успамінаў. – Слонім, 2003. – 130 с., іл.

Кніга Васіля Супруна – гэта не мэмуары, а, як піша ў прадмове аўтар, “чарнавыя нататкі”. “н не зъбіраўся іх друкаваць, бо спадзяваўся, што будзе час і сілы, каб на аснове гэтых нататак напісаць грунтоўную кнігу. Аднак хваробы і сталы век унеслы свае карэктывы ў пляны вэтэрана нацыянальнага руху. Пасыль доўгіх ваганьняў Супрун намерыўся надрукаваць свае невялікія ўспаміны, тым больш што дапамогу ў гэтым яму паабязаў кіраўнік Слонімскага грамадзкага аб'яднання “Ветразь” Алесь Масюк. І слова сваё, дарэчы, стрымай.

Гісторыя беларускага патрыятычнага моладзевага падзем’я ў другой палове 1940-х гадоў па-ранейшаму выклікае цікавасць у чытача. Праўда, публікацыі і выданыні на гэту тэму зьяўляюцца вельмі рэдка. У асноўным яны грунтуюцца на ўспамінах беспасярэдніх удзельнікаў тых падзеяў, бо да архіўных матэрыялаў (крымінальных справаў сяброў беларускіх патрыятычных арганізацыяў, якія захоўваюцца ў цэнтральным і абласных архівах КДБ Беларусі) доступ дагэтуль абмежаваны. Новая кніжка кіраўніка падземнай арганізацыі “Чайка” і Цэнтру беларускага вызваленчага руху 1946–1947 гадоў Васіля Супруна зъмяшчае ня толькі ўспаміны, але і цудам ацалелы ў аўтара дакумэнт – “Выписка из приговора” Вайсковага трывбуналу войскаў МУС Беларускай акругі з 21 лістапада 1947 году. Тады судзілі Васіля Супруна, Антона Кабака, Сяргея Яноўскага і Канстанціна Альшэўскага (большасць сяброў “Чайкі” былі асуджаны ў каstryчніку 1947-га). Калісці біяграфічныя звесткі з гэтага дакумэнту дапамаглі напісанью артыкулаў пра трох апошніх згаданых змагароў у даведніку “Антысавецкая рухі ў Беларусі: 1944–1956 гг.” (Менск: Архіў Найноўшай Гісторыі, 1999).

У кніжку ўвайшлі ўспаміны Васіля Супруна пра свой жыцьцёвы шлях ад часоў нямецкай акупациі 1941–1944 гадоў да аднаўлення незалежнасці Беларусі пасыль развалу Савецкага Саюзу. Асобны раздзел прысьвежаны падземнай патрыятычнай арганізацыі “Чайка”, якая была заснаваная ў траўні 1946 году ў Слоніме. Менавіта В. Супрун у сакавіку 1992 году на старонках газэты “Нашага слова” упершыню абрародаваў звесткі пра гэту ды іншыя моладзевыя антысталінскія арганізацыі, якія паўставалі пераважна ў заходніх

абласцях Беларусі ў другой палове 40-х гадоў. “Патрыёты маўчаць не схацелі!” называўся той ягоны артыкул. “н, дарэчы, перадруковаўца ў кніжцы.

Чытача зацікаваць ня толькі ўспаміны пра падзем’е, пра савецкія турмы і канцлягеры, але й пра тое, як быўшыя палітвязні ў другой палове 50-х вярталіся да “вольнага жыцьця”. Даводзілася сутыкацца зь безыліччам проблемаў, калі іх ня бралі на працу, учынялі псыхічныя ціск, наладжвалі правакацыі, праслушоўвалі кватэры. Шмат каго з патрыётаў проста выжывалі ў Беларусі, некаторыя не вытрымлівалі невыносных умоваў жыцьця і зноў зъяжджалі на чужыну ўжо па сваёй волі. На найкі час пакідаў Беларусь і Супрун, але вярнуўся. Знаходзіў сілы, каб насуперак систэме здабываць адукцыю, пррабівацца ў друк з сваімі дасьледчымі матэрыяламі (Супрун – вядомы краязнавец, архэоляг), а ў часы гарбачоўскай адлігі – і зь вершамі.

“У цяперашні час ніводзін сябар “Чайкі” пакуль не рэабілітаваны”, – піша ў сваёй кніжцы пра антысавецкія рухі ў пасыльваеннай Беларусі дасьледнік, афіцэр КДБ Ігар Валахановіч. Але ён не тлумачыць, чаму яны не рэабілітаваныя, якое злачынства яны зъдзейснілі? У чым патрыёты вінаватыя перад беларускай дзяржавай? У tym, што пад савецкім панаваннем марылі пра беларускую дзяржаўнасць, баранілі беларускую мову і культуру?

Васіль Супрун спрабаваў дамагчыся рэабілітацыі ўжо пасыль аднаўлення незалежнасці Беларусі ў 1991 годзе, але дарма. Гэтыя ягоныя спробы нават, прыгадваю, калісці выклікалі дыскусію на старонках газэты “Народная воля”. Адзін з чытачоў выказаў меркаваньне: “А ці варта прасіць рэабілітацыі ў гэтага антыбеларускага рэжыму?” Калісці сапраўдная беларуская дзяржава рэабілітуе ўсіх змагароў за волю і незалежнасць. І ім ня трэба будзе пра гэта прасіць. Думка, дарэчы, вартая ўвагі. Толькі, на жаль, можа так стацца, што чакаць гэтую “сапраўдную беларускую ўладу” даўдзеца доўга і дажывуть да таго часу толькі адзінкі з вэтэранаў. Хацелася б, аднак, каб гэтыя людзі, якія ахвяравалі сваёй маладосцю, здароўем, кар’ерай, былі рэабілітаваныя яшчэ пры жыцьці.

Шкада, што наклад кніжкі “Штрыхі з успамінаў” наўрат па сёньняшніх часох катастрофічна малы – усяго 30 асобнікаў. Таму хочацца спадзявацца, што ў будучыні зьявяцца магчымасці для яе перавыдання.

Іван Радзевіч

Дзякуем Юрасю Дубовіку, Алесю Жлутку, Зоі Сяровай, Міколу Цымыгу,
Наталі Санько, Ніле Баранавай за падтрымку гэтага выдання

Падпісана да друку 14.06.06. Фармат 60 x 84 1/8. Ум. друк. арк. 4,19.

Наклад 200 паасобнікаў. Замова № 146.

Друк “ADL”. Taikos, 115. 2654 Vilnius

